



חוברת קריאה

מיתולוגיה יוונית

אין גרסה אחת. יש מקורות, והם חלוקים.

עשרים סיפורים לפי סדר המיתוס — מברית העולם ועד השיבה מטרסיה — וכל אחד מהם נכתב באותה תבנית: מה אומר המקור הקדום ביותר ששרד, במה הגרסאות המאוחרות חולקות עליו, ומה עשו איתו הדורות שבאו אחר כך. זה לא סגנון; זו העובדה המרכזית בתחום. "הסוס הטרויאני" אינו באיליאדה, "קופסת פנדורה" הייתה כד עד שארסמוס טעה ב־1508, ובהמנון הקדום ביותר פרספונה אוכלת גרעין רימון אחד ונעדרת שליש שנה. גם היוונים עצמם התווכחו עם המיתוסים שלהם — כסנופאנס קרא לזה חרפה, אפלטון רצה לאסור, והרודוטוס כתב שהומרוס והסידוס הם שחיברו לאלים את הביוגרפיה. לכן אין כאן פרק של ויכוחים בסוף: המחלוקת נמצאת בתוך כל יחידה, כי היא הסיפור.

החוברת הזאת היא אותו חומר שנמצא באתר, ערוך לקריאה רצופה. כל יחידה עומדת בפני עצמה ואפשר לקרוא אותן בכל סדר, אבל הן מסודרות בסדר שיש בו היגיון — מי שקורא מן ההתחלה יראה קו מתפתח ולא רשימה.

בסוף כל יחידה יש סילבוס: מה לקרוא, לצפות ולהאזין כדי להעמיק. כל קישור שם נפתח ונבדק לפני שנכנס, וכתובתו המלאה מודפסת מתחתיו כדי שאפשר יהיה להקליד אותה גם מדף מודפס. היכן שיש ספרים, הם מופיעים בנפרד — שם, מחבר ושנה, בלי קישורי קנייה שמתיישנים.

היחידות שעוסקות במחלוקת מציגות את שני הצדדים בטיעון החזק ביותר שלהם, ואינן מכריעות ביניהם. זו בחירה מכוונת: המטרה היא שתוכלי להחזיק את הוויכוח בעצמך, לא לקבל ממני מסקנה מוכנה.

תוכן העניינים

בראשית

01	כאוס, גאיה, והמלכות שנלקחה בחרמש	5
02	קרונוס, זאוס, ומלחמת הדורות	9
03	פרומתאוס, פנדורה, והכד שאינו קופסה	12

האולימפיים

04	החלוקה בגורל, ואיך נקבעה הריבונות	16
05	דמטר ופרספונה, וכל מה שאובידיוס הוסיף	20
06	אתנה, הלידה מן הראש, והגרזן שאינו בטקסט	24
07	אפולו, דלפי, והנבואה שהיא בעצם שאלה	28
08	דיוניסוס, האל שמגיע מבחוץ ולא הגיע מבחוץ	32

בני תמותה

09	הרקלס, ושתיים עשרה המשימות שלא תמיד היו שתיים עשרה	36
10	פרסאוס ומדוזה, ומה שאובידיוס כתב בשמונה שורות	40
11	תזאוס, המבוך, והעיר שהמציאה לעצמה גיבור	44
12	אורפאוס ואורידיקה, והמבט לאחור שלא תמיד היה שם	48
13	דפנה, ארכנה, נרקיסוס, והמשורר הרומי שכולנו קוראים	52
14	אדיפוס, מה שאין אצל הומרוס, ומה שעשה פרויד	56
15	מדיאה, והרצח שאולי אוריפידס המציא	60

טרויה ומה שאחריה

16	תפוח המריבה, והלנה שאיש לא הסכים מה קרה לה	64
17	חרון אף אכילס, והשיר שנגמר בהלוויה של האויב	69
18	הסוס, קסנדרה, והנפילה שאינה באיליאדה	74

78	השיבה, ושתים-עשרה הנשים שהשיר ממהר לעבור עליהן	19
83	בית אטראוס: איך נקמת דם הפכה לבית משפט	20

כאוס, גאיה, והמלכות שנלקחה בחרמש

700~ לפנה"ס · המילה "כאוס" אינה אומרת מה שנדמה לנו שהיא אומרת

הטקסט הקדום ביותר ששרד על בריאת העולם היווני הוא איכר מבויואטיה בשם הסידוס, שחוקרים מתארכים לטווח שבין 750 ל-650 לפני הספירה. הוא נפתח כך: "ראשית לכול נהיה כאוס, ואחריו גאיה רחבת החזה, יסודם הבטוח של כל בני האלמוות... וטרטרוס האפל במעמקי האדמה רחבת הדרכים, וארוס, היפה באלים בני האלמוות". מכאוס נולדים אֶרֶבוֹס והלילה, ומהם האֶתֶר והיום. גאיה יולדת את אורנוס, השמיים, "שווה לה, שיכסה אותה מכל עבר" — ורק אחר כך, ממנו, את שנים עשר הטיטאנים. האחרון שבהם, כותב הסידוס, הוא "קרנוס בעל התחבולות, הצעיר והנורא שבילדיה, והוא שנא את אביו רב־האון". **שימו לב לסדר:** גאיה אינה נולדת מתוך כאוס. היא באה אחריו.

והמילה עצמה. כאוס ביוונית קרובה לפעלים חָסְקוּ וְחָיְנוּ — לפעור, להיפתח לרווחה — ומאותו שורש הגיעה למילה האנגלית שפירושה תהום. מ. ל. ווסט, שהמהדורה שלו לתאוגוניה מ־1966 היא עדיין הפרשנות התקנית, מתרגם את המילה פשוט: **פער**. חוקרי הפילוסופיה הקדם־סוקרטית אומרים את אותו דבר — המונח מציין פתח, לא חומר. ומאיפה, אם כן, הגיע "ערב־רב חסר צורה"? מאובידיוס, "מטמורפוזות" ספר ראשון, בערך שנת 8 לספירה: "מסה גולמית ולא מפותחת... וכל היסודות המנוגדים והמבולבלים נערמו שם בגל חסר צורה". זה בלטינית, **שבע מאות שנה אחרי הסידוס, ועל חומר** — נושא שהסידוס אינו מזכיר כלל. המשמעות האנגלית של "אִי־סדר גמור" מאוחרת עוד יותר. וכדאי להוסיף סייג בכיוון ההפוך: "תוהו ובוהו" אינו תרגום של אף אחת משתי המילים האלה, אלא רעיון שמי נפרד.

מה שקורה אחר כך תופס בטקסט חצי שורה. אורנוס דוחס את ילדיו בחזרה לתוך האדמה ככל שהם נולדים; גאיה, במצוקה, יוצרת חרמש מצור אפור ומציגה את התוכנית לבניה; רק קרנוס עונה. היא מסתירה אותו במארב ונותנת בידו את החרמש, והוא סירס את אביו והשליך את מה שכרת מאחוריו. הסידוס מקדיש לזה משפט אחד וממשיך הלאה. מן הדם שנפל על האדמה נולדו האֶרֶיִנִיּוֹת, הענקים "בנשק נוצץ" ונימפות המילה; ומן הים, במקום שאליו נפלו האיברים, נולדה אפרודיטה.

וכאן המקורות חלוקים, והמחלוקת היא הנקודה. אצל הסידוס אפרודיטה אינה בת לאיש, ואין לה אם, והיא מבוגרת מזאוס. אצל הומרוס, באיליאדה, היא בתם של זאוס ודיֹוֹנָה. אפולודורוס, מחבר מדריך מיתולוגי מן המאה הראשונה או השנייה לספירה, שומר את הסירוס ומוסר את **אפרודיטה לדיונה** — כלומר מחזיק את שתי המסורות ומוותר על החיבור ביניהן. ומה עשה קורא יווני עם הסתירה הזאת? אפלטון, ב"משתה", שם בפי אחד המשתתפים את הפתרון היפה ביותר: **יש שתי אלות.** "המבוגרת, שאין לה אם, הנקראת אפרודיטה השמימית — היא בת אורנוס; הצעירה, בתם של זאוס ודיונה — אותה אנו מכנים הכללית". הוא לא בחר. הוא הפך את הסתירה למשמעות.

ויש עוד שכבה, והיא ישנה בהרבה. בארכיון החתי בבוגאזקוי נמצא לוח בשם "שיר קומארבי", תרגום חתי של יצירה חורית, שמתוארך לעשורים הראשונים של המאה הארבע עשרה לפני הספירה — שש מאות שנה לפני הסידוס. בו נמסרת המלכות בשמיים בארבעה דורות: אלאו תשע שנים, אחריו משרתו אנו תשע שנים, אחריו משרתו קומארבי, ואחריו תשוב אל הסערה. וקומארבי מנצח את אנו בכך שהוא נושך ובולע את איבריו — ואז נאמר לו שהוא הרה משלושה אלים. ארבעה דורות, ירושה אלימה, סירוס, בליעה. שימו לב גם להיפוך: בטקסט החתי היורש בולע את האיברים ונעשה הרה, ואילו אצל הסידוס הוא משליך אותם ואפרודיטה נולדת מהם, והבליעה מתרחשת דור אחר כך ובילדים. מי שטוען שיש כאן שאילה ממשית הוא מ. ל. ווסט בספרו מ-1997 ואיתו ולטר בורקרט; קרולינה לופס־רואיס מציעה מסלול אחר לגמרי, דרך פיניקיה ולא דרך אנטוליה; והאשורולוג הישראלי נתן וסרמן כתב בביקורת משנת 2001 שמה שיש כאן הוא כתמי דם, לא גופה. הוויכוח פתוח.

ודבר אחרון, שהוא בעצם המפתח לכל הפקולטה. הרודוטוס, במאה החמישית לפני הספירה, כותב משפט שאדם דתי לא אמור לכתוב: "הסידוס והומרוס היו, לדעתי, ארבע מאות שנה לפני זמני ולא יותר, והם אלה שחיברו ליוונים תאוגוניה, ונתנו לאלים את תאריהם, וחילקו להם כבוד ואומנויות, והציגו את צורותיהם". כלומר הביוגרפיה של האלים היא, לפי היסטוריון יווני, יצירה של שני משוררים ששמותיהם ידועים. זה לא ביטול ולא לגלוג. זו הכרה בכך שגם למיתוס יש מחבר, תאריך, וגרסה מתחרה — ומכאן והלאה, זו הדרך שבה נקרא כאן כל סיפור.

למה זה ברשימה

כי כבר בשורה הראשונה של הסיפור הקדום ביותר ששרד, המילה המפורסמת ביותר בו מתורגמת לא נכון — וזה בדיוק מה שהפקולטה הזאת עוסקת בו.

דמויות	כאוס, גאיה, אורנוס, קרונוס, אפרודיטה
שער	בראשית
נושא	מיתוס בריאה
מקור ראשי	הסידוס, תאוגוניה

להעמיק

שתי האפרודיטות

לקריאה

קורא יווני נתקל בסתירה בין הומרוס להסידוס, ובמקום למחוק אחת מהן הוא מכפיל את האלה. באנגלית.

<http://classics.mit.edu/Plato/symposium.html>

הטענה על המקור המזרחי

לקריאה

ביקורת אוהדת על הספר שריכז את הראיות לשאילה מן המזרח הקדום. באנגלית.

<https://bmcr.brynmawr.edu/2000/2000.05.08/>

ומסלול אחר לאותה טענה

לקריאה

הצעה שהדרך עברה דרך פיניקיה ולא דרך אנטוליה, עם הודאה בחולשותיה. באנגלית.

<https://bmcr.brynmawr.edu/2010/2010.12.11>

התאוגוניה במלואה

מקורות וארכיון

תרגום אנגלי חופשי ומלא. שווה לפתוח כדי לראות כמה קצר באמת קטע הסירוס, וכמה מעט נאמר בו.

<https://www.theoi.com/Text/HesiodTheogony.html>

אותו טקסט עם מספרי שורות

מקורות וארכיון

הגרסה שכדאי לפתוח כשרוצים להפנות לשורה מסוימת ולא לקטע. באנגלית.

<https://topostext.org/work/4>

מאיפה הגיע "כאוס" שלנו

מקורות וארכיון

אובידיוס, ספר ראשון, שורות 20–5 — הערימה חסרת הצורה, בלטינית ושבע מאות שנה אחר כך. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Text/OvidMetamorphoses1.html>

הרודוטוס על מי חיבר את האלים

מקורות וארכיון

פסקה אחת שבה יווני קובע שהתאוגוניה נכתבה בידי שני משוררים ידועים בשם. באנגלית.

<https://www.sacred-texts.com/cla/hh/hh2050.htm>

התאוגוניה בעברית

מקורות וארכיון

תרגומו של שמעון בוזגלו, ובו גם שני נספחים מאפולודורוס — כלומר שתי גרסאות זו לצד זו, בדיוק כמו כאן.

<https://www.evenhoshen.com/product-page/הסידוס-תאוגוניה>

ספרים

Hesiod: Theogony, Edited with Prolegomena and Commentary

1966 · M. L. West

הפרשנות התקנית, וממנה הגיע התרגום "פער" לכאוס. לא אותר תרגום עברי.

The East Face of Helicon

1997 · M. L. West

הניסוח המלא של הטענה שהשיר היווני יונק מן המזרח הקדום. לא אותר תרגום עברי.

When the Gods Were Born

2010 · Carolina López-Ruiz

הטענה המתחרה: לא אנטוליה אלא פיניקיה. לא אותר תרגום עברי.

תאוגוניה

הסידוס, תרגום שמעון בזגלו · 2016

מהדורה עברית עם מבוא, הערות ונספחים מאפולודורוס. מהדורה קודמת: עליית הגג, 2006.

קרונוס, זאוס, ומלחמת הדורות

700~ לפנה"ס · אותו משורר כתב על קרונוס שני דברים הפוכים, ולא ניסה ליישב ביניהם

היאה יולדת לקרונוס ילדים, והוא בולע כל אחד מהם מיד. כשהיא הרה בזאוס היא פונה לגאיה ולאורנוס לעצה, והם שולחים אותה "לליקטוס", אל אדמתה העשירה של כרתים", ושם האדמה מקבלת את התינוק ומסתירה אותו "במערה נידחת במקומות הנסתרים של האדמה הקדושה, בהר אֵיגֶאיוֹן מכוסה היער". לקרונוס נותנים אבן עטופה בחיתולים. מאוחר יותר זאוס מאלץ אותו להקיא את הכול, והאבן — זו הפרט היפה — מוצבת "בפיתו, מתחת לגאיות פרנסוס, לאות ולפלא לבני תמותה מכאן ואילך". כלומר הסיפור נגמר בחפץ אמיתי שמבקרים בדלפי הראו עליו באצבע.

ומה שאין בטקסט חשוב לא פחות ממה שיש בו. **אין בו עז בשם אִמְלִיתִיָּאָה. אין בו קוֹרְטִים שמקִישִׁים במגיניהם כדי להחריש את בכי התינוק. ואין בו לא הר אֵידָה ולא הר דִּיקָטָה** — המערה הכרתית שמראים בה היום למבקרים היא זיהוי מאוחר. גם אופן ההקאה שונה ממקור למקור: אצל הסידוס זאוס מכריע אותו בכוח ובעצת האדמה, ואילו אצל אפולודורוס, שש מאות שנה אחר כך, **מְטִיס נותנת לקרונוס סם** שמאלץ אותו להקיא — תחילה את האבן ואחר כך את הילדים. גרסה מסודרת יותר, מכנית יותר, ובה למטיס תפקיד שאין לה בטקסט הקדום.

המלחמה עצמה נמשכת עשר שנים ואיש אינו מכריע. זאוס משחרר מתחת לאדמה את קוֹטוֹס, בְּרִיאֶרָאוֹס וגִיס — שלושת בעלי מאה הידיים — מאכיל אותם נקטר ואמברוסיה, ואומר להם להראות את כוחם. הם משליכים **שלוש מאות סלעים** בבת אחת. הטיטאנים יורדים לטרטרוס, והסידוס מודד את המרחק לשם באופן שכדאי לזכור: סדן נחושת שנופל מן השמיים היה מגיע לארץ ביום העשירי, ותשעה ימים נוספים היה נופל מן הארץ אל טרטרוס.

ועכשיו לחלק המוזר. אותו הסידוס עצמו, בשיר השני שלו, "עבודות וימים", מתאר את גזע הזהב — בני האדם הראשונים — שחיו "בימי מלכותו של קרונוס", "כמו אלים, בלי צער בלב, רחוקים ופטורים מעמל ומיגון", ואחרי מותם נעשו רוחות טהורות השומרות על בני אדם. לא פשע, לא קניבליזם, ולא מילת שיפוט אחת על קרונוס. באובידיוס זה נעשה חד עוד יותר: תור הזהב הוא הראשון, "כשסטורנוס הוגלה אל הלילה וכל העולם נשלט בידי יופיטר, בא תור הכסף" — כלומר שלטונו של זאוס הוא ההידרדרות. וברומא זה קיבל גם לוח שנה: הסטורנליה נפתחה ב־17 בדצמבר, נמשכה שבועה ימים בימי קיקרו, קוצרה לשלושה בידי אוגוסטוס והורחבה לחמישה בידי קליגולה; עבדים הוסבו לשולחן וקיבלו שירות מאדונייהם "לזכר תור זהב קדום"; הקהל קרא "יו, סטורנליה"; ובמקדש סטורנוס התיירו באותו יום את כבלי הצמר שעל רגלי הפסל, כדי לסמן את שחרור האל.

ומכאן גם הגיעה הטעות המפורסמת ביותר בנושא. "קרונוס הוא הזמן, ולכן בליעת הילדים היא הזמן שבולע הכול" — זהו קיקרו, "על טבע האלים", שנת 45 לפני הספירה, והוא מציג את זה במפורש כאלגוריה. בספר

השני שם כתוב שסטורנוס אחראי ל"מהלכן ומחזורן של העונות ותקופות הזמן", ששמו נגזר מן היוונית קרונוס־כרונוס, ושהוא בולע את בנו משום ש"הזמן בולע את העידנים וזולל בלי שובע את השנים שחלפוי" — ושופיטר כבל אותו כדי שמהלכו של הזמן לא יהיה בלתי מוגבל. זו קריאה של פילוסוף רומי במשחק מילים יווני. בהסידוס אין מילה אחת על זמן.

איך נגמר המחזור הזה בכלל? אצל הסידוס, בעצה של גאיה ואורנוס, זאוס לוקח את מטיס — לאישה ראשונה, ואז בולע אותה, "כדי שאיש אחר לא יחזיק במלוכה במקומו". שימו לב למה שהשתנה: קודמיו כלאו או בלעו את הצאצאים; זאוס בולע את מקור האיום, כלומר את התבונה עצמה, והופך אותה לחלק ממנו. בטרגדיה "פרומתאוס הכבול" האיום מועתק למקום אחר לגמרי — הסוד המסוכן הוא שתטיס נועדה ללדת בן גדול מאביו, ופרומתאוס הוא שמחזיק בו. שני מנגנונים שונים לסיום אותו דפוס, משתי מאות שונות. והחוקר ה. ס. ורסנל טען ב־1993 שאין בכלל מה ליישב בין שני הקרונוסים: הסתירה היא המשמעות, והדת היוונית מחזיקה אותה בלי אי־נוחות. זו טענה שכדאי לקחת מכאן לכל שאר היחידות.

למה זה ברשימה

כי שני קרונוסים סותרים חיים זה לצד זה באותו קורפוס — הרודן שבולע את ילדיו והמלך של תור הזהב — והיכולת להחזיק את שניהם היא מה שהפקולטה הזאת מלמדת.

דמויות	קרונוס, רהיאה, זאוס, מטיס
שער	בראשית
נושא	מיתוס ירושה
מקור ראשי	הסידוס, תאוגוניה

להעמיק

הסטורנליה, עם המקורות

לקריאה

התאריכים, היפוך המעמדות, וכבלי הצמר שהותרו מעל רגלי הפסל. באנגלית.

http://penelope.uchicago.edu/~grout/encyclopaedia_Romana/calendar/saturnalia.html

אולי אין כאן סתירה לפתור

לקריאה

הטענה ששני הקרונוסים אינם בעיה אלא מבנה, בביקורת על הספר שניסח אותה. באנגלית.

<https://bmcr.brynmawr.edu/1993/1993.06.10/>

הבליעה והמלחמה בטקסט

מקורות וארכיון

שורות 453–506 לבליעה, 617–735 למלחמה, ו-886–900 למטיס. שווה לראות כמה מהיר ההכרעה. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Text/HesiodTheogony.html>

הקרונוס האחר, אצל אותו משורר

מקורות וארכיון

שורות 106–126: גזע הזהב חי "בימי מלכותו של קרונוס", בלי מילת גנאי אחת. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Text/HesiodWorksDays.html>

הגרסה המסודרת, שש מאות שנה אחר כך

מקורות וארכיון

המדריך המיתולוגי שבו מטיס נותנת סם והקיקלופים מציידים את זאוס בסדר הגיוני. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Text/Apollodorus1.html>

מאיפה הגיע "קרונוס הוא הזמן"

מקורות וארכיון

קיקרו עצמו, מציג את הקריאה הזאת כאלגוריה ולא כמיתוס. באנגלית.

https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Cicero/de_Natura_Deorum/2A*.html

שני סטורנוסים בבניין אחד

מקורות וארכיון

הפרדו מעמיד זה מול זה את רובנס ואת גויה. באנגלית.

<https://www.museodelprado.es/en/itinerary/saturno-devorando-a-un-hijo/48af7e07-923e-4421-94ca-e4f04213c8bc>

הסידוס בעברית

מקורות וארכיון

הרשומה של "עבודות וימים" בתרגום אהרן שבתאי, ובה גם נספח מן התאוגוניה.

https://www.nli.org.il/he/books/NNL_ALEPH990023993470205171/NLI

ספרים

Inconsistencies in Greek and Roman Religion II

1993 · H. S. Versnel

הפרק על קרונוס וסטורנוס, ובו הטענה שהסתירה היא המשמעות. לא אותר תרגום עברי.

עבודות וימים

הסידוס, תרגום אהרן שבתאי · 2004

הוצאת שוקן, 128 עמ', כולל נספח מן התאוגוניה.

Hesiod: Works and Days, Edited with Prolegomena and Commentary

1978 · M. L. West

הפרשנות התקנית לשיר השני, ובה גם הדיון בגזע הזהב. לא אותר תרגום עברי.

פרומתאוס, פנדורה, והכד שאינו קופסה

700~ לפנה"ס · שני חלקי הסיפור המפורסם אינם מופיעים לעולם באותו שיר

הסיודוס יש שני שירים, ובשניהם מסופר החלק הזה — ובכל אחד מהם משהו אחר. ב"תאוגוניה" יש את הוויכוח במקוֹנה, שבו פרומתאוס חותך שור ומחלק את הנתחים כדי להערים על זאוס; את גניבת האש בתוך גבעול שומר חלול; את הכבילה, את הכלוב ואת הנשר שאוכל את כבדו; ואת הרקלס שמשחרר אותו. יש בו גם אישה שנוצרה כמחיר האש — אבל היא אינה נקראת בשם, ואין לה שום כד. ב"עבודות וימים", לעומת זאת, אין את מקונה ואין את הסלע ואין את הנשר — אבל יש את פנדורה בשמה ויש את הכד. הפייסטוס מעצב אותה מחומר, אתנה מלבישה וחוגרת, אפרודיטה נותנת חן וכמיהה, והרמס מכניס בה "שקרים ומילות ערמה וטבע רמאי". ומכאן הנקודה שכדאי לקחת: שני החלקים המפורסמים ביותר ב"מיתוס פנדורה" — הכד, ופרומתאוס על הסלע — לא נמצאים יחד באף טקסט קדום.

ומה שאין בטקסט הוא כמעט כל מה שמספרים. "עבודות וימים" אינו אומר שפנדורה הייתה סקרנית — אין בו מילה על מניע, לא לחיוב ולא לשלילה. הוא אינו אומר שהכד היה שלה, או שהביאה אותו איתה, או מאיפה הגיע. הוא אינו אומר שנאסר עליה לפתוח. הוא אינו אומר שנענשה על כך. והוא ודאי אינו אומר "קופסה": המילה היא פִּיתוֹס, כד אחסון גדול, מן הסוג שעומד על הרצפה ומגיע לאדם עד המותניים. הסקרנות, האיסור והעונש מיובאים ממקום אחר — מסיפורה של פסיכה אצל אפוליוס, ומחווה.

את הרגע שבו הכד נעשה קופסה אפשר להצביע עליו. ארסמוס מרוטרדם, ב"אדגיה", אמרה מספר 31 שכותרתה "הטיפש לומד רק אחרי שניזוק", כותב בלטינית שיופיטר שולח את האישה "עם פִּיקְסִיס יפהפייה, שמסתירה בתוכה כל מין של אסון". פיקסיס היא תיבה קטנה עם מכסה. הנוסח המורחב של "אדגיה" הודפס ב־1508. ושימו לב שארסמוס שינה שני דברים ולא אחד: הוא הפך את הכד לקופסה, והוא שלח את פנדורה לפרומתאוס ולא לאפימתאוס. מ. ל. ווסט שיער שארסמוס בלבד בין הסיפור הזה לבין הקופסה שפסיכה נושאת מן השאול אצל אפוליוס; זו השערה מקובלת, לא עובדה, וארסמוס עצמו אינו מנמק. הכותרת של ספרה של נטלי היינס מ־2020, "הכד של פנדורה", היא בדיוק התיקון הזה.

ומה נשאר בפנים? אצל הסיודוס, "רק התקווה נשארה שם, בבית שאין לשובו, מתחת לשפת הכד, ולא עפה החוצה; כי לפני כן סגר המכסה עליה, ברצונו של זאוס אוחו האגיס". ועל המשפט הזה מתווכחים עד היום, כי הוא סובל שתי קריאות הפוכות בדיוק: אם התקווה נשארה איתנו — היא מתנה; ואם היא נכלאה בכד יחד עם שאר הרעות ולא הגיעה אלינו — היא נמנעה מאיתנו. ולקדמונים היו על כך עוד עמדות. אצל תאוגניס, משורר מן המאה השישית, התמונה מתהפכת: הרוחות הטובות בורחות מן הכד ונוטשות את בני האדם, והתקווה היא שנשארת. באוסף המשלים המיוחס לאיסופוס, זאוס אסף לכד דווקא את הדברים המועילים, כך שהפתיחה מאבדת אותם. וב"פרומתאוס הכבול" פרומתאוס מתפאר שנתן לבני התמותה "תקוות עיוורות" כדי שיחדלו לראות מראש את מותם — כלומר תקווה כהרדמה, שניתנה בכוונה. ואצל אפלטון, ב"פרוטגורס", זה כבר סיפור

אחר לגמרי: אפימתאוס מחלק תכונות לבעלי החיים ונגמרות לו לפני שהגיע לאדם, ופרומתאוס גונב כדי לפצות. שם הוא לא מורד — הוא מתקן תקלת חלוקה.

והאמנות הקדומה מוסיפה עוד תפנית. בגביע לבן־קרקע במוזיאון הבריטי, שיוחס לצייר טרקיניה ומתוארך לשנים 460–470 לפני הספירה בערך, נראית אישה ניצבת חזיתית ונוקשה כפסל עץ ארכאי בזמן שאתנה והפייסטוס מלבישים אותה — והשמות חרוטים לצידה. השם שלה שם אינו פנדורה. כתוב **אַנְסִידוֹרָה**, "זו שמעלה מתנות". בכלי אחר באותו מוזיאון, מעשה ידי צייר ניוביד משנות 450–460 לפני הספירה, מקיפים שבעה אלים אישה חדשה ונוקשה — **ובכל הסצנה אין שום כד**. הקלאסיקאית גיין הריסון בנתה על העדות הזאת ב־1903 טענה שהסידוס הוריד בדרגה אלה קדומה של האדמה והפך אותה לעונש. הטענה שנויה במחלוקת עד היום, והכתובת על הגביע היא מה שמחייב להתמודד איתה.

ונשארה שאלה אחת על הטרגדיה שממנה הגיע כל הדימוי המודרני. "פרומתאוס הכבול" נמסר תחת שמו של אייסקילוס והתקבל ככזה כבר באלכסנדריה, אבל מאז 1857 מתנהל ויכוח אם הוא שלו; מארק גריפית' הפך את השאלה למרכזית ב־1977, ווסט הציע את בנו אופוריון כמחבר, וניתוח סגנוני ממוחשב מ־2020 הגיע שוב למסקנה שלא אייסקילוס. אין הכרעה. **וחשוב מזה**: המחזה ששרד הוא שליש מטרילוגיה, ובחלקים שאבדו הרקלס משחרר את פרומתאוס וזאוס משחרר את הטיטאנים — כלומר הסוף היה **פיוס**. שלי כתב בהקדמה ל"פרומתאוס משוחרר" שלו ב־1820 שהוא "סלד מקטסטרופה חלשה כל כך כמו פיוס בין אלוף המין האנושי לבין מדכאו", ולכן כתב סוף אחר. הפרומתאוס הרומנטי, המורד שאינו מתפשר, בנוי כולו על החלק **ששרד** מתוך מבנה שסופו היה אחר.

למה זה ברשימה

כי אפשר להצביע על השנה המדויקת שבה הכד הפך לקופסה, על המשפט שבו זה קרה, ועל האיש שכתב אותו — וזה הופך מיתוס לדבר שיש לו היסטוריה.

דמויות	פרומתאוס, אפימתאוס, פנדורה, זאוס
שער	בראשית
נושא	מיתוס ראשית האדם
מקור ראשי	הסידוס, תאוגוניה ועבודות וימים

להעמיק

הוויכוח על התקווה

לקריאה

סקירת ספרות חופשית שמסדרת חוקר אחר חוקר את שתי הקריאות ההפוכות. באנגלית.

https://scholarship.claremont.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4062&context=cmc_theses

מי כתב את "פרומתאוס הכבול"

לקריאה

מה ניתוח סגנוני ממוחשב יכול ומה אינו יכול להכריע בשאלת מחבר. באנגלית.

<https://bmcr.brynmawr.edu/2021/2021.04.10/>

פנדורה והכד, במקור

מקורות וארכיון

שורות 105–42. שווה לספור כמה מן הפרטים המוכרים פשוט אינם שם. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Text/HesiodWorksDays.html>

החצי השני של הסיפור

מקורות וארכיון

מקונה, גבעול השומר, הסלע והנשר — ואישה בלי שם ובלי כד. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Text/HesiodTheogony.html>

המשפט שבו הכד נעשה קופסה

מקורות וארכיון

הלטינית של ארסמוס. חפשו את המילה pyxide. באנגלית ולטינית.

http://ihrim.huma-num.fr/nmh/Erasmus/Proverbia/Adagium_31.html

כמה פנדורות היו לקדמונים

מקורות וארכיון

רשימת המקורות העתיקים לדמות, עם תאריכים — ובה גם תאוגניס ואיסופוס. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Heroine/Pandora.html>

בתמונה הקדומה ביותר שלה קוראים לה אחרת

מקורות וארכיון

הגביע שעליו חרוט השם אנסידורה, ולא פנדורה. באנגלית.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1881-0528-1

שבעה אלים, אישה חדשה, ואין כד

מקורות וארכיון

כלי מן המאה החמישית שבו כל הסצנה קיימת חוץ מן החפץ שהסיפור נקרא על שמו. באנגלית.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1856-1213-1

למה שלי סירב לסוף המקורי

מקורות וארכיון

ההקדמה מ-1820, במילותיו שלו. באנגלית.

<https://knarf.english.upenn.edu/PShelley/prompref.html>

"עבודות וימים" בעברית

מקורות וארכיון

תרגום אהרן שבתאי — הטקסט שכל היחידה הזאת נשענת עליו, בעברית.

https://www.nli.org.il/he/books/NNL_ALEPH990023993470205171/NLI

Pandora's Jar: Women in the Greek Myths

2020 · Natalie Haynes

קלאסיקאית מחזירה לכד את שמו, ולעוד תשע דמויות את הגרסה הקדומה שלהן. לא אותר תרגום עברי.

Pandora's Box: The Changing Aspects of a Mythical Symbol

1956 · Dora & Erwin Panofsky

המחקר שעקב אחרי הקריירה של הקופסה באמנות ובספרות. לא אותר תרגום עברי.

Prolegomena to the Study of Greek Religion

1903 · Jane Ellen Harrison

הפרק שטוען שפנדורה הייתה אלה שהורדה בדרגה. זמין חינם ברשת. לא אותר תרגום עברי.

עבודות וימים

הסידוס, תרגום אהרן שבתאי · 2004

הוצאת שוקן. השיר שבו הכד מופיע, בעברית.

החלוקה בגורל, ואיך נקבעה הריבונות

המאה ה־8 לפנה"ס · הקטע המפורסם על חלוקת העולם הוא טיעון של מי שמפסיד בויכוח

באיליאדה, שיר חמישה עשר, אומר פוסידון לשליחה שבאה להעביר לו פקודה מזאוס: "שלושה אחים אנחנו, שילדה רהיאה לקרנוס — זאוס, ואני, והשלישי הוא האדס... והכול חולק לשלושה חלקים, וכל אחד קיבל את כבודו. אני הגרלתי לשבת לעד בים האפור, האדס הגריל את החושך הערפילי, וזאוס לקח את השמיים הרחבים באוויר ובעננים. אבל האדמה נותרה משותפת לכולנו, וכך גם האולימפוס הגדול". זהו הקטע שכל ספר מיתולוגיה מצטט כתיאור סדר העולם. ובמקומו, בתוך השיר, הוא משהו אחר לגמרי.

הוא טיעון שפוסידון מפסיד בו. זאוס שלח את איריס לצוות עליו לרדת משדה הקרב, ואיים בכוח. נאום החלוקה הוא הסירוב שלו, והוא בנוי כתביעה משפטית: אנחנו שווים, הגורל קבע לכל אחד את תחומו, שדה הקרב נמצא על האדמה, והאדמה היא שטח משותף — ולכן לזאוס אין כאן סמכות. ואיריס אינה מפריכה את החלוקה. היא עונה בעיקרון אחר לגמרי — בכורה. זאוס נולד ראשון, ולכן יש לו קדימות. פוסידון נכנע, ובמרירות: קשה עליו, הוא אומר, שמישהו מדבר בכעס אל מי ששווה לו במנה. כלומר הקטע מתעד שתי תיאוריות מתחרות של ריבונות בהתנגשות — הגרלה בין שווים מול בכורה — והשיר נותן לבכורה לנצח בלי לומר אף פעם שההגרלה בטלה. ועוד דבר: הומרוס אינו אומר מתי ההגרלה נערכה ובאיזו הזדמנות. הקישור שלה לניצחון על הטיטאנים הוא סידור מאוחר של עורכים.

יש לזה מקבילה שמחייבת מחשבה. בטקסט האכדי "אֶתְרֶחְסִיס", מן האלף השני לפני הספירה, כתוב: "הם לקחו את תיבת הגורלות, הטילו את הגורלות; האלים עשו את החלוקה. אָנוּ עלה אל השמיים, וְאֶנְלִיל לקח את הארץ לעמו. הברית שסוגר את הים הוקצה לְאֶנְקִי מרחיק הראות". שלושה אלים, שלושה תחומים, חלוקה בהגרלה. הפרט הזה — המנגנון, הגורל — ספציפי מדי ושרירותי מדי מכדי שיהיה רעיון אוניברסלי שצץ פעמיים, ולכן זו אחת הראיות החזקות לטענה על קשר בין המסורות. ושימו לב להבדל שדווקא הוא מעניין: בגרסה האכדית החלוקה מלאה, ובגרסה היוונית נשאר שטח משותף — ובדיוק עליו מתנהל הויכוח בשיר חמישה עשר.

ומה עם האיום האחרון על המלוכה? גם כאן שני מקורות, שתי עלילות. אצל הסידוס, אחרי נפילת הטיטאנים, גאיה יולדת את טיפואאוס, ומכתפיו "מאה ראשי נחש"; זאוס מרעים, חלק גדול מן האדמה נחרך, והיצור מושלך לטרטרוס. אצל אפולודורוס, בערך שש מאות שנה אחר כך, זה קרב אחר לגמרי: זאוס נרדף עד להר קְסִיוֹס שליד סוריה, וטיפון חוטף ממנו את החרמש שלו עצמו וכורת את גידי ידיו ורגליו, מסתיר אותם במערה הקוריקית ומפקיד עליהם דרקונית בשם דלפינה. הרמס ואיגיפאן גונבים את הגידים בחזרה ומחזירים אותם למקומם, ורק אז זאוס מנצח. בגרסה הקדומה זאוס אינו מובס לרגע; בגרסה המאוחרת הוא משותק ונזקק להצלחה. וההר עצמו אמיתי: הר קסיוס הוא ג'בל אַקְרַע, 1,728 מטר, על גבול סוריה-טורקיה ליד שפך האורונטס, כשלושים

קילומטרים דרומית לאוגרית — ההר שבו שוכן אל הסערה במיתולוגיה הכנענית, ובית תשוב אצל החורים. היסטוריון אחד כינה אותו "האולימפוס של המזרח הקדום".

לצד הזאוס הזה יש זאוס אחר לגמרי, והוא מוסדי. באודיסיאה, שיר תשיעי, אודיסאוס אומר לקיקלופ: אנחנו מתחננים לברכיך, **וזאוס הוא נוקם המתחננים והזרים**. והקיקלופ עונה: "טיפש אתה, זר... הקיקלופים אינם שמים לב לזאוס נושא האיגוס ולא לאלים המאושרים, שהרי אנחנו טובים מהם בהרבה". שימו לב למבנה: **השיר שם את הדוקטרינה בפיו של מי שחייו בסכנה, ואת ההכחשה בפיו של המפלצת**. וזה לא רק ספרות. פאוסניאס מתאר בבית המועצה באולימפיה פסל של זאוס השבועה, אוהז ברק בכל יד, "מכל פסלי זאוס זה שנועד ביותר להטיל אימה בלב חוטאים"; לפניו נשבעו הספורטאים, אבותיהם, אחיהם ומאמניהם **על נתחי בשר חזיר שלא יחטאו למשחקים**, והספורטאים נשבעו בנוסף שהתאמנו כהלכה במשך עשרה חודשים רצופים; ולרגלי הפסל עמד לוח ברונזה ועליו חרוזים שנועדו להפחיד את מי שנשבע לשקר. חפץ אמיתי, בניין אמיתי, נוהל אמיתי.

והיוונים עצמם לא קיבלו את כל זה בשתיקה. כסנופאנס מקולופון, במאה השישית לפני הספירה, כתב: "הומרוס והסידוס ייחסו לאלים כל מה שנחשב חרפה וגנאי אצל בני אדם: גניבה, ניאוף, והונאה הדדית" — ובאותה נשימה גם את הביקורת החריפה יותר, שאילו היו לסוסים ולשוורים ידיים לצייר בהן, היו האלים שלהם נראים כסוסים וכשוורים; ושהכושים אומרים שאליהם שחורים וסולדי אף, והתראקים שאליהם כחולי עיניים ואדומי שיער. אצל אוריפידס, במחזה מ־416 לפני הספירה בערך, אומר גיבור על הבמה: "אינני מאמין שאלים מנאפים, או כובלים זה את זה בשלשלאות. מעולם לא האמנתי בזה ולעולם לא אאמין... אם אל הוא באמת אל, הוא מושלם ואינו חסר דבר. אלה שקריהם העלובים של משוררים". ואפלטון, ב"מדינה", רצה שהסיפורים על אורנוס ועל קרונוס "ייקברו בשתיקה", ונימוקו אינו שהם שקריים אלא שצער ילמד מהם שבעשותו מעשים נוראים הוא רק הולך בעקבות הגדול והראשון שבאלים. ארבעה יונים, ארבע עמדות, כולן לפני שנת 350 לפני הספירה. "היוונים האמינו ש..." הוא משפט שאין לו על מה לעמוד.

למה זה ברשימה

כי כשקוראים את הקטע במקומו מתברר שהוא אינו הצהרה על סדר העולם אלא נאום הגנה משפטי — והמשפטים החזקים ביותר במיתולוגיה הם כמעט תמיד כאלה.

דמויות

זאוס, פוסידון, האדס, טיפון

שער

האולימפיים

נושא

ריבונות ואלוהות

מקור ראשי

הומרוס, איליאדה, שיר 15

הביקורת הקדומה ביותר

לקריאה

השברים של כסנופאנס בתרגום מומחה, עם הטיעון שאליו הם שייכים. באנגלית.

<https://plato.stanford.edu/entries/xenophanes/>

אפלטון רוצה לאסור

לקריאה

הקטע שבו הסיפורים על אורנוס וקרונוס נפסלים — לא בגלל שהם שקר. באנגלית.

<http://classics.mit.edu/Plato/republic.3.ii.html>

האם זאוס הוא בכלל דמות מוסרית

לקריאה

ויכוח אקדמי מלא על השאלה הזאת, עם השמות משני הצדדים. באנגלית.

<https://www.acsu.buffalo.edu/~peradott/Lloyd-JonesCJrev.pdf>

הנאום במקומו

מקורות וארכיון

שורות 185–199 לחלוקה, ומיד אחריהן הכניעה. שווה לקרוא את שתיהן ברצף. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Text/HomerIliad15.html>

”הם לקחו את תיבת הגורלות”

מקורות וארכיון

הטקסט האכדי שבו שלושה אלים מחלקים שלושה תחומים בהגרלה. באנגלית.

<https://www.gatewaystobabylon.com/myths/texts/enki/atrasha1.htm>

הגרסה שבה זאוס מובס

מקורות וארכיון

סעיף 1.6.3: החרמש, הגידים, המערה והדרקונית. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Text/Apollodorus1.html>

דוקטרינת הזר, ומי מכחיש אותה

מקורות וארכיון

שורות 256–280. אודיסאוס מנסח, הקיקלופ מבטל. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Text/HomerOdyssey9.html>

זאוס השבועה באולימפיה

מקורות וארכיון

הפסל, שני הברקים, בשר החזיר, ולוח הברונזה עם הקללות. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Text/Pausanias5B.html>

האיליאדה בעברית, חינם

מקורות וארכיון

תרגומו של שאול טשרניחובסקי, בנחלת הכלל. שיר חמישה עשר הוא הטקסט של היחידה הזאת.

<https://benyehuda.org/read/5526>

ספרים

The Justice of Zeus

1971 · Hugh Lloyd-Jones

הטענה שזאוס הוא דמות מוסרית עקבית, נגד דודס ואדקינס. לא אותר תרגום עברי.

Travelling Heroes in the Epic Age of Homer

2009 · Robin Lane Fox

ובתוכו הפרקים על גיבל אקרע, ההר שבו נפגשות המיתולוגיות. לא אותר תרגום עברי.

איליאדה

הומרוס, תרגום שאול טשרניחובסקי · 1991

מהדורת עם עובד. הטקסט זמין גם חינם בפרויקט בן־יהודה.

דמטר ופרספונה, וכל מה שאובידיוס הוסיף

המאה ה-7 לפנה"ס • גרעין רימון אחד ושליש שנה — כל השאר הגיע מרומא

הטקסט הקדום ביותר הוא המנון בן מאות שורות מן המאה השביעית לפני הספירה, בלי שם מחבר. הוא פותח בפרט שנוטים להשמיט: **זאוס הוא שנתן אותה**. "זאוס אוסף העננים, שנתן אותה להאדס, אחי אביה, שתיקרא אשתו רבת החן". האב הוא מקור החטיפה, וזה כתוב בשיר ולא בפרשנות מודרנית. דמטר מחפשת פונה להליוס, כי הוא היחיד שרואה הכול מלמעלה, והוא מאשר לה שזאוס אישר. ואז היא יורדת לאלאוסיס בדמות "אישה זקנה שנפסקה ממנה הלידה", יושבת ליד באר הבתולה, ובנותיו של קלאוס — קלידיקה, קלייסידיקה, דמו הנחמדה וקליתואה, כולן בשמותיהן — לוקחות אותה הביתה. שם משרתת בשם יאמבה מצחיקה אותה בבדיחות, והיא מבקשת לשנות תערובת של קמח שעורים, מים ונענע. **היא מסרבת לייין**. הפרט הזה חשוב יותר משהוא נראה.

ואז, בלילות, היא מטמינה את התינוק דמופון בלב האש ומושחת אותו באמברוסיה ביום, כדי לעשותו בן אלמוות. האם רואה וצועקת, והאלה מפסיקה ומודיעה מה נמנע ממנו. אחר כך היא דורשת שהעיר תבנה לה מקדש, מתיישבת בו, **וממיטה על העולם רעב** — "שנה איומה ואכזרית לבני האדם... האדמה לא הצמיחה את הזרע". זה אמצעי לחץ, לא עונה: שנה אחת רצופה, שנועדה לכפות על זאוס לוותר. וכשהרמס נשלח להביא את הבת בחזרה, האדס נותן לה בחשאי לאכול **גרעין רימון אחד**. התוצאה, בלשון השיר: "שליש מן השנה המסתובבת תרד בתך אל החושך והאפלה, ובשני השלישים תהיה איתך". **גרעין אחד. שלישי שנה**.

וכעת הגרסה שכולנו מכירים. אובידיוס, "מטמורפוזות" ספר חמישי, בערך שנת 8 לספירה — שמונה מאות שנה אחר כך, בלטינית. אצלו החטיפה מתרחשת **בסיציליה**, ליד אגם פרגוס סמוך להנה. אצלו יש **מניע רומנטי שהומצא שם**: ונוס שולחת את קופידון לירות בפלוטו. אצלו יש את הנימפה קיאנה שמנסה לחסום ונמסה לתוך בריכתה, ואת ארתוסה שמעידה, ואת אסקלפוס המלשין שהופך לעוף לילה, ואת הילד שלעג לאלה והפך ללטאה. ואצלו יש **שבעה גרעינים ושישה חודשים מול שישה**. אפולודורוס, שכתב בין לבין, שומר גרעין אחד ושליש שנה. כלומר כמעט כל פרט בגרסה העממית — סיציליה, חץ האהבה, שבעת הגרעינים, חצי השנה מתחת לאדמה — **הוא רומי**.

וגם ההסבר העונתי ראוי לבדיקה. השיר **אינו נוקב בשם של עונה**, אינו אומר "חורף", ואינו קושר במשפט מפורש את היעדרה של פרספונה למחזור צמחייה חוזר. יש אפילו טענה הפוכה: בלוח השנה החקלאי של הים התיכון, הגרעין שנאסף נשמר במחסנים תת-קרקעיים דווקא בקיץ היבש, ונזרע באדמה עם הגשמים הראשונים — כך שהתקופה שבה הזרע "מתחת לאדמה" אינה החורף. מי שמעלה את הטענה הזאת מודה בעצמו שהשיר אינו אומר זאת. אבל די בכך כדי לראות ש"פרספונה יורדת ולכן חורף" היא פרשנות, לא ציטוט.

ומה שהשיר כן עושה הוא לייסד פולחן, והוא היה אמיתי ונמשך אלף שנה. מסתורי אלאוסיס נערכו בחודש בואדרומיון, ספטמבר-אוקטובר; ביום מסוים רחצו הנחנכים בים בפלרון; ואחר כך יצאה תהלוכה מן הקרמייקוס לאורך הדרך הקדושה, כעשרים ושניים קילומטרים, בקריאה "יאקֶה!" — עד אולם הטקסים שהורחב כדי להכיל אלפי אנשים. הכהן הראשי בא ממשפחת האַאומולפידים ושימש כל חייו. ומי יכול היה להיחנך? כמעט כל אחד — נשים, עבדים, זרים; התנאים היו היעדר אשמת דם ויכולת לדבר יוונית. לא מעמד, לא אזרחות, לא מין. והעונש על גילוי מה שראו שם היה מוות.

ולכן מה שידוע על התוכן עצמו הוא כמעט כלום. הדבר הקונקרטי היחיד שנשמר הוא נוסחה בת ארבעה פעלים, שציטט קלמנס מאלכסנדריה: "צמתי; שתיתי את הקיקיאון; לקחתי מן התיבה; ולאחר שעשיתי את מלאכתי, הנחתי בסל, ומן הסל אל התיבה". זהו. ופעם אחת בלבד נכנס הסוד הזה לתיעוד ההיסטורי — כאישום פלילי. באביב 415 לפני הספירה הושחתו בלילה אחד פסלי ההרמס ברחבי אתונה, והחקירה התרחבה לאישום נפרד: שאנשים ביצעו את המסתורין בבתים פרטיים. אלקיביאדס, שזה עתה מונה לאחד ממפקדי המשלחת לסיציליה, הופלג תחת אישום, נקרא בחזרה, ברח במקום לעמוד למשפט, נידון בהיעדרו, רכושו הוחרם והכהנים קיללו אותו.

ומה בכל זאת קרה שם? ההשערה המפורסמת, משנת 1978, היא שהקיקיאון הכיל אלקלואידים פסיכואקטיביים מפטריית הכימשון שגדלה על שעורה. רוב הקלאסיקאים דחו אותה, בין היתר בטענה שהכימיה לא מסתדרת. ב־2026 פורסם מחקר שהראה ניסויית ששיטות עיבוד עתיקות בסביבה בסיסית כן יכולות להמיר את האלקלואידים הרעילים לחומר פסיכואקטיבי. זה עדיין אינו מראה שמישהו באלאוסיס עשה זאת — אבל המשפט "הכימאים אומרים שזה בלתי אפשרי" כבר אינו זמין. ולטר בורקרט הציע הסבר אחר לגמרי: צום ממושך, המתח, והסעודה שבסופו. הוויכוח פתוח, והמסתורין עצמו נסגרו בצו של תאודוסיוס בשנת 392 לספירה, וכמה שנים אחר כך נבזזו המקדשים.

למה זה ברשימה

כי אין סיפור יווני אחר שבו כל כך הרבה מן הגרסה המוכרת התווסף כעבור שמונה מאות שנה — ואפשר להצביע על כל תוספת בנפרד.

דמויות	דמטר, פרספונה, האדס, זאוס
שער	האולימפיים
נושא	מיסתורין וחקלאות
מקור ראשי	המנון הומרי לדמטר

מה באמת ידוע על המסתורין

לקריאה

ערך אנציקלופדי של חוקר, ובו נוסחת ארבעת הפעלים במלואה. באנגלית.

<https://www.encyclopedia.com/philosophy-and-religion/ancient-religions/ancient-religion/eleusinian-mysteries>

האם ההמנון מתאר את הפולחן

לקריאה

ביקורת שמציגה את שני צדדי הוויכוח על היחס בין השיר לבין מה שנעשה באלאוסיס. באנגלית.

<https://bmcr.brynmawr.edu/1993/1993.03.22/>

הפעם היחידה שהסוד הגיע לבית משפט

לקריאה

פרשת השחתת פסלי ההרמס ב־415 לפני הספירה והאישום על חילול המסתורין. באנגלית.

<https://bmcr.brynmawr.edu/2012/2012.12.40/>

הטענה שזה בכלל לא חורף

לקריאה

קלאסיקאי מסביר את לוח השנה החקלאי — ומודה שהשיר עצמו אינו אומר. באנגלית.

<https://talesoftimesforgotten.com/2023/11/25/persephone-is-in-the-underworld-during-the-summer-not-the-winter/>

הפרק החדש בוויכוח על הקיקיאון

לקריאה

מחקר מ־2026 שבדק ניסויית אם הכימיה בכלל אפשרית. באנגלית.

<https://www.nature.com/articles/s41598-026-39568-3>

ההמנון לדמטר במלואו

מקורות וארכיון

הטקסט הקדום ביותר, עם מספרי שורות. שווה לחפש בו את מילת הגרעין ואת חלוקת השנה. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Text/HomericHymns1.html>

אותו המנון כקובץ להדפסה

מקורות וארכיון

השיר כולו בעמודים ספורים, למי שרוצה לקרוא אותו ברצף. באנגלית.

https://people.uncw.edu/deagona/women_F12/Homeric_Hymn_to_Demeter.pdf

הגרסה הרומית, שורה אחר שורה

מקורות וארכיון

סיציליה, חץ האהבה, שבעת הגרעינים, וששת החודשים. כדאי לקרוא מיד אחרי ההמנון. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Text/OvidMetamorphoses5.html>

והגרסה שביניהן

מקורות וארכיון

המדריך שממשיך להחזיק גרעין אחד ושליש שנה, ומוסיף את המלשין. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Text/Apollodorus1.html>

החפצים עצמם

מקורות וארכיון

תערוכה שהציגה את פרספונה הנמלטת, תבליט דמטר וקורה, וכלי הפולחן. באנגלית.

<https://www.theacropolismuseum.gr/en/temporary-exhibitions/eleusis-great-mysteries>

ספרים

Myth and Cult: The Iconography of the Eleusinian Mysteries

1992 · Kevin Clinton

הניסיון השיטתי לקרוא את הפולחן מן התמונות ולא מן השיר. לא אותר תרגום עברי.

Ancient Mystery Cults

1987 · Walter Burkert

ההסבר החלופי לחוויה באלאוסיס, בלי כימיה. לא אותר תרגום עברי.

Metamorphoses

Ovid · 8 לספירה

הספר החמישי הוא מקור הגרסה שכולנו מכירים, וכדאי לדעת את זה בזמן הקריאה.

אתנה, הלידה מן הראש, והגרזן שאינו בטקסט

700~ לפנה"ס · את התמונה שכולם מכירים ציירו ציירי הכדים, לא המשוררים

אצל הסידור הסיפור בנוי משני קטעים שאינם סמוכים זה לזה. בראשון זאוס נושא את מְטִיס, "החכמה שבאלים ובבני האדם", ונאמר לו שייוולדו לה ילדים חכמים מאוד: תחילה בת "שווה לאביה בכוח ובתבונה", ואחריה בן "עז רוח, מלך אלים ואנשים". לכן, בעצת גאיה ואורנוס, הוא **בולע אותה** — "כדי שתמציא לו טוב ורע" ולא יקום אחר במקומו. ובקטע השני, כמה עשרות שורות אחר כך: "זאוס עצמו הוליד מראשו את בהירת העיניים, הנוראה, מעוררת המדון, מובילת הצבאות". זה הכול. אין גרזן. אין הפייסטוס. אין פרומתאוס. וגם הקשר הסיבתי בין הבליעה ללידה אינו נאמר במשפט אחד — שני הקטעים פשוט עומדים זה אחרי זה.

הגרזן מגיע מן הציירים. בגביע במוזיאון הבריטי, מעשה ידי צייר פרינוס משנת 550–555 לפני הספירה בערך, נראה הפייסטוס בבגדי פועל פותח את גולגולתו של זאוס בגרזן כפול־להב, בזמן שזאוס יושב על כסאו עם הברק ואתנה יוצאת חמושה במגן; הנפח משמש כאן במקצוע של אלת לידה. ברשימה שערך חוקר גרמני ב־1880 נמנו שלושים וחמישה כדים שמראים את הלידה הזאת — ורק חמישה מהם מציגים את אתנה על ברכי אביה, כלומר אחרי הלידה. השאר מראים את הרגע עצמו. כלומר הדימוי שיש לכולנו בראש נוצר בסדנאות של קדרים, מאה וחצי אחרי הטקסט הקדום, ומשם חזר אל הסיפורים.

הסיפור השני שאתנה מזוהה איתו הוא התחרות על אתונה — הזית מול מעיין המים המלוחים — והוא תלוי, כמעט כולו, במשפט אחד. פאוסניאס, מדריך תיירים מן המאה השנייה לספירה, כותב: "כל הפסלים שאתם רואים במה שקרוי החזית מתייחסים ללידת אתנה, ואלה שבחזית האחורית מייצגים את התחרות על הארץ בין אתנה לפוסידון". זה התייעוד הקדום היחיד לזיהוי חזיתות הפרתנון, וכל מה שנכתב מאז נשען עליו. באַרְכֶּתַּאיוֹן הסמוך תיאר פאוסניאס גם מי ים בבור ואת קווי המתאר של קלשון חקוקים בסלע.

ולעץ הזית יש גם פרט שמראה איך סיפור גדל. הרודוטוס, שכתב כדור אחרי המאורע, מספר שכשהפרסים שרפו את האקרופוליס ב־480 לפני הספירה נשרף גם הזית הקדוש — וכשעלו האתונאים למחרת, "ניץ עלה מן הגזע באורך של אמה בערך". פאוסניאס, שש מאות שנה אחר כך, מספר את אותו סיפור בדיוק: העץ נשרף, "ובאותו יום עצמו שבו נשרף צמח שוב לגובה שתי אמות". אותו נס, כפול בגודלו, עם המרחק שבין המספרים.

מסביב לאלה הזאת פעלה עיר, ולה היה טקס. בפאנאתנאיה נשאו לאקרופוליס פֶּפְלוֹס — שמלה גדולה — שאָרגו אותו נערות ונשים ייעודיות, ועליו נארגה מלחמת האלים בענקים. הוא הובל תלוי על תורן של ספינה על לגלים, ובסוף הדרך נמסר — וכאן הפרט המכריע — לפסל העץ הישן של האלה, ולא לענק הזהב והשנהב שבפרתנון. הקולוסוס של פידיאס מעולם לא הולבש. ועל בסיסו של אותו קולוסוס, מספר פאוסניאס, הייתה חקוקה בתבליט לידתה של פנדורה.

ומה שאינו מוסכם ראוי למנות במפורש. לא ידוע אם אתנה קרויה על שם אתונה או אתונה על שמה; לוחות הכתב ההברתי מן התקופה המיקנית מאפשרים את שתי הקריאות, ויש טענות מנוגדות על הסיומת ועל שם מקום קדם-יווני. לא מוסכם מה פירוש "פאלאס", התואר הצמוד לשמה — ארבעה הסברים מתחרים, כולם עתיקים. ולא מוסכם מה מתואר באפריז של הפרתנון: הקריאה המקובלת היא תהלוכת הפאנאטנאיה, אבל ב־1996 הציעה ג'ואן קונלי שמדובר בקרבן בנותיו של אֶרְכְּטָאוֹס, ומרטין קרופ ואחרים פרסמו נגדה. לא הוכרע. וגם הסיפור על ארכנה, האורגת שאתנה מענישה, אינו מופיע בשום מקור יווני — הוא אובידיוס, ועליו יחידה משלו בהמשך.

ועל האובייקטים עצמם עברו דברים שראוי לדעת. את פסלי הפרתנון צייר האמן ז'אק קארה ב־1674; שלוש עשרה שנה אחר כך, ב־26 בספטמבר 1687, פגע פגז ונציאני במקדש ששימש מחסן אבק שריפה עות'מאני, כשלוש מאות בני אדם נהרגו והבניין התפוצץ. הרישומים של קארה הם התייעוד היחיד של חלק ניכר מן הפיסול. פסלו של פוסידון נשבר ב־1688 כשמורוויני ניסה להוריד אותו; שבריו מחולקים היום בין לונדון לאתונה, וכך גם האפריז. מיתוס אחד, מקור ספרותי אחד, שלוש מאות אלף פרטים חסרים.

למה זה ברשימה

כי כאן אפשר לראות בבירור משהו שקורה בכל התחום — שהדימוי החזותי קודם לטקסט, ואחר כך נדמה שהוא היה שם מלכתחילה.

דמויות	אתנה, זאוס, מטיס, פוסידון
שער	האולימפיים
נושא	אלה ועיר
מקור ראשי	הסידור, תאוגוניה

להעמיק

שלושים וחמישה כדים של אותה לידה

לקריאה

מאמר מוזיאון מ־1912 שמונה את הגרסאות החזותיות ואת ההבדלים ביניהן. באנגלית.

<https://www.penn.museum/sites/journal/9712/>

הוויכוח על האפריז

לקריאה

הטיעון נגד הקריאה שמזהה בו קרבן אדם, עם ההסתייגויות משני הצדדים. באנגלית.

<https://bmcr.brynmawr.edu/2014/2014.10.45/>

מי קרוי על שם מי

לקריאה

הצגה מסודרת של הראיות משני הכיוונים, כולל מה שהלוחות המיקניים מאפשרים. באנגלית.

<https://talesoftimesforgotten.com/2025/10/20/is-athena-named-after-athens-or-vice-versa/>

ארבעה פירושים למילה אחת

לקריאה

מה פירוש "פאלאס", ולמה אף אחד מן ההסברים אינו מנצח. באנגלית.

<https://www.ancientworldmagazine.com/articles/whos-pallas-greek-mythology-mess/>

הסידור בעברית, קטע

לקריאה

"מוזות בנות הליקון" בתרגום יהודה ליבס — פתיחת התאוגוניה, לטעימה מן הקול.

<https://benyehuda.org/read/65639>

מה בדיוק כתוב

מקורות וארכיון

שורות 900–886 לבליעת מטיס, ו-929–924 ללידה. שווה לראות כמה קצר הניסוח. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Text/HesiodTheogony.html>

הגרזן, מאה וחצי אחרי הטקסט

מקורות וארכיון

הגביע שבו הפייסטוס פותח את הגולגולת — הראיה שהתמונה קודמת לסיפור. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Gallery/K8.10.html>

המשפט שכל הפרתנון תלוי בו

מקורות וארכיון

פאוסניאס מזהה את שתי החזיתות, ומתאר את פסל הזהב והשנהב ואת מי הים שבארכתאיון. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Text/Pausanias1B.html>

הזית שצמח באמה אחת

מקורות וארכיון

הרודוטוס על שרפת האקרופוליס ועל הנץ שעלה מן הגזע. באנגלית.

<https://www.sacred-texts.com/cla/hh/hh8050.htm>

השמלה, ולמי היא נמסרה

מקורות וארכיון

דף מוזיאון על הפפלוס, על ספינת התהלוכה, ועל פסל העץ שקיבל אותה. באנגלית.

https://www.namuseum.gr/en/monthly_artefact/a-peplos-for-athena/

The Parthenon Enigma

2014 · Joan Breton Connelly

הטענה שהאפריז אינו תהלוכה, בפירוט — ובתגובות שעורר אפשר לראות איך נראית מחלוקת חיה. לא אותר תרגום עברי.

Greek Religion

1985 · Walter Burkert

הספר שאליו חוזרים כשרוצים לדעת מה ידוע ומה משוער על אלה, על עיר ועל פולחן. לא אותר תרגום עברי.

אפולו, דלפי, והנבואה שהיא בעצם שאלה

המאה ה-6 לפנה"ס • כמעט אף אחד לא שאל שם מה יקרה

ההמנון ההומרי לאפולו מספר שלטו נדדה בין עשרות מקומות שסירבו לקבלה, עד שהאי דלוס הסכים — אחרי שהשביעה לו שבועה "בארץ ובשמיים הרחבים ובמימי הסטיקס הנוטפים" שבנה יבנה שם את מקדשו. "לטו נקרעה תשעה ימים ותשעה לילות בייסורים שלא כדרך הטבע", משום שהרה עצרה את אלת הלידה; האלות שולחות את איריס להביא אותה בשוחד של "ענק משורשר בחוטי זהב, באורך תשע אמות". הילד קופץ אל האור, והאלות רוחצות אותו, ותמים יוצקת לו נקטר ואמברוסיה. אחר כך הוא הולך לפיתו והורג שם יצור — **וכאן שווה לעצור. ההמנון קורא לו דרקונית, בנקבה, ואינו משתמש בשם "פיתון" אף פעם;** את שם המקום הוא גוזר מן הפועל היווני שפירושו להירקב, כי שם הרקיבה הגופה. ובסוף, אפולו מופיע לספינה מפנסוס בדמות דולפין, מנווט אותה לחוף, ומודיע למלחים שמעתה יקראו לו אפולו הדולפיני והם יהיו כוהניו.

ובהמנון כולו אין פיתיה. אין אישה על חצובה, אין נקיק, אין אדים, אין טראנס. צוות האורקל הוא **גברים כרתיים.** חוקר שכתב על השיר פרשנות מלאה השתמש בדיוק בזה כדי לתארך אותו: הוא מכיר כוהנים גברים, ולא את הכוהנת המאוחרת.

ומה שהיה שם בפועל מתועד היטב, והוא מפוכח מאוד. האורקל פעל **תשעה ימים בשנה** — היום השביעי בכל חודש, תשעה חודשים; בשלושת חודשי החורף אפולו נחשב שוהה אצל ההיפרבוראים, והאל **ששלט אז במקדש היה דיוניסוס.** הפיתיה, לפי פלוטרכוס, הייתה אישה מדלפי ממשפחה מכובדת אך לא בהכרח מיוחסת, שגדלה בבית איכרים עניים וממלאת את תפקידה "בלי שום אמנות". בבוקר היא רחצה במעיין הקסטלי; אחר כך התיזו הכוהנים מים קרים **על עז,** ואם העז רעדה — האל מסכים להישאל. התור היה קבוע: תחילה תושבי דלפי, אחריהם בני הברית, אחריהם יוונים אחרים, ולבסוף מי שאינם יוונים; וערים יכלו לקבל זכות קדימה כאות כבוד. והיה מחיר: עוגת קרבן שנקנתה במקום. כתובת משנת 402 לפני הספירה מתמחרת פנייה רשמית של העיר פאסליס בשבע דרכמות ושני אבולים, **ופנייה פרטית בארבעה אבולים.**

וכאן הדבר שמשנה את כל התמונה. **הפונים כמעט לא שאלו "מה יקרה".** הצורה השכיחה בהרבה הייתה "האם עדיף לעשות כך או כך", ולעיתים קרובות "לאיזה אל עלינו להתפלל לפני שנעשה את זה". זו שאלה השוואתית, לא חיזוי — וכזו כמעט אי אפשר להפריך. וגם התשובות עצמן, כשהן מגיעות בהקסמטרים מלוטשים, מעוררות ספק: חוקרים מצביעים זה זמן רב על כך שסביר יותר שהכוהנים הם שניסחו אותן, והעבירו אותן לשואל בחדר נפרד. הרקליטוס ניסח את זה במשפט אחד שמצוטט אצל פלוטרכוס: האל שבדלפי "אינו מסתיר ואינו מגלה — הוא מסמן".

ואת הדוגמאות המפורסמות כדאי לקרוא עד הסוף. קרויסוס מלוד נענה שאם יצא נגד הפרסים "יחריב ממלכה גדולה"; הוא יצא והפסיד את שלו. וכשהאשים את האל, הפיתיה השיבה לו ארבעה דברים בזה אחר זה: שגורל

אי אפשר להימלט ממנו אפילו לאל; שאפולו כן פעל למענו וידחה את נפילת סארדיס בשלוש שנים; שהחידה על הפרד התכוונה לכורש, שאמו ואביו משני עמים; ושהוא עצמו אשם, משום ש"היה עליו לשלוח ולשאל שוב האם האל התכוון לממלכתו שלו או לזו של כורש". זו אולי השורה החשובה בכל היחידה: הכישלון מיוחס במפורש לכך שלא נשאלה שאלת המשך. ובאתונה, ב־480, ניתנה התשובה השנייה: "חומת עץ בסוף יעניק זאוס" — והאתונאים התווכחו עליה. הזקנים אמרו שזו גדר הקוצים שסביב האקרופוליס; אחרים אמרו שאלה הספינות; ותמיסטוקלס הצביע על כך שהשורה הקשה מדברת על "סלמים האלוהית" ולא "סלמים האכזרית", ולכן הנבואה מופנית לאויב. האורקל לא הכריע. הוא סיפק טקסט, והעיר הצביעה.

ומאיפה, אם כן, הגיעה הכוהנת הצורחת מעל הנקיק? הסדר הכרונולוגי של המקורות עונה על זה בעצמו. עד המאה הרביעית לפני הספירה המקורות שותקים לגמרי על מנגנון כלשהו — היא יושבת על החצובה ומשמיעה קולות, וזה הכול. במאה הרביעית מופיע אצל דיודורוס הנקיק, ועמו סיפור העיזים שקפצו וצרחו מעל חור באדמה. פלוטרכוס, במאה הראשונה לספירה, מזכיר אמנם "רוח" — אבל שולל במפורש את תמונת הטירוף, וכותב שהפיתיה יוצאת מן המפגש רגועה ושלווה, ושקול צרוד היה סימן לכך שנכתפה עליה פנייה שלא כדין. הטירוף עצמו מגיע אצל לוקאנוס, משורר אפי רומי, ומגיע לשיאו אצל פולמוסנים נוצרים. חוקר בן זמננו מסכם שהתמונה המודרנית היא הרכבה מאוחרת, ברובה רומית ואנטי־פגאנית; ויש אף השערה שהכול התחיל בתרגום שגוי — ה"מאניה" של אפלטון, שבמקורה קרובה למילה היוונית לנבואה, נעשתה בלטינית "אינסאניה", כלומר אי־שפיות.

הפרק המודרני של אותו ויכוח נפתח ב־2001, כשצוות גיאולוגים וארכיאולוגים דיווח שמתחת למקדש נחתכים שני שברים טקטוניים, ושסלעי הביטומן שם יכולים לשחרר אתילן — גז מרדים ומתוק ריח. הממצא התפרסם בשלושה פרסומים עד 2003, וב־2007 פורסמה נגדו התנגדות מנומקת. ולצד כל זה עומדות שתי אמרות שכולם מכירים, "דע את עצמך" ו"שום דבר בהגזמה", שפאוסניאס מייחס לשבעת החכמים — ואיש אינו יודע היכן, או אם בכלל, הן היו חקוקות; המקורות נותנים חמישה מקומות שונים, והיו אולי פתגמים רווחים ולא כתובת רשמית. חמש מן האמרות האלה נמצאו חקוקות על אבן בָּאִי חִינוּם שבאפגניסטן, מן המאה השלישית לפני הספירה, ועליהן כתוב שהובאו "מפיתו הקדושה". ארבעת אלפים קילומטרים מדלפי.

למה זה ברשימה

כי האורקל המפורסם בעולם היה מוסד עם לוח זמנים, תעריף ותור — והאופן שבו שאלו בו שאלות מסביר את כל התדמית שלו יותר מכל אדי גז.

דמויות	אפולו, לטו, הפיתיה, קרויסוס
שער	האולימפיים
נושא	נבואה ומוסד
מקור ראשי	המנון הומרי לאפולו

איך עבד האורקל בפועל

לקריאה

הפרק שמסביר את תשעת הימים, העז, התור, המחיר, וסוג השאלות שנשאלו. באנגלית.

<https://erenow.org/ancient/delphi-a-history-of-the-center-of-the-ancient-world/2.php>

הרודוטוס בעברית, חינם

לקריאה

תרגומו של אלכסנדר שור, בנחלת הכלל — ובו כל הנבואות שביחידה הזאת.

<https://benyehuda.org/read/10919>

הוויכוח על האדים

לקריאה

סיכום של העבודה הגיאולוגית מ־2001 ושל ההתנגדות שפורסמה נגדה ב־2007. באנגלית.

https://www.erowid.org/chemicals/ethylene/ethylene_history1.shtml

האמרות, ומה שלא ידוע עליהן

לקריאה

כולל ההודאה שאין לדעת היכן היו חקוקות, והכתובת שנמצאה באפגניסטן. באנגלית.

https://en.wikipedia.org/wiki/Delphic_maxims

המקום עצמו

לקריאה

שלושת המקדשים, השרפה והרעידה, האוצרות, התיאטרון והאצטדיון, והמשחקים. באנגלית.

<https://www.worldhistory.org/Delphi/>

ההמנון לאפולו

מקורות וארכיון

דלוס, השבועה, הלידה, והיצור שנהרג — שאינו נקרא שם "פיתון" ואינו זכר. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Text/HomericHymns1.html>

התשובה של הפיתיה לקרויסוס

מקורות וארכיון

הקטע שבו האשמה מוטלת על מי שלא שאל שאלה שנייה. באנגלית.

<https://www.sacred-texts.com/cla/hh/hh1090.htm>

חומת העץ, והוויכוח עליה

מקורות וארכיון

שתי הנבואות לאתונה והדיון הציבורי שהכריע מה הן אומרות. באנגלית.

<https://www.sacred-texts.com/cla/hh/hh7140.htm>

שבעת החכמים ושתי האמרות

מקורות וארכיון

פאוסניאס מונה את החכמים בשמותיהם ומייחס להם את הכתובות. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Text/Pausanias10B.html>

ספרים

Delphi: A History of the Center of the Ancient World

2014 · Michael Scott

ההיסטוריה המלאה של האתר ושל המוסד, ובה גם הסדר הכרונולוגי של סיפור האדים. לא אותר תרגום עברי.

The Delphic Oracle: Its Responses and Operations

1978 · Joseph Fontenrose

הקטלוג שממין את כל התשובות הידועות לפי מידת האמינות ההיסטורית שלהן. לא אותר תרגום עברי.

היסטוריות

הרודוטוס, תרגום אלכסנדר שור

המקור לכל סיפורי האורקל המפורסמים, בעברית ובנחלת הכלל.

דיוניסוס, האל שמגיע מבחוץ ולא הגיע מבחוץ

המאה ה-13 לפנה"ס • שמו מופיע על לוח חרס מן התקופה המיקנית, שש מאות שנה לפני הומרוס

כל מקור יווני שמדבר על מוצאו של דיוניסוס אומר את אותו דבר: הוא בא מבחוץ. הרודוטוס מתארך אותו מאוחר יחסית, גוזר אותו ממצרים, ומוסיף שהיוונים "למדו את שמות האלים האלה מאוחר משלמדו את שמות האחרים". אוריפידס מביא אותו מאסיה. דיודורוס טוען שהדיוניסוס ההודי הוא הקדום מכולם. שלוש גרסאות, שלוש ארצות, והסכמה מלאה על הכיוון — מבחוץ פנימה.

ואז פוענח הכתב ההברתי של התקופה המיקנית, ועל לוחות חרס מפילוס ומכֶּנֶה שבכרתים, מן המאה השלוש עשרה או השתים עשרה לפני הספירה, הופיע השם — שש מאות שנה לפני הומרוס. וכאן צריך להיזהר מאוד, כי קל לומר יותר ממה שהראיה נותנת: הלוחות האלה הם רשימות מנחות. הם נותנים שם בהקשר של הקצאת מצרכים למקדש. הם מוכיחים שהשם מיקני; הם אינם מוכיחים שהאל של "הבקכות" מיקני, ואינם אומרים דבר על מה שעשו בשמו. מה שהם כן עושים הוא לבטל את הסיפור על ייבוא מאוחר. וההסבר שמוצע היום למתח הזה אינו היסטורי אלא תיאולוגי: דיוניסוס הוא האל שתמיד בדיוק מגיע. זו תכונה שלו, לא ביוגרפיה שלו.

איך זה נראה בטקסט אפשר לראות בהמנון קצר ומענג. שודדי ים תופסים נער יפה על החוף וכובלים אותו לספינה, "והכבלים לא החזיקו בו, והחבלים נפלו הרחק מידי ומרגליו". ההגאי מזהיר שזה אל וכי "אפילו ספינה בנויה היטב לא תוכל לשאת אותו". ואז: "יין מתוק וריחני זרם בכל רחבי הספינה השחורה ועלה ריח שמימי"; גפן נפרשה לשני הכיוונים על פני המפרש ואשכולות נתלו ממנה; קיסוס נכרך על התורן ופרח. הוא נעשה אריה בחרטום ודוב באמצע הסיפון, המלחים קופצים למים ונעשים דולפינים — וההגאי לבדו ניצל. שימו לב מה עושה האל: הוא אינו מכה. הוא משנה את תנאי המציאות סביבו, עד שהמבנה שכלא אותו מפסיק להתקיים.

המחזה שמכריע את התדמית שלו הוא "הבקכות", שהוצג ב-405 לפני הספירה, אחרי מותו של אוריפידס, וזכה בפרס הראשון. הסיבה שהאל נותן להכול מפורשת בפתיחה: אחיות אמו טענו שסמלה לא הרתה מזאוס אלא מבן תמותה. ואז מגיע הקטע שכמעט תמיד מסופר הפוך. הרועה מדווח מן ההר שהוא ראה את הנשים ישנות ברוגע, ואז קמות; אחת מהן מיניקה בחיקה עופר צבי וגורי זאבים; אחרת מכה בסלע במטה שלה ומעיין מים קולח ממנו; ומן המטות נוטף דבש. רק אחרי שהרועים מתנפלים עליהן הן פונות אל העדרים וקורעות אותם. הסדר הוא העיקר: אצל אוריפידס האלימות היא תגובה, לא טבע. מה שקורה אחר כך — העץ שמורידים ומשחררים, ראשו של פנתאוס בידי אמו, ההכרה האיטית שלה במה שהיא מחזיקה — נגמר בהיגיון שהאל מנסח בעצמו: "אילו ידעת להיות מאוזן כשלא רצית, היית זוכה בבן זאוס כבן ברית". העונש אינו על חטא. הוא על סירוב לאיזון.

ופרט טקסטואלי אחד שכדאי לדעת: בסוף המחזה יש חור. קטע מרכזי אבד, ונאום ההכרה של אגאווע משוחזר חלקית מתוך פואמה נוצרית ביזנטית שציטטה את אוריפידס. הקטע הקורע ביותר בטרגדיה היוונית הוא, בחלקו, שחזור מדעי מתוך טקסט משיחי מאוחר.

ומה עשו בפועל הנשים שהמחזה הזה מדבר עליהן? כאן העדות אינה ספרותית אלא מסמכית, והיא הפוכה. בכתובת ממילטוס משנת 276 או 275 לפני הספירה נמכרה כהונת דיוניסוס לאישה, בחוזה שמסדיר את היחסים בינה לבין קבוצות הנשים הפרטיות שפעלו סביב העיר וקובע שאיש לא יבצע את הקרבן לפניה; הנשים שילמו דמי חבר, והטקס נערך אחת לשנתיים. בדלפי פעלה קבוצת נשים שעלתה לפרנסוס אחת לשנתיים, ופלוטרקוס מספר שבמסע צבאי בשנת 354 לפני הספירה הן תעו בדרך ונרדמו בכיכר השוק של עיר זרה — ונשות המקום שמרו עליהן בשנתן והובילו אותן הביתה בבוקר. החוקר אלברט הנריכס סיכם את כל החומר הזה במשפט חד: "שום דבר בראיות הזמינות אינו מצביע על כך שנשים פולחניות אכן עסקו בקריעת חיות או באכילת בשר חי". הן הובילו תהלוכות, נשאו חפצי פולחן, רקדו בהר, וכיהנו בפולחן ציבורי. הטקסט הוא מיתוס. הכתובת היא נוהל. הם אינם אותו דבר.

ואת החלוקה שכולם מכירים — האפוליני מול הדיוניסי — ניסח ניטשה ב־1872 בספרו הראשון, ושילם עליה. הפילולוג וילמוביץ תקף אותו חזיתית, רודה הגן, והקריירה האקדמית של ניטשה נפגעה קשות. שווה להוסיף שבדלפי הצמד הזה כבר היה הסדר מנהלי: תשעה חודשים אפולו, שלושת חודשי החורף דיוניסוס, באותו מקדש. ובימינו הסיפור הזה ממשיך לנדוד: וולף סווינקה העלה ב־1973 גרסה שבה המקהלה היא מקהלת עבדים והדם בסוף נהפך ליינ; ובישראל הועלו "הבקכות" בתיאטרון תמונע בין 2015 ל־2017, בתרגומו של אהרן שבתאי ובבימויו של יאיר שרמן, כהצגה אנסמבלית שנשענה על מוזיקה ועל גוף — כלומר בדיוק על מה שהמחזה עצמו עוסק בו.

למה זה ברשימה

כי כל המקורות היווניים מסכימים שהוא הגיע מארץ זרה, והארכיאולוגיה מראה שהם טעו — וזה מלמד משהו על מה מיתוס בכלל מנסה לומר.

דמויות	דיוניסוס, סמלה, פנתאוס, אגאווע
שער	האולימפיים
נושא	פולחן ותיאטרון
מקור ראשי	אוריפידס, הבקכות

מה שהלוחות שינו

לקריאה

סיפור הגילוי שהפך את הקונצנוס, ומה מותר ומה אסור להסיק ממנו. באנגלית.

<https://talesoftimesforgotten.com/2023/03/30/the-shocking-true-origin-of-dionysos/>

מה נשים עשו בפועל

לקריאה

המחקר שאסף את הכתובות ואת החזוים, והראה עד כמה הפולחן היה מסודר. באנגלית.

https://dn790007.ca.archive.org/0/items/henrichs-1978-greek-maenadism/Henrichs_1978_Greek_Maenadism.pdf

דיוניסוס בלי הפסקה

לקריאה

מסה עברית מקורית של חוקר תיאטרון, על גבולות, על צופים ועל מה שהמחזה דורש מהקהל.

<https://alaxon.co.il/article/דיוניסוס-בלי-הפסקה/>

החור בטקסט

לקריאה

ערך שמתעד את ההפקה מ־405 לפני הספירה ואת הקטע שאבד ושוחזר מפואמה ביזנטית. באנגלית.

https://en.wikipedia.org/wiki/The_Bacchae

האפוליני והדיוניסי, ומה זה עלה

לקריאה

הספר מ־1872, הטיעון שבו, והמתקפה הפילולוגית שהרסה לניטשה את הקריירה. באנגלית.

https://en.wikipedia.org/wiki/The_Birth_of_Tragedy

"הבקכות" במלואו

מקורות וארכיון

תרגום חופשי עם מספרי שורות. כדאי לקרוא את נאום הרועה ולשים לב לסדר המאורעות. באנגלית.

https://kosmosociety.org/wp-content/uploads/2014/01/070_book_sourcebook_euripides-bacchae.pdf

האל והשודדים

מקורות וארכיון

ההמנון הקצר שבו הגפן עולה על המפרש והמלחים נעשים דולפינים. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Text/HomericHymns3.html>

הגרסה היוונית על מוצאו

מקורות וארכיון

הרודוטוס מתארך אותו מאוחר וגוזר אותו ממצרים — בדיוק מה שהלוחות סותרים. באנגלית.

<https://www.sacred-texts.com/cla/hh/hh2140.htm>

”הבקכות” בתל אביב

מקורות וארכיון

דף ההפקה בתיאטרון תמונע, בתרגום אהרן שבתאי, עם הצוות המלא.

<https://tmu-na.org.il/?ArticleID=3447&CategoryID=166>

ארבעים קילוגרם של ברונזה שנראית זהב

מקורות וארכיון

כלי יין מן המאה הרביעית שעליו דיוניסוס ואריאדנה — ושבסופו שימש כלי אפר. באנגלית.

https://en.wikipedia.org/wiki/Derveni_krater

ספרים

Greek Maenadism from Olympias to Messalina

1978 · Albert Henrichs

המאמר שפירק את דמות הבקכה המשתוללת בעזרת כתובות וחוזים. זמין חינם ברשת. לא אותר תרגום עברי.

The Birth of Tragedy

1872 · Friedrich Nietzsche

הספר שקבע את הזוג המושגי, ושכדאי לקרוא אותו כטקסט של 1872 ולא כדיווח על יוון.

הבקכות

אוריפידס, תרגום אהרן שבתאי

הוצאת שוקן. התרגום שעליו נשענה גם ההפקה הישראלית.

הרקלס, ושתיים עשרה המשימות שלא תמיד היו שתיים עשרה

~460 לפנה"ס · את הרשימה הקנונית קבע בניין, לא ספר

צל הומרוס, באודיסיאה, הרקלס נמצא בשאול ומספר שהיה משועבד "לאדם שהיה נחות ממני בהרבה, שהטיל עליי כל מיני עמלי" — ומזכיר משימה אחת בלבד, הבאת כלב השאול. אין רשימה ואין מספר. אצל הסידוס מפוזרות מעשיו בתוך אילנות היוחסין: ההידרה, "שהאלה הרה גידלה בכעס בלתי נתפס על הרקלס האדיר"; אריה נמאה, שהרה "גידלה והושיבה בגבעות נמאה למכת בני אדם"; וגריון, שנהרג "באריתאה מוקפת הים". שלושה מעשים, בשלושה הקשרים גנאלוגיים, בלי שום סדר וקצב. הקורפוס הספרותי הקדום פשוט אינו מכיר "שתיים עשרה המשימות".

מי שקבע אותן היה מקדש. מקדש זאוס באולימפיה, שנבנה בערך בשנים 456–470 לפני הספירה בידי האדריכל ליבון מאליס, נשא שתיים עשרה מטופות — שש מעל המבואה הקדמית ושש מעל האחורית — כל אחת בגודל מטר שישים על מטר וחצי בערך, בשיש פארי ובתבליט גבוה. רישום מוזיאלי של העתקי הגבס מנסח את זה בפשטות: העיטור הזה "תרם רבות לכך שהשיגיו של הגיבור כומתו לשתיים עשרה קנוניות". פאוסניאס, שראה אותן במאה השנייה לספירה, מונה אותן אחת אחת. המחזור מתחיל בצד המערבי ונגמר במזרחי — והוא נגמר בניקוי האורוות, לא בכלב השאול. ומה שנשאר מהן היום ראוי לציון: השבר שבלובר, מן המטופה של ציפורי האגם, רוחבו שלושים ושניים וחצי סנטימטרים, ומה ששרד בו הוא חלק מזרועו הימנית של הגיבור.

וגם המספר עצמו הוא, בגלוי, תיקון בדיעבד. אפולודורוס מספר שהוטלו עליו עשר משימות, שהושלמו "בשמונה שנים וחודש" — ואז שתיים נפסלו: ההידרה משום שיולאוס עזר, והאורוות משום שנטל שכר. במקומן הוטלו שתיים חדשות. עשר הוזמנו, שתיים עשרה סופקו, וההסבר מופיע בטקסט עצמו כאילו היה חשבונאות.

המטופות אינן נותנות סיבה. את הסיבה נותנים הטקסטים, והיא קשה: המשימות הן כפרה על הריגת ילדיו שלו. ואצל אוריפידס, במחזה שמתוארך בהערכה לסביבות 416 לפני הספירה, הסדר הפוך — הטירוף פוקד אותו אחרי שהשלים את המשימות וחזר הביתה מן השאול. כדאי לדעת גם איך מתארכים מחזה כזה: התארוך נשען על אחוז הרזולוציות במשקל השירי, ומבקר מלומד של אותה שיטה כתב שהיא אינה מדויקת דיה. "בערך 416" הוא אומדן עם שיטה מאחוריו, לא עובדה.

הטרגדיה ששרדה על מותו היא "נשות טרכיס" של סופוקלס, והיא בנויה על טעות ולא על גבורה. דיאנירה מספרת בעצמה איך הקנטאור נסוס נשא אותה במעבר הנהר "ונגע בי בידיים חצופות"; הרקלס ירה בו, והקנטאור הגוסס יעץ לה לאסוף את הדם סביב הפצע כשיקוי אהבה שישמור עליו מכל אישה אחרת. שנים אחר כך, כששמעה על איוולה, היא משחה את הגלימה "בצמר רך שתלשתי מכבשה מן העדר שבבית", קיפלה והניחה בתיבה "שלא ראתה אור שמש". וכשהיא מגלה מה עשתה, המחזה נגמר בהוראה שלו לבנו: לשאת אותו אל

המדורה ולהצית אותה. והמחזה אינו מציג את ההאלהה ואינו אומר עליה דבר. הטרגדיה הגדולה ביותר ששרדה על מותו אינה עושה אותו לאל.

מקורות אחרים כן. באודיסיאה, בפסקה אחת, הוא גם צל בשאול וגם אל באולימפוס נשוי להֶבֶה — סתירה שהטקסט מניח זו לצד זו בלי להתנצל. הוא הגיבור היחיד שנעשה אל, וזה בדיוק מה שהופך אותו לדמות שאפשר לעשות בה כל דבר.

ומה שעשו בה לבסוף שווה מעקב. כסנופון מביא משל של הסופיסט פרודיקוס: הנער הרקלס יושב בצומת ושתי נשים ניגשות אליו — האחת "נאה למראה ואצילית, ואיבריה מעוטרים בטוהר, עיניה בצניעות", והשנייה "שמנה ורכה... ולבושה כך שתגלה את כל חינה". זהו אב הטיפוס של כל משל שיפור עצמי שנכתב מאז, והוא צויר שוב ושוב — דירר ב־1498, קאראצ'י ב־1596 — ואפילו באך כתב עליו יצירה. ולצידו עומד פסל: ההרקלס הפארנזי, שלושה מטרים ושבעה עשר סנטימטרים, חתום בידי גליקון מאתונה, הגדלה רומית של ברונזה יוונית מן המאה הרביעית, שנעשתה למרחצאות קרקלה ונמצאה שם ב־1546. הוא מראה אותו עייף, נשען על אלתו, ותפוחי ההספרידות מוסתרים בידו מאחורי גבו. ומכאן, במפתיע, נמשך קו ישר אל הגוף המודרני: אויגן סנדו, שנולד ב־1867 ונחשב לאבי פיתוח הגוף, בנה את גופו למידות מוגדרות מראש משום שמדד פסלים במוזיאונים; ב־1893 הציג אותו זיגפלד בתערוכה העולמית בשיקגו והפך את המופע ממעשי כוח לתצוגת שרירים. הגבר החזק המודרני אינו צאצא של הגיבור הסובל. הוא צאצא של פסל של גיבור שנח — ושל סרט מידה וקופה.

למה זה ברשימה

כי המספר שתיים עשרה, שנראה כאילו היה שם מאז ומעולם, הוקפא על קיר מקדש באמצע המאה החמישית — ולפני כן איש לא ספר.

דמויות	הרקלס, הרה, אאוריסתאוס, דיאנירה
שער	בני תמותה
נושא	גיבור ועונש
מקור ראשי	מטופות מקדש זאוס באולימפיה

להעמיק

הבניין שקבע את המספר

לקריאה

רישום מוזיאלי שאומר במפורש שהמקדש הוא שקיבע את שתיים עשרה. באנגלית.

<https://museum.classics.cam.ac.uk/collections/casts/temple-zeus-olympia-metope-0>

הגיבור בצומת

לקריאה

המשל של פרודיקוס, האב הקדמון של כל ספרות השיפור העצמי. באנגלית.

<https://via-hygeia.art/xenophon-prodicus-the-choice-of-herakles/>

איך מתארכים מחזה

לקריאה

ביקורת מלומדת שמסבירה למה "בערך 416 לפני הספירה" הוא אומדן ולא תאריך. באנגלית.

<https://escholarship.org/content/qt4mf5h5wp/qt4mf5h5wp.pdf>

הרקלס אצל הומרוס

מקורות וארכיון

שיר אחד עשר: משימה אחת בלבד, וצל ואל באותה נשימה. באנגלית.

<https://classics.mit.edu/Homer/odyssey.11.xi.html>

הרשימה המלאה, והחשבון שמאחוריה

מקורות וארכיון

עשר שהוזמנו, שמונה שנים וחודש, שתיים שנפסלו ושתיים שהוחלפו. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Text/Apollodorus2.html>

עד ראייה למטופות

מקורות וארכיון

פאוסניאס מונה אותן אחת אחת, כפי שראה אותן במאה השנייה לספירה. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Text/Pausanias5A.html>

מה שנשאר מזה

מקורות וארכיון

השבר שבלובר: שלושים ושניים סנטימטרים, חלק מזרוע. באנגלית.

<https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010304576>

"נשות טרכיס" במלואו

מקורות וארכיון

הקנטאור, הגלימה, המדורה — ובלי האלהה בסוף. באנגלית.

<https://classics.mit.edu/Sophocles/trachinae.html>

"הרקלס" של אוריפידס בעברית

מקורות וארכיון

תרגום אהרן שבתאי, שוקן 2002, עם נספח של סימונידס, פינדרוס ובקילידס.

https://www.nli.org.il/he/books/NNL_ALEPH990022890370205171/NLI

Euripides: Heracles

1981 · Godfrey W. Bond

הפרשנות התקנית למחזה, ובה גם הטיעון על תאריכו. לא אותר תרגום עברי.

הרקלס

אוריפידס, תרגום אהרן שבתאי · 2002

הוצאת שוקן, בסדרת המחזות היווניים, עם מבוא ונספח שירה.

נשי טרכיס

סופוקלס, תרגום אהרן שבתאי · 1989

הוצאת שוקן. קיים גם תרגום קודם של שלמה דיקמן, מוסד ביאליק 1963.

פרסאוס ומדוזה, ומה שאובידיוס כתב בשמונה שורות

700~ לפנה"ס · כל הוויכוח בין זמננו נשען על קטע לטיני קצר ומסויג

צל הסידוס זה כתוב בקצרה ובלי דרמה. קטן ילדה לפורקיס את הזקנות האפורות ואת הגורגונות — סתנו, אאורילה, ומדוזה "שגורלה היה נורא: היא הייתה בת תמותה, ושתי האחרות בנות אלמוות ולא הזדקנו". וכשפרסאוס כרת את ראשה, יצאו ממנה כריסאור והסוס המכונף פגסוס. וזה הכול. הסידוס אינו אומר שהייתה אי פעם אנושית. אינו אומר שהייתה יפה. אינו אומר שהייתה כוהנת. אינו אומר שנענשה. אינו קושר בינה לבין אתנה בשום צורה. והוא אינו אומר שהיא הפכה מישהו לאבן. היא נולדה אחת משלוש בנות מפלצתיות, והיחידה מהן שאפשר להרוג.

התמונה הקדומה ביותר שבידינו מחזקת את זה. אמפורה מאלאוסיס, משנות 650–675 לפני הספירה, בגובה מטר ארבעים ושניים, שימשה כלי קבורה לילד בן עשר; על גופה נראית מדוזה כבר בלי ראש בקצה השמאלי, אחיותיה רודפות, ומפרסאוס נראות רק רגליו הכהות. והגורגונות עצמן: נחשים במקום שיער ונחשים מן הכתפיים, שיניים כמסמרים, עיניים ענקיות — ופנים שפונות ישירות אל הצופה, דבר חריג מאוד באמנות היוונית הדור־ממדי, שבה כמעט הכול בפרופיל. בחזית מקדש ארטמיס בקורפו, משנת 580 לפני הספירה בערך, ניצבת גורגונה בגובה של יותר משלושה מטרים בתנוחת ריצה, חגורת נחשים שזורים במותניה — ולצידה פגסוס וכריסאור, אף שנולדו רק אחרי מותה. התפקיד שלה שם אינו סיפורי אלא מגונן: להרתיע ולמנוע מן הרע להיכנס למקדש.

ועכשיו הקטע שהכול נשען עליו. אובידיוס, "מטמורפוזות" ספר רביעי, שנת 8 לספירה — שבע מאות שנה אחרי הסידוס, בלטינית, בשמונה שורות. ושלושה דברים בהן ראויים לתשומת לב. ראשית, אובידיוס אינו מספר את זה כעובדה: הפועל הוא "נאמר", והדובר הוא אורח בסעודה שמוסר מה שסיפר לו אדם אלמוני — "מצאתי מי שאמר שראה זאת". שנית, הכתוב הוא ששליט הים פגע בה במקדש מינרווה — הפועל הלטיני הוא זה שמשמש שם לאונס — ושהאלה הפנתה את פניה, כיסתה אותן במגן, והפכה את שיער הגורגונה לנחשים. שימו לב לניסוח: גם אצל אובידיוס היא כבר גורגונה, והשינוי מצומצם בהרבה מן הגרסה שמספרים. ושלישית, מה שאין שם: המילה "כוהנת" אינה מופיעה; לא נאמר שהיא שירתה במקדש; והמעשה עצמו אינו מתואר. רוב שמונה השורות עוסקות בשיערה.

הפנים משתנות לאט. במסכות הארכאיות — משתי מאות של כדים, מגנים ופסלונים — יש עיניים מאיימות, פיות רחבים בעיווי, לשונות משורבבות, ניבים ולפעמים זקן. היפה מתחילה להופיע במאה החמישית, ודגם הטיפוס שלה הוא ראש השיש במינכן: כנפיים קטנות ברקות, נחשים קשורים מתחת לסנטר, ופנים רגועות. המפלצת נעשתה יפה לפני שמישהו סיפר שהייתה אישה.

ואז באו הפסלים, ואיתם הפוליטיקה. בנבנוטו ציליני יצק בין 1545 ל-1554 ברונוזה שמציגה את פרסאוס מרים את הראש, והיא נחשפה ב-27 באפריל 1554 בלוגיה שבכיכר סיניוריה בפירנצה, לצד דוד של מיכלאנג'לו ויהודית של דונטלו. אנטוניו קנובה פיסל גרסה משלו בין 1797 ל-1801, והאפיפיור קנה אותה והציב אותה בוותיקן במקום שבו עמד אפולו מבלוודרה לפני שנפוליאון לקח אותו לצרפת — כלומר יצירה של פסל חי הוצבה רשמית בתפקידו של הפסל העתיק המפורסם באירופה. וקאראווג'ו צייר את הראש הכרות פעמיים על מגן עץ קמור, ובשתי הפעמים שם את פניו שלו על הראש.

במאה העשרים היא נעשתה טיעון. פרויד כתב ב-14 במאי 1922 רשימה בת שני עמודים שפורסמה רק אחרי מותו: עריפה היא סירוס, ריבוי הנחשים הוא פיצוי יתר על האימה, וההתאבנות עצמה היא מה שמרגיע את הצופה. זו רשימה, לא תיאוריה שפיתח — וראוי לומר זאת. ב-1975 פרסמה הלן סיקסו מסה שהפכה את שמה לדגל של כתיבה נשית. ובאוקטובר 2020 הוצב בפארק ממול לבית המשפט הפלילי בניו יורק, במקום שבו התנהל משפט ויינסטין, פסל ברונוזה בגובה שני מטרים: מדוזה אוחת את ראשו של פרסאוס, היפוך ישיר של ציליני. הביקורת עליו הייתה חדה ובאה מהיסטוריוניות של אמנות: שההיפוך משאיר אותה מושא לאותו מבט; שאילו רצה הפסל צדק, היה מפסל אותה אוחת בראשו של פוסידון; שהגוף האידיאלי שנבחר לה רומז שרק נשים שנראות כך ראויות לצדק; ושדמות אירופית מידיו של פסל גבר נעשתה סמל לתנועה שאישה שחורה ייסדה.

ומתחת לכל הוויכוח הזה, בשני צדדיו, מונחת אותה עובדה: הטיעון נשען על שמונה שורות מסויגות בשיר לטיני שנכתב שבע מאות שנה אחרי מדוזה היוונית. זו אינה הכרעה בוויכוח, ואין בה כדי לבטל אותו — סיפור שהפך בן אלפיים שנה לחלק מן התרבות הוא עובדה תרבותית בפני עצמה. אבל מי שמתווכח על "המיתוס היווני" צריך לדעת באיזה מיתוס, של מי, ובאיזו שפה.

למה זה ברשימה

כי הסיפור שכולם יודעים על מדוזה אינו יווני, ואפשר להראות בדיוק כמה שורות הוא תופס, מי אמר אותן, ובאיזו מידת ביטחון.

דמויות	פרסאוס, מדוזה, אתנה, אנדרומדה
שער	בני תמותה
נושא	מפלצת ומבט
מקור ראשי	הסידור, תאוגוניה

התמונה הקדומה ביותר

לקריאה

האמפורה מאלאוסיס, שהייתה כלי קבורה של ילד, ועליה הגורגונות פונות אל הצופה. באנגלית.

<https://smarthistory.org/eleusis-amphora/>

הפסל מ־2020 והוויכוח עליו

לקריאה

הדיווח העובדתי על ההצבה מול בית המשפט, עם ההתנגדויות המרכזיות. באנגלית.

<https://www.smithsonianmag.com/smart-news/controversial-metoo-medusa-statue-unveiled-180976048/>

הביקורת החזקה ביותר

לקריאה

שתי היסטוריוניות של אמנות מסבירות למה הפסל, לדעתן, מחמיץ. באנגלית.

<https://www.bitchmedia.org/article/medusa-metoo-sculpture-art-history>

איך הסיפור מגיע לעברית

לקריאה

כתבה ישראלית על הפסל, שמוסרת את הגרסה הרומית כ"מיתוס היווני" — בדיוק הפער שהיחידה עוסקת בו.

<https://www.calcalist.co.il/consumer/articles/0,7340,L-3862070,00.html>

מדוזה אצל הסיודוס

מקורות וארכיון

שורות 270–294. שווה לבדוק כמה ממה שאנחנו יודעים עליה פשוט אינו שם. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Text/HesiodTheogony.html>

שמונה השורות, בתרגום

מקורות וארכיון

הקטע שממנו הגיע כל הסיפור המוכר — כולל המסגור שמוסר אותו מפי אדם אלמוני. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Text/OvidMetamorphoses4.html>

ואותן שורות בלטינית

מקורות וארכיון

למי שרוצה לראות במו עיניו את "נאמר" ואת הפועל שבמרכז הוויכוח. בלטינית.

<https://www.thelatinlibrary.com/ovid/ovid.met4.shtml>

הציוד והמסע

מקורות וארכיון

הסנדלים המכונפים, הילקוט, כובע השאול, והמגן המלוטש שבו הוא מסתכל. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Text/Apollodorus2.html>

פרסאוס של קנובה

מקורות וארכיון

הפסל שהוצב בוותיקן במקומו של אפולו מבלוודרה. באנגלית.

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/204758>

ספרים

The Medusa Reader

Marjorie Garber & Nancy J. Vickers (עורכות) · 2003

אוסף הטקסטים על מדוזה מהסיוודוס ועד ימינו, כולל פרויד וסיקסו. לא אותר תרגום עברי.

מטמורפוזות

אובידיוס, תרגום שלמה דיקמן · 1965

מוסד ביאליק, שני כרכים עם מבוא והערות. הספר הרביעי הוא המקור לסיפור.

Pandora's Jar: Women in the Greek Myths

Natalie Haynes · 2020

הפרק על מדוזה עושה בדיוק את מה שהיחידה הזאת עושה — מחזיר לגרסה הקדומה את מקומה. לא אותר תרגום עברי.

תזאוס, המבוך, והעיר שהמציאה לעצמה גיבור

570~ לפנה"ס · בשיר הקדום ביותר עליו אין מינוטאורוס, אין מבוך ואין חוט

באודיסיאה יש על אריאדנה משפט אחד, והוא אינו הסיפור שמספרים: "ראיתי את פְּדֵרָה, ואת פְּרוֹקְרִיס, ואת אריאדנה היפה בת מינוס הקוסם, שתזאוס נשא אותה מכרתים לאתונה — אך לא זכה בה, כי לפני כן הרגה אותה ארטמיס באי דיה, בשל מה שדיוניסוס אמר נגדה". אין חוט, אין מינוטאורוס, אין נכסוס בשמה, ודיוניסוס אינו נושא אותה לאישה אלא מלשין עליה. ואצל הסיודוס, באותו דור בערך, ההפך הגמור: "ודיוניסוס זהוב השיער עשה את אריאדנה שחומת השיער, בת מינוס, לאשתו רבת החן: ובן קרונוס עשה אותה בת אלמוות ולא מזדקנת". שני מקורות ארכאיים, שתי אריאדנות שאינן יכולות להתקיים יחד.

והשיר הקדום ביותר שהוקדש כולו לתזאוס עוסק בכלל במשהו אחר. בקכילידס, במאה החמישית, מספר איך הספינה נושאת "ארבעה עשר צעירים יוונים נהדרים", ומינוס נוגע בלחייה של אחת הנערות; תזאוס עוצר בעדו — "בן זאוס הגדול, הרוח שאתה מנהיג בלבך אינה אדוקה עוד" — ומינוס מתפלל לאביו לאות, משליך את טבעתו לים ומאתגר את תזאוס להביאה. תזאוס צולל, דולפינים נושאים אותו אל היכל אביו שבים, אמפיטריטה עוטפת אותו בגלימת ארגמן ומניחה זר על שעריו, והוא עולה מן המים ליד הספינה. **אין בשיר הזה מינוטאורוס. אין מבוך. אין אריאדנה. אין חוט.** וגם על כד פרנסואה המפורסם, משנת 570 לפני הספירה בערך — שישים ושישה סנטימטרים, מאתיים ושבעים דמויות, מאה עשרים ואחת כתובות — מופיע תזאוס מנגן בנבל ומוביל את הצעירים במחול מול אריאדנה ומיניקתה, ובלי המפלצת.

החוט, המבוך וההריגה מגיעים במלואם רק מאפולודורוס. שם אריאדנה מתאהבת, פונה לדדלוס לעצה, נותנת לתזאוס פקעת, והוא קושר את הקצה בדלת ונכנס — **והורג את המינוטאורוס באגרופיו**, לא בחרב. ושם גם המפרש: אביו נתן להגאי מפרש לבן שיניפו בדרך חזרה אם הבן חי, "ומרוב שמחה על הצלחת המסע לא זכרו לא תזאוס ולא ההגאי להניף אותו, ואגיאוס, למראהו, השליך עצמו מן הצוק אל הים".

ומה קרה לאריאדנה? כאן פלוטרכוס עושה את העבודה במקומנו, כי הוא מסרב לבחור. בפרק אחד הוא מונה: שתזאוס השאיר אותה הרה **בקפריסין**, ונשות האי ניחמו אותה וזייפו עבורה מכתבים בשמו, והיא מתה בלידה וזכתה לפולחן (פאיון מאמאטוס); שהיא ילדה לתזאוס שני בנים ולא ננטשה כלל (יון מכיוס); **שהיו שני מינוסים ושתי אריאדנות** — אחת שנישאה לדיוניסוס ואחת מאוחרת שננטשה, כפילות שהומצאה כדי ליישב את הומרוס עם הסיודוס; שהיא תלתה את עצמה; שמלחים חטפו אותה ונישאה לכוהן של דיוניסוס, כלומר תזאוס לא אשם כלל; ושפיסיסטרטוס מחק שורה של הסיודוס שאמרה שתזאוס עזב אותה למען אחרת. **שש גרסאות, עם שמות מקורות, בפרק אחד.**

וגם הפירוק הרציונלי של המינוטאורוס אינו מודרני. פילוכורוס, במאה הרביעית או השלישית לפני הספירה, כתב שהמבוך היה "בסך הכול כלא רגיל", שמינוס ערך משחקי אבל ונתן את הצעירים כפרס למנצחים,

ושהמנצח היה מצביא קשה בשם **טאורוס** — כלומר "שור". ואריסטו כתב שהצעירים הוחזקו כעבדים ולא נהרגו. הרעיון שיש כאן אדם עם שם ולא מפלצת הוא בן אלפיים וארבע מאות שנה.

הסיבה שתזאוס גדל כל כך היא פוליטית. פלוטרכוס מספר שהוא "כינס את כל תושבי אטיקה לעיר אחת ועשה אותם לעם אחד", ביטל את המועצות המקומיות, בנה בית מועצה משותף, והבטיח לחזקים "מדינה בלי מלוכה" בעודו שומר לעצמו את הפיקוד במלחמה. ובשנות השבעים של המאה החמישית כבש קימון את האי סקירוס, ראה נשר מנקר באדמה, חפר, ומצא "ארון של אדם גדול מן המידה, וראש חנית מברונזה וחרב" — עצמותיו של תזאוס, שהובאו לאתונה. כמה מזה היסטוריה הוא ויכוח חי: דיודורוס מזכיר את הכיבוש ואת מציאת העצמות **בשני סעיפים נפרדים** ואינו מקשר ביניהם, וחוקר איטלקי הראה ב־2015 שייחוס מציאת העצמות לקימון הוא התפתחות ספרותית מאוחרת בהרבה, ושאת רוב הסיפור אפשר לנתק בבטחה מן ההקשר ההיסטורי שמייחסים לו. ובאגורה של אתונה עומד עד היום מקדש שהחלו לבנות ב־449 לפני הספירה, ובו שישים ושמונה מטופות שרק שמונה עשרה מהן מגולפות: **עשר משימות של הרקלס, ושמונה של תזאוס**. נוסעים במאה השמונה עשרה קראו לו בגלל זה "התזאיון"; כתובות הראו אחר כך שהוא של הפייסטוס. אתונה בונה גיבור משלה מול הגיבור הכלל־יווני, ונשארת מאחור בשתי מטופות.

ואת המבוך שאנחנו מדמיינים בנו בעיקר במאה העשרים. הארמון המשוחזר בקנוסוס הוא מן המבנים הראשונים בכרתים שנבנו בבטון מזוין; רוב ציור הדולפינים המפורסם צויר בשנות העשרים בידי אמן הולנדי שהעסיק ארתור אוונס, וכנראה היה במקור עיטור רצפה בקומה עליונה; ו"נסִיך השושנים" הורכב ב־1905 משברים שנמצאו באותו אזור כללי אך לא זה לצד זה, לדמות שגופה וראשה פונים לכיוונים שונים. אוונס גם טבע את המילה "מינואי", על שם מינוס. ואפילו שם המבוך אינו מוסכם: הגזירה מן ה"לִּפְרִיס", הגרזן הכפול, הוצעה ב־1892 ואומצה בידי אוונס, ואיבדה אחיזה מאז שפוענח הכתב ההברתי; אטימולוג בן זמננו מעדיף קשר למילה יוונית שפירושה סמטה צרה. ומי שנתן למינוטאורוס לבסוף קול היה בורחס, בסיפור קצר מ־1947 שמסופר מפיו של יצור שאינו יודע מה הוא — ובאחרית דבר הודה שקיבל את הרעיון מציור ויקטוריאני משנת 1885.

למה זה ברשימה

כי זה המקרה הברור ביותר שבו אפשר לראות עיר בונה לעצמה גיבור בזמן אמת, ואפילו לתארך את היום שבו הביאה את עצמותיו הביתה.

דמויות	תזאוס, אריאדנה, מינוס, קימון
שער	בני תמותה
נושא	גיבור פוליטי
מקור ראשי	בקבילידס, דיתירמבוס 17

האם קימון באמת מצא אותן

לקריאה

מחקר פתוח שמפרק את הסיפור לשכבותיו ומראה מתי כל רכיב נוסף. באנגלית.

https://amsacta.unibo.it/id/eprint/5738/3/Zaccarini_Histos_2015.pdf

מי צייר את הציורים שבקנוסוס

לקריאה

מרי בירד על הגבול המטושטש בין שחזור, שעתוק וזיוף בארמון של אוונס. באנגלית.

<https://www.nybooks.com/articles/2009/08/13/knossos-fakes-facts-and-mystery/>

האודיסיאה בעברית, חינם

לקריאה

תרגומו של טשרניחובסקי בנחלת הכלל; שיר אחד עשר הוא הטקסט של הפסקה הראשונה כאן.

<https://benyehuda.org/read/5592>

השיר הקדום ביותר על תזאוס

מקורות וארכיון

דיתירמבוס 17: טבעת, צלילה, דולפינים וזר — ואין בו מפלצת. באנגלית.

<https://topostext.org/work/17>

אריאדנה במשפט אחד

מקורות וארכיון

שיר אחד עשר, הגרסה שבה דיוניסוס מלשין וארטמיס הורגת. באנגלית.

<https://classics.mit.edu/Homer/odyssey.11.xi.html>

החוט והאגרופים

מקורות וארכיון

הגרסה המלאה של הכניסה למבוך, ובה גם דיוניסוס שנושא את אריאדנה. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Text/ApollodorosE.html>

שש אריאדנות בפרק אחד

מקורות וארכיון

פלוטרכוס מונה את כל הגרסאות עם מקורותיהן, וגם את סיפור הספינה ואת עצמות סקירוס. באנגלית.

<https://classics.mit.edu/Plutarch/theseus.html>

ספרים

Knossos and the Prophets of Modernism

2009 · Cathy Gere

מה המאה העשרים הקרינה על כרתים המינואית, ואיך הארמון שאנחנו מבקרים בו נבנה. לא אותר תרגום עברי.

The King Must Die

1958 · Mary Renault

רומן שמפרק את המיתוס לגורמים ריאליסטיים — קפיצות שוורים, מסכה, רעידת אדמה. לא אותר תרגום עברי.

אודיסיאה

הומרוס, תרגום שאול טשרניחובסקי · 1987

מהדורת עם עובד. זמין חינם בפרויקט בן־יהודה.

אורפאוס ואורידיקה, והמבט לאחור שלא תמיד היה שם

438 לפנה"ס · במקורות היווניים הוא מצליח, נכשל מסיבה אחרת, או שהסוף אינו נאמר

הזכרתו הקדומה ביותר של אורפאוס היא שתי מילים בשבר של איביקוס מן המאה השישית לפני הספירה: "אורפאוס מפורסם השם". הומרוס והסידור אינם מזכירים אותו כלל. ומן המאה החמישית והרביעית יש בידינו ארבע עדויות על הירידה שלו לשאול, והן אינן מסכימות זו עם זו. באלקסטיס של אוריפידס, משנת 438 לפני הספירה, אדמטוס מייחל: "לו הייתה לי לשונו ושירתו של אורפאוס, כדי שאוכל להקסים את בת דמטר או את אדונה ולחטוף אותך בחזרה מהאדס" — כלומר ההנחה היא שהשיר עבד, ומה שקרה לאורפאוס עצמו אינו נאמר. איסוקרטס, במאה הרביעית, כותב ללא סייג: "אורפאוס הוביל את המתים בחזרה מהאדס". ואצל אפלטון, ב"משתה", התמונה הפוכה לגמרי: האלים "שילחו אותו ריקם, והציגו לו רק מראה של זו שביקש, ואותה עצמה לא נתנו לו, משום שלא גילה אומץ; הוא היה רק מנגן, ולא העז כמו אלקסטיס למות מאהבה, אלא זמם איך להיכנס לשאול בעודו חי" — ואחר כך נהרג בידי נשים כעונש על פחדנותו. כישלון, כן. אבל בלי שום מבט לאחור, ומסיבה אחרת לגמרי.

וגם התמונות שותקות. התבליט האתונאי המפורסם מסוף המאה החמישית, שמוכר בעותקים רומיים בנאפולי, ברומא ובלובר, מראה את אורפאוס, אורידיקה והרמס ברגע של מגע ופרידה — ואינו מספר שום סוף. וציור הענק של פוליגנוטוס בדלפי, משנות השבעים או השישים של המאה החמישית, שפאוסניאס מתאר אותו בפירוט: אורפאוס יושב על מה שנראה כגבעה, נבל בשמאלו, ימינו נוגעת בערבה, בחורשת צפצפות שחורות. אורידיקה אינה מופיעה בתיאור כלל. התמונה המפורסמת ביותר של אורפאוס בשאול, במאה החמישית, היא בלי אשתו.

המבט לאחור מופיע במלואו לראשונה בלטינית, ואפשר להצביע על השורות. ורגיליוס, "גיאורגיקה" ספר רביעי, שנת 29 לפני הספירה: היא בורחת לאורך הנחל "ולא ראתה את הנחש העז ששכב בעשב העמוק לרגליה"; הוא יורד אל שערי דיס; ואז — "טירוף פתאומי תקף את האוהב הלא זהיר, טירוף שיש לסלוח לו, אילו ידעו הרוחות לסלוח: הוא עצר, ושכח, אבוי, על סף האור, ורצונו הוכרע, והביט לאחור אל אורידיקה שלו". והיא עונה: "איזה טירוף השמיד אותי האומללה, ואותך? הנה, הגורלות האכזרים קוראים לי בחזרה... שלום, אני נלקחת". ואז נשות קיקוניה קורעות אותו, והראש מתגלגל בנהר עדיין קורא בשמה. שלושים ושבע שנים אחר כך מספר זאת אובידיוס שוב ומשנה את המניע: לא טירוף אלא פחד — "מפחד שאיננה עוד שם... הוא הפנה את עיניו".

האם ורגיליוס המציא את זה? כאן ראוי לדייק ולא להגזים. פרשנות אקדמית לספר הרביעי מנסחת את זה כך: הסיפור "מקבל כאן לראשונה את צורתו המוכרת, אף שאזכורים מוקדמים ומפוזרים מרמזים שאורפאוס, כאדם חי, עשה את דרכו אל השאול וחזר". חוקרת אחרת כותבת שוורגיליוס "אולי המציא" את האובדן השני. הניסוח

הבטוח הוא: לפני ורגיליוס אין שום גרסה ששרדה ובה המבט לאחור, ומה שכן שרד מצביע לכיוונים אחרים. ולאחר קטע עצמו צמוד ויכוח שני, מעניין לא פחות: הפרשן העתיק סרוויוס טוען פעמיים שוורגיליוס החליף שבחים לידידו קורנליוס גאלוס בסיפור אורפאוס אחרי שגאלוס נפל מחסד. חוקרים מתחלקים מאז לתומכי סרוויוס ולמתנגדיו, ופרסום עדכני טוען שוורגיליוס אכן מחק כמה שורות, אך מיוזמתו ולא בפקודה, ושפרשת אורפאוס הייתה חלק מן התכנון מלכתחילה.

וגם השם מאוחר. אורידיקה אינה נקראת בשם באף אחת מן העדויות מן המאה החמישית והרביעית. משורר הלניסטי קורא לה אַגְרִיפּוֹפָה; השם "אורידיקה" מופיע לראשונה בקינה מן המאה הראשונה לפני הספירה. הדמות שכולנו יודעים את שמה קיבלה אותו מאות שנים אחרי שהסיפור התחיל.

מותו והראש הם עניין אחר לגמרי, ובהם דווקא העדות היוונית עשירה. כדים משנת 490 לפני הספירה בערך מראים נשים תראקיות הורגות אותו, ואחת נושאת את ראשו הכרות. במחזה אבוד של איסכילוס הן קורעות אותו משום שעבד את אפולו בלבד — לא משום שדחה אותן; המניע המיני הוא לטיני. והראש ממשיך לשיר: על כד במוזיאון בבאזל, משנת 440 לפני הספירה בערך, ראש חי מוקף בשש מוזות ואיש מזוקן רוכן להיוועץ בו; על גביע בקיימברידג' נער רושם את דבריו בעוד אפולו מצביע. וסביב הדמות הזאת צמחה דת: כעשרים לוחיות זהב, מסוף המאה החמישית לפני הספירה ועד המאה השנייה לספירה, שנקברו עם מתים ברחבי שולי העולם היווני. אחת מהן, במוזיאון הבריטי, באורך ארבעה וחצי סנטימטרים, מקלבריה, נותנת הוראות: "תמצא מעיין משמאלך בהיכלי האדס, ולידו את הברוש הזוהר... אמור: אני ילד של האדמה ושל השמיים זרועי הכוכבים, אך מוצאי מן השמיים; אתם עצמכם יודעים זאת". אפילו הכינוי "אורפיות" ללוחיות האלה שנוי במחלוקת מחקרית.

ומאז ממשיך הסוף לזוז. "אורפאוס" של מונטווירדי, שהוצג במנטובה ב־24 בפברואר 1607, קיים בשתי גרסאות: בליברית שנדפסה באותה שנה פורצות המנדות אל תוך הקינה שלו וגורלו נותר בלתי ידוע; ובפרטיטורה שנדפסה ב־1609 יורד אפולו ולוקח אותו לשמיים, שם יזהה את דמותה של אאורידיציה בכוכבים. מוזיקולוג טען שסוף אפולו היה הכוונה מלכתחילה, ושהחדר שבו הוצגה היצירה פשוט לא יכול היה להכיל את המכונות שהיו דרושות לו. וב־5 באוקטובר 1762, בווינה, בגרסה של גלוק, הוא מביט לאחור, אאורידיציה מתה שוב, הוא מנסה להתאבד — ואמור מתערב ומחזיר אותה לחיים. הליברטיסט כתב על כך בהקדמה בלי להתנצל: "כדי להתאים את האגדה לתיאטרון שלנו, נאלצתי לשנות את הסוף". קוקטו העביר את זה ב־1950 לפריז, עם מוות בדמות נסיכה ומראות כדלתות; "אורפאוס שחור" העביר את זה ב־1959 לקרנבל בריו — ומחבר המחזה שממנו נעשה הסרט קם ויצא באמצע ההקרנה; ומחזמר שעלה בברודוויי ב־2019 נגמר בכך שהוא מביט לאחור, והסיפור מתחיל מחדש מן ההתחלה ומסופר שוב. שזה, אחרי הכול, הסוף הכי כן שאפשר לתת לו.

למה זה ברשימה

כי הרגע המפורסם ביותר בכל המיתולוגיה היוונית — ההסתכלות לאחור — מופיע לראשונה בשלמותו בשיר לטיני, ואפשר להראות מה היה שם לפניו.

דמויות	אורפאוס, אורידיקה, הרמס, פרספונה
שער	בני תמותה
נושא	ירידה לשאול
מקור ראשי	אוריפידס, אלקסטיס

להעמיק

מה מותר לומר על "ורגיליוס המציא"

לקריאה

פרשנות אקדמית שמנסחת את זה בזהירות המתבקשת. באנגלית.

<https://dcc.dickinson.edu/vergil-georgics/intro/aristaeus>

הראש ששר

לקריאה

מחקר פתוח על הכדים מן המאה החמישית, עם מספרי מוזיאון ועם המניע היווני למותו. באנגלית.

<https://grbs.library.duke.edu/index.php/grbs/article/download/14541/3887/13681>

לוחיות הזהב

לקריאה

מבוא מחקר שמסביר למה המילה "אורפיות" מופיעה שם במירכאות. באנגלית.

https://assets.cambridge.org/97805215/18314/excerpt/9780521518314_excerpt.htm

איך האופרה שינתה את הסוף

לקריאה

סקירה קצרה מן האופרה הראשונה ב־1600 ועד הסוף המאושר של גלוק. באנגלית.

<https://www.operanorth.co.uk/news/looking-back-the-orpheus-story/>

העדות הקדומה ביותר

מקורות וארכיון

אלקסטיס, 438 לפני הספירה: ההנחה היא שהשיר עבד, והסוף אינו נאמר. באנגלית.

<https://classics.mit.edu/Euripides/alcestis.html>

הגרסה שבה הוא נכשל מפחדנות

מקורות וארכיון

"המשתה" של אפלטון, הקטע שבו האלים מציגים לו רק מראית עין. באנגלית.

<https://www.gutenberg.org/files/1600/1600-h/1600-h.htm>

והגרסה שבה הוא מצליח

מקורות וארכיון

משפט אחד של איסוקרטס, בלי סייג: הוא הוביל את המתים בחזרה. באנגלית.

<https://cmuntz.hosted.uark.edu/texts/isocrates/busiris.html>

הציור שבו אין אורידיקה

מקורות וארכיון

תיאורו של פאוסניאס את אורפאוס בשאול, כפי שצייר אותו פוליגנוטוס בדלפי. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Text/Pausanias10B.html>

הפעם הראשונה שהוא מביט לאחור

מקורות וארכיון

"גיאורגיקה" ספר רביעי, 29 לפני הספירה — הטקסט שממנו הגיע הרגע שכולם מכירים. באנגלית.

<https://www.poetryintranslation.com/PITBR/Latin/VirgilGeorgicsIV.php>

ואותו רגע, במניע אחר

מקורות וארכיון

אובידיוס מספר זאת שוב שלושים ושבע שנים אחר כך — לא טירוף אלא פחד. באנגלית.

<https://www.poetryintranslation.com/PITBR/Latin/Metamorph10.php>

"אורפיאן ואורידיצה" בישראל

מקורות וארכיון

דף ההפקה של גלוק באופרה הישראלית, בבימויו של מריוש טרלינסקי.

<https://israel-opera.co.il/?ArticleID=6030&CategoryID=1354>

ספרים

The "Orphic" Gold Tablets and Greek Religion

Radcliffe G. Edmonds III (עורך) · 2011

כל הלוחיות במקום אחד, ועמן הוויכוח אם יש בכלל "אורפיזם" אחד. לא אותר תרגום עברי.

מטמורפוזות

אובידיוס, תרגום שלמה דיקמן · 1965

מוסד ביאליק. הספר העשירי פותח בסיפור הזה.

המשתה

אפלטון, תרגום מרגלית פינקלברג · 2001

הוצאת חרגול. קיימים גם תרגומים קודמים, ובהם אחד של שאול טשרניחובסקי.

דפנה, ארכנה, נרקיסוס, והמשורר הרומי שכולנו קוראים

8 לספירה · הגרסה שיש לנו בראש נכתבה בלטינית, בידי אדם אחד, שהוגלה

היחידה הזאת עוסקת במשורר, לא במיתוס. פובליוס אובידיוס נאסו נולד ב־43 לפני הספירה, והשלים עד שנת 8 לספירה שיר בחמישה עשר ספרים, כמעט שנים עשר אלף שורות, ובו כמאתיים וחמישים סיפורים — "מראשית העולם ועד ימינו". באותה שנה עצמה הוגלה לחוף הים השחור בשל מה שכינה "שיר וטעות", וכתב משם שמעולם לא הספיק לערוך את הספר עריכה סופית. כלומר הטקסט שבידינו הוא, לפי עדות מחברו, בלתי גמור — והוא גם הגרסה של המיתולוגיה היוונית שרוב הקוראים בעולם נושאים בראשם.

קחו את דפנה. הגרסה שקדמה לאובידיוס מוזרה ממנה בהרבה, ומעניינת יותר: אצל פרתניוס במאה הראשונה לפני הספירה, ואצל פאוסניאס במאה השנייה לספירה, הרודף אינו אפולו אלא בן תמותה בשם לאוקיפוס בן אוינומאוס, שקלע את שערו, לבש בגדי אישה והציג את עצמו כבתו של אוינומאוס כדי להתקרב אליה; אפולו, מקנא בהצלחתו, גרם לכך שהנערות ירדו לרחוץ בנהר; הן הפשיטו אותו, ראו שאינו נערה, והרגו אותו בכידונים. ורק אחר כך מתפללת דפנה — לזאוס, לא לאביה — שתילקח מעיני בני התמותה. אובידיוס מוחק את לאוקיפוס לחלוטין, מחליף את היריב האנושי בשני חיציו של קופידון — אחד זהב וחד, אחד עופרת וקהה — שם בפיה את הבקשה "אבי היקר, תן לי לחיות בתולה תמיד", והופך אותה לעץ דפנה. ואז בא הסיום שרק רומי יכול היה לכתוב: "את תיקראי עצי הנבחר... ובך ייעטרו גיבורי רומא". הוא מסיים סיפור יווני בכך שהוא הופך אותו למוסד רומי.

ובנרקיסוס ההבדל חד עוד יותר, כי בכל גרסה שקדמה לאובידיוס הוא פועל. הטקסט הקדום ביותר הוא פפירוס שפורסם רק ב־2005, ובו שורות מן המאה הראשונה לפני הספירה: הוא רואה את פניו במעיין, ואז "הנער שפך את דמו ונתן אותו לאדמה" — הוא נוטל את חייו, והפרח עולה מן הדם. אצל קונון, בערך באותו זמן, הדוחה והנדחה הם שני גברים: נרקיסוס שולח לאהובו אמיניאס חרב, זה נוטל את חייו על סף דלתו וקורא לנמסים שתנקום, ונרקיסוס — כשהוא רואה את בבואתו ומבין את העוול שעשה — עושה את אותו הדבר. באף אחת משתי הגרסאות אין הד. הנימפה הד, הדעיכה האיטית וההמסה הפסיבית הם של אובידיוס. ופאוסניאס פשוט מסרב לסיפור: "טיפשות מוחלטת היא לדמיין שאדם שהגיע לגיל שבו מתאהבים לא היה מסוגל להבחין בין אדם לבין בבואתו של אדם" — והוא מעדיף גרסה שבה לנרקיסוס הייתה אחות תאומה שמתה, והוא ישב מול המים משום שידע שזו בבואתו ומצא בה נחמה לדמותה.

ובארכנה העניין הפוך: אין גרסה אחרת. הסיפור קיים בלטינית ובשום שפה לפנייה. ומה שחשוב בו הוא מה ששתי הנשים אורגות. מינרווה אורגת את התחרות על אתונה עם שנים עשר אלים כשופטים, ובארבע הפינות ארבעה בני תמותה שנענשו על שהתחרו באלים — כלומר היריעה שלה היא איוס. וארכנה אורגת את אירופה

והשור, את לדה והברבור, את דנאה וגשם הזהב, את יופיטר בדמות סאטיר, את נפטון כשור וכאיל וכדולפין, ואת אפולו בארבע תחפושות — קטלוג של תקיפות האלים בנשים, מצוירות מצידן של הנשים. ופסק הדין של אובידיוס עצמו: "מינרווה לא יכלה למצוא בה שום רבב או פגם — אפילו הקנאה אינה יכולה לפסול אמנות מושלמת". ארכנה אינה מפסידה בתחרות. האלה מכה אותה בראשה, היא תולה את עצמה, והופכת לעכביש.

מה שקרה לספר הזה אחר כך הוא חלק מן הסיפור. משתי מאות התשיעית שרדו שני כתבי יד שלו, ועד המאה השתים עשרה כבר תשעה ושלושים; חוקר גרמני כינה את סוף המאה השתים עשרה והמאה השלוש עשרה "עידן אובידיוס". ובערך בשנת 1320 הפך משורר צרפתי אלמוני את שנים עשר אלף השורות הלטיניות לכשבעים ושניים אלף שורות בצרפתית — "אובידיוס המוסרי" — יצירה נוצרית מוצהרת, שבה הסיפורים מוסרים אמת נוצרית. השיטה שלה, במילותיהם של מי שתרגמו אותה לאנגלית בימינו: אלימות מינית של אל כלפי בת אנוש "עשויה להיקרא אלגורית כיחסו של האל הנוצרי לאנושות, ולכן יש לפרש מחדש את האירוע המיני כמעשה אהבה מתוך הסכמה". זהו טקסט מימי הביניים שהופך תקיפה לרומן, באופן שיטתי ומוצהר.

ואז הגיע הציור, ואיתו כל היתר. ג'אן לורנצו ברניני פיסל בין 1622 ל-1625 את אפולו ודפנה בשיש קררה, מאתיים ארבעים ושלושה סנטימטרים, והיא עומדת עד היום בגלריה בורגזה — ועל הבסיס המקורי נחקק צמד חרוזים לטיני מאת הקרדינל שיהיה לאפיפיור אורבנוס השמיני: "מי שאוהב ורודף אחרי תענוגות היופי החולף, ממלא את ידו עלים וקוטף גרגרים מרים", שנועד להעיר במתבונן הרהור מוסרי על מה שהוא רואה. טיציאן צייר למלך ספרד שבע יריעות מתוך אובידיוס וקרא להן "שירים". קאראווג'ו צייר נרקיסוס — שיוחס לו רק ב־1916. ובסוף השרשרת עומדת יצירה אחת שסוגרת הכול: "הטוות" של ולסקס במוזיאון פרדו, משנות 1655–1660, שבה פאלאס בקסדתה מתווכחת עם ארכנה — וביריעה שמאחוריהן מצויר "חטיפת אירופה" של טיציאן, אותה יריעה שהזמין מלך ספרד מתוך אובידיוס. ציור של שטיח של ציור של תקיפה, בתוך תמונה ששואלת מי רשאי לעשות אמנות. והקריאה המיתולוגית של התמונה הזאת התגלתה רק בשנות השלושים והארבעים של המאה העשרים.

למה זה ברשימה

כי רוב מה שאנחנו מכנים "מיתולוגיה יוונית" הגיע אלינו דרך ספר לטיני אחד — ואפשר להעמיד אותו מול מה שהיה לפניו ולראות בדיוק מה השתנה.

דמויות	דפנה, ארכנה, נרקיסוס, אפולו
שער	בני תמותה
נושא	שירה ותמורה
מקור ראשי	אובידיוס, מטמורפוזות

איך ימי הביניים קראו את זה

לקריאה

ראיון עם מתרגמי "אובידיוס המוסרי", ובו המשפט על פירוש מחדש של אלימות כאהבה. באנגלית.

<https://boydellandbrewer.com/blog/world-literature/interview-discussing-the-english-translation-of-the-medieval-french-ovide-moralise/>

שבע היריעות של טיציאן

לקריאה

ההזמנה המלכותית, מה צויר מתוך איזה ספר, והיכן כל תמונה נמצאת היום. באנגלית.

<https://www.nationalgallery.org.uk/exhibitions/past/titian-love-desire-death/titian-s-poesie-the-commission>

דפנה, אצל אובידיוס

מקורות וארכיון

שורות 452–567: שני החיצים, התפילה, וההפיכה — עד לסיום שהופך את העץ לזר רומי. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Text/OvidMetamorphoses1.html>

דפנה לפני אובידיוס

מקורות וארכיון

הגרסה שבה הרודף הוא בן תמותה שמתחפש, והיא מתפללת לאל אחר. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Text/Parthenius.html>

כל המקורות לנרקיסוס

מקורות וארכיון

אחד עשר מקורות עתיקים עם תאריכים, והדרך המהירה לראות כמה מאוחר אובידיוס. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Heros/Narkissos.html>

הפפירוס שמסיים אחרת

מקורות וארכיון

דף אוניברסיטת אוקספורד על הקטע שפורסם ב־2005, ובו הסוף האחר. באנגלית.

<https://oxrhynchus.web.ox.ac.uk/article/narcissus-myth>

"טיפשות מוחלטת"

מקורות וארכיון

סופר עתיק שמסרב לסיפור נרקיסוס ומציע במקומו אחות תאומה. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Text/Pausanias9B.html>

שתי היריעות

מקורות וארכיון

ארכנה במלואה: מה מינרווה אורגת, מה ארכנה אורגת, ומי מנצחת. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Text/OvidMetamorphoses6.html>

”הטוות” של ולסקס

מקורות וארכיון

דף הפרדו עצמו, כולל העובדה שהקריאה המיתולוגית של התמונה היא גילוי מן המאה העשרים. באנגלית.

<https://www.museodelprado.es/en/the-collection/art-work/the-spinners-or-the-fable-of-arachne/3d8e510d-2acf-4efb-af0c-8ffd665acd8d>

אפולו ודפנה של ברניני

מקורות וארכיון

רשומת האוסף: שיש, מידות, מקור, והכתובת שנחקקה בבסיס. באנגלית.

<https://www.collezioneegalleriaborghese.it/en/opere/apollo-and-daphne>

”והיא הפכה ל...”

מקורות וארכיון

מבחר מן המטמורפוזות בתרגום שמעון בוזגלו, אבן חושן 2015, עם מבוא והערות.

https://www.nli.org.il/he/books/NNL_ALEPH990038726960205171/NLI

ספרים

מטמורפוזות

אובידיוס, תרגום שלמה דיקמן

מוסד ביאליק, שני כרכים, עם מבוא, הערות ומילון אלים. התרגום העברי המלא.

והיא הפכה ל...

אובידיוס, תרגום שמעון בוזגלו · 2015

הוצאת אבן חושן, מבחר עם מבוא והערות. 117 עמ'.

The Medieval French Ovide moralisé

תרגום: 2023 · K. Sarah-Jane Murray & Matthieu Boyd

שלושה כרכים. איך הפכה המאה הארבע עשרה את אובידיוס לטקסט נוצרי. לא אותר תרגום עברי.

אדיפוס, מה שאין אצל הומרוס, ומה שעשה פרויד

429~ לפנה"ס · אצל הומרוס זה עשר שורות, והוא ממשיך למלוך

באודיסאה זה תופס עשר שורות. אודיסאוס רואה בשאול את "אמו של אדיפודס, אֶפִּיקְסְטָה היפה, שעשתה מעשה נורא מתוך בורות הדעת, בהינשאה לבנה שלה"; היא תלתה את עצמה; ואדיפוס המשיך למלוך על הקדמים בתב"י היפה, "סובל ייסורים מעצותיהם הרעות של האלים". וזהו. אין בטקסט הזה את השם יוקסטה — היא נקראת אפיקסטה. אין חשיפת תינוק, אין קורינתוס, אין פרשת דרכים, אין ספינקס, אין חידה, אין חקירה עצמית, אין עיוורון, אין גלות ואין ילדים. גם לא נאמר איך התגלה הדבר — רק שהאלים עשו אותו ידוע.

כל השאר הוא סופוקלס, בערך בשנת 429 לפני הספירה. ושווה לדעת גם את זה: המחזה זכה בפרס השני, ומי שניצח אותו היה מחזאי בשם פילוקלס, ששמו לא נשאר בזיכרון של איש. אצלו יש את החשיפה ואת קורינתוס; את פרשת הדרכים, "המקום שבו נפגשים הדרכים המסתעפות מדלפי ומדאוליס"; את החקירה שבה החוקר הוא הנחקר; את יוקסטה שאדיפוס מוצא תלויה; את העיוורון שהוא ממיט על עצמו; ואת בקשת הגלות.

והחידה אינה במחזה. הספינקס נזכרת בו פעמיים בלבד, ואדיפוס אומר "סתמתי את פיה בשכל אנושי, בלי שנלמדתי מסימנים" — ותוכן החידה אינו מופיע אף פעם. הניסוח השירי שלה מופיע לראשונה בהערות שוליים למחזה של אוריפידס ואצל אתנאיוס, שמייחס אותו לסופר מן המאה הרביעית לפני הספירה; קלאסיקאי בן זמננו בדק את השבר הזה ומצא שקדמותו מוטלת בספק — הוא כתוב אמנם במשקל האפי, אבל בלשון בתר־קלאסית ובלי המרקם הנוסחאי של שירה אפית אמיתית. והנוסח הפרוזאי המוכר לכולנו — "מה זה שיש לו קול אחד, ונעשה בעל ארבע רגליים, שתי רגליים ושלוש רגליים" — הוא ממדריך מיתולוגי מן התקופה הרומית. הדבר המפורסם ביותר על אדיפוס מתועד מאות שנים אחרי המחזה שעשה אותו מפורסם.

אריסטו קרא את המחזה הזה כמכונה. ב"פואטיקה" הוא כותב שההכרה הטובה ביותר היא זו שמתרחשת בויזמנית עם התהפוכה, "כמו באדיפוס", ומסביר איך זה עובד: השליח בא לשמח את אדיפוס ולשחרר אותו מפחדיו בנוגע לאמו, ובחשיפת זהותו הוא משיג את התוצאה ההפוכה בדיוק. ובאותו חיבור הוא מנסח גם את מה שהפך למונח: הדמות הטרגית היא מי שאסונו בא "לא מתוך רשעות או שחיתות אלא מתוך טעות".

ואז, ב־15 באוקטובר 1897, כתב זיגמונד פרויד מכתב פרטי לידידו וילהלם פליס. וסדר המשפטים בו הוא העיקר. תחילה: "מצאתי, גם במקרה שלי, את ההתאהבות באם ואת הקנאה באב, ואני רואה בכך עתה אירוע אוניברסלי של הילדות המוקדמת". ורק אחר כך, כהמשך: "האגדה היוונית תופסת כפייה שכל אדם מזהה, משום שהוא חש בקיומה בתוך עצמו". הוא מצא את זה בעצמו קודם, ורק אז הלך אל המחזה. "פשר החלומות" נושא את התאריך 1900 אבל נדפס בפועל ב־4 בנובמבר 1899; המהדורה הראשונה מנתה שש מאות עותקים ונדרשו שמונה שנים כדי למכור אותם. ושם כבר מופיע הניסוח הרחב: "גורלו נוגע ללבנו רק משום שהיה יכול

להיות גורלנו — משום שהאורקל הטיל עלינו את אותה קללה לפני לידתנו כפי שהטיל עליו". את השם "תסביך אדיפוס" עצמו הוא טבע רק ב־1910.

והקלאסיקאים השיבו, ובחדות. ז'אן־פייר ורנאן פרסם ב־1967 מסה בשם "אדיפוס בלי התסביך", שטוענת שהמחזה בנוי על דו־משמעות ועל מבנה של שעיר לעזאזל שהעיר מגרשת מתוכה, ושהקריאה הפרוידיאנית מייבאת משפחה מן המאה העשרים לתוך דרמה אזרחית מן המאה החמישית לפני הספירה. ושנה קודם לכן פרסם א. ר. דודס את החיבור השימושי ביותר שנכתב על המחזה: הוא נתן לתלמידיו באוקספורד שאלת בחינה — "באיזה מובן, אם בכלל, מנסה 'אדיפוס המלך' להצדיק את דרכי האל לאדם?" — ומצא שהתשובות מתחלקות לשלוש קבוצות, וכל אחת מהן שגויה באופן אחר. שם החיבור אומר את השאר: "על אי־הבנת אדיפוס המלך".

ובישראל הוא ממשיך לעלות. בתיאטרון הקאמרי הוצגה בינואר 2023 גרסתו של רוברט אייק, בעברית של אלי ביז'אווי ובבימויו של עירד רובינשטיין, עם עמוס תמם כאדיפוס וקרן מור כיוקסטה — מועברת לליל בחירות ישראלי. מבקרת שכתבה עליה ניסחה יפה את מה שההעברה הזאת מנסה לעשות: היחס בין העבר לעתיד, היצמדות לקלאסיקה ושמירה על המודרניות.

למה זה ברשימה

כי הסיפור שכל אדם מערבי יודע לספר נבנה בשלושה שלבים שאפשר לתארך — עשר שורות, מחזה אחד, ומכתב פרטי מ־1897.

דמויות	אדיפוס, יוקסטה, טירסיאס, פרויד
שער	בני תמותה
נושא	ידיעה וגורל
מקור ראשי	סופוקלס, אדיפוס המלך

להעמיק

מאיפה הגיעה החידה

לקריאה

קלאסיקאי עוקב אחרי המקורות ומסביר למה קדמות השבר מוטלת בספק. באנגלית.

<https://sententiaeantiquae.com/2015/05/14/the-sphinxs-riddle-in-epic-meter-scholia-and-athenaeus/>

"אדיפוס בלי התסביך"

לקריאה

המסה של ורנאן במלואה, בקובץ חופשי. באנגלית.

https://monoskop.org/images/f/f1/Naquet_Vidal_Pierre_Vernant_Pierre_Jean_Myth_and_tragedy_in_Ancient_Greece_1996.pdf

שלוש דרכים לטעות

לקריאה

רשומת המאמר של דודס משנת 1966, שפותח בשאלת בחינה. באנגלית.

<https://www.cambridge.org/core/journals/greece-and-rome/article/abs/on-misunderstanding-the-oedipus-rex1/F11BC9EAF22A391C04679516EF67E1F5>

הספר, ומה קרה לו

לקריאה

תאריך ההדפסה האמיתי, שש מאות העותקים, ושמונה השנים. באנגלית.

https://en.wikipedia.org/wiki/The_Interpretation_of_Dreams

אדיפוס בקאמרי

לקריאה

ביקורת על ההפקה הישראלית שהעבירה את המחזה לליל בחירות.

<https://www.maariv.co.il/culture/theater-art/article-972398>

"אדיפוס המלך" בעברית

לקריאה

תרגומו של שאול טשרניחובסקי, בנחלת הכלל ובחינם.

<https://benyehuda.org/read/6958>

עשר השורות של הומרוס

מקורות וארכיון

הקטע מן האודיסיאה שבו אדיפוס ממשיך למלוך, ואמו נקראת בשם אחר. באנגלית.

<https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0136:book=11:card=271>

המחזה במלואו

מקורות וארכיון

אפשר לחפש בו את הספינקס ולראות במו עיניכם שהחידה עצמה אינה שם. באנגלית.

<https://classics.mit.edu/Sophocles/oedipus.html>

המחזה כמכונה

מקורות וארכיון

"פואטיקה": ההכרה, התהפוכה, והמשפט על מי שאסונו בא מטעות ולא מרשעות. באנגלית.

<https://classics.mit.edu/Aristotle/poetics.mb.txt>

המכתב מ-15 באוקטובר 1897

מקורות וארכיון

הנוסח המלא. שווה לשים לב לסדר: קודם הוא עצמו, ואחר כך היוונים. באנגלית.

[https://dhspriority.org/kenny/PhilTexts/Freud/Fliess letters.htm](https://dhspriority.org/kenny/PhilTexts/Freud/Fliess%20letters.htm)

Myth and Tragedy in Ancient Greece

1972 · Jean-Pierre Vernant & Pierre Vidal-Naquet

ובתוכו "אדיפוס בלי התסביך", התשובה הקלאסית לקריאה הפרוידיאנית. לא אותר תרגום עברי.

פשר החלומות

זיגמונד פרויד · 1899

הספר שבו הופיע הרעיון לראשונה בדפוס, שנה לפני התאריך שמופיע על השער.

אדיפוס המלך

סופוקלס, תרגום אהרן שבתאי

הוצאת שוקן. קיים גם תרגומו הקודם של שאול טשרניחובסקי, שזמין חינם ברשת.

מדיאה, והרצח שאולי אוריפידס המציא

431 לפנה"ס · במקור הקדום ביותר יש לה בן אחד, והוא חי

מדיאה הקדומה ביותר שבידינו אינה רוצחת איש. בתאוגוניה של הסיודוס היא מופיעה ברשימת האלות שילדו לבני תמותה: יאסון "נשא אותה מארץ אייטס ברצון האלים", והיא ילדה בן בשם מדיאוס, שהקנטאור כירון גידל בהרים, "ורצונו של זאוס הגדול נתמלא". אין קורינתוס, אין קראון, אין כלה חדשה, ואין ילד מת. אצל פינדרוס, בשיר משנת 462 לפני הספירה, היא פותחת את היצירה כנביאה שמנבאת את ייסודה של קירנה — וגם שם אין קורינתוס ואין ילדים. ואצל אפולוניוס, במאה השלישית לפני הספירה, היא נערה מפוחדת שליבה רועד "כמו קרן שמש רוטטת על קירות הבית", ושוקלת לשים קץ לחייה מרוב בושה. שלוש דמויות, שלוש מאות שונות, ואף אחת מהן אינה הדמות שאנחנו מכירים.

המחזה של אוריפידס הוצג בשנת 431 לפני הספירה בדיוניסיה העירונית, ורשומת התחרות שרדה: "אאופוריון זכה בפרס הראשון, סופוקלס בשני, ואוריפידס בשלישי". הטרגדיה המפורסמת ביותר שנכתבה עליה הגיעה במקום השלישי, ומי שניצח אותה היה בנו של אייסקילוס.

ועכשיו השאלה. בהערות השוליים העתיקות למחזה נשמרו שתי גרסאות מתחרות שקדמו לאוריפידס. האחת, בשמו של מלומד בשם פרמיניסקוס, אומרת בפשטות: "אוריפידס, לאחר שקיבל חמישה טלנטים מן הקורינתים, העביר למדיאה את האשמה ברצח הילדים. שכן למעשה, ילדיה של מדיאה נרצחו בידי הקורינתים". ובהערה אחרת באותו קובץ מופיע גם המניע: נשות קורינתוס "לא רצו שתמשול בהן אישה ברברית ומוזגת שיקויים". הגרסה השנייה, המיוחסת לקראופילוס, אומרת שמדיאה הרגה את קראון בשיקויים, ברחה לאתונה מפחד קרוביו, והשאיירה את בניה כמתחננים על מזבח הרה — ושם הרגו אותם הקורינתים. ופאוסניאס מוסיף גרסה שלישית: שמות הילדים היו מרמרוס ופרס, והקורינתים סקלו אותם.

ומאחורי כל הגרסאות האלה עמד טקס אמיתי. אותה הערה עתיקה מתעדת שבכל שנה בילו שבעה נערים ושבע נערות מן המשפחות הנכבדות בקורינתוס שנה שלמה במתחם המקודש של האלה, ובקרבות "פייסו את זעמם של ילדי מדיאה". פאוסניאס מוסיף שתינוקות הקורינתים מתו, שאורקל ציווה על הקרבות השנתיים, ושהוצב במקום פסל של "דמות אישה שנורא להביט בה" — וש אחרי שרומא החריבה את קורינתוס בשנת 146 לפני הספירה, המתיישבים החדשים הפסיקו את המנהג. כלומר במשך מאות שנים התקיים בעיר טקס כפרה שנתי על מותם של אותם ילדים. מי הרג אותם — על זה בדיוק מתווכחים.

אז האם אוריפידס המציא את הרצח המכוון? התשובה הכנה היא שאיננו יודעים, ושהוויכוח אינו דו־צדדי אלא תלת־צדדי. סיפור השוחד הוא טענה של פרשן עתיק ונשמע כמו דיבה. הגרסה של קראופילוס עשויה בעצמה להיות רציונליזציה מאוחרת. ובמקביל היה מחזאי מתחרה בשם נאופרון, שממחזהו שרדו שלושה שברים, ומבוא עתיק למחזה של אוריפידס טוען ש"אוריפידס נראה כמי שנטל את הדרמה מנאופרון, לפי דיקאירכוס

ולפי אריסטו — אלא שדניס פייג' הראה משיקולי משקל, אוצר מילים ודקדוק שנאופרון הוא המאוחר, והמחקר הולך אחריו. מה שכן אפשר לומר: אין שום מקור ששרד ומקדים את אוריפידס שבו היא הורגת אותם בכוונה, והיו לפחות שתי מסורות מתחרות שבהן מישוהו אחר עשה זאת.

ומה שהמחזה עצמו עושה ראוי לקריאה מדויקת. מדיאה מנסחת את מצבה כמעמד משפטי ולא כמצב רוח: "אני חסרת כול, בלי פוליס, ולכן בעלי נוהג בי ביוהרה". המשפט המצוטט ביותר הוא ניסוח כללי ולא אישי: "מכל הדברים שיש בהם נפש ותבונה, אנחנו הנשים היצורים האומללים ביותר". ולפני המעשה: "אני מבינה לבסוף את הרעות שאבצע; אך הת'ימוס שלי, שגורם לבני התמותה את הצרות הגדולות ביותר, חזק ממחשבותי המפוכחות". הילדים נהרגים מחוץ לבמה והמקהלה שומעת את הצעקות מבפנים. ובסוף היא מופיעה מעל הבמה על המנוף — המכשיר ששמור בדרך כלל לאלים — במרכבתו של הליוס, ועמה הגופות. אריסטו מזכיר את הסיום הזה ב"פואטיקה" כפגם: המכונה, הוא כותב, מותרת רק לדברים שמחוץ לדרמה.

ומאז היא ממשיכה להיכתב מחדש, ובכל פעם אחרת. אצל סנקה היא הורגת בן אחד לעיני יאסון ומאשימה את עצמה, והמחזה נחתם בצעקתו שתעיד שאין אלים בשמיים שאליהם היא עפה. על סרקופג רומי מן השנים 140–150 לספירה, שנמצא היום בברלין, פרוש הסיפור בארבע תמונות על קבר. דלקרואה צייר אותה ב־1838 בגודל שני מטרים ושישים. קרוביני כתב עליה אופרה ב־1797, ומריה קאלאס למדה את התפקיד בשבוע אחד ב־1953. פזוליני צילם אותה ב־1969 עם קאלאס בתפקיד הקולנועי היחיד שלה, במבנה של אוריפידס ובלי אף מילה משלו. כריסטה וולף כתבה אותה מחדש ב־1996 כך שאינה הורגת אותם. ובישראל היא עלתה שוב ושוב: חנה רובינא בהבימה ב־1955, חנה מרון בקאמרי ב־1971 בגרסת סנקה בבימוי יוסי יזרעאלי, ובימים אלה עיבוד עכשווי שבו מדיאה ויאסון הם זוג יזמים עם סטארט־אפ אקולוגי.

למה זה ברשימה

כי הפשע שהשם שלה נרדף לו אינו מופיע בשום מקור ששרד לפני 431 לפני הספירה — ושתי גרסאות עתיקות מוסרות אותו לידיים אחרות.

דמויות	מדיאה, יאסון, קראון, גלאוקה
שער	בני תמותה
נושא	זרות ונקמה
מקור ראשי	אוריפידס, מדיאה

מפת הוויכוח

לקריאה

ביקורת שמסדרת מי טוען מה בשאלת רצח הילדים, עם הפניות מדויקות. באנגלית.

<https://bmcr.brynmawr.edu/1997/1997.07.19/>

הסיפור על קבר

לקריאה

סרקופג רומי בארבע תמונות, והשאלה למה משפחה שכולה בחרה דווקא בו. באנגלית.

<https://smarthistory.org/medea-sarcophagus/>

רובינא כמדיאה, 1955

לקריאה

דף הארכיון של ההפקה בהבימה, בעיבוד ובתרגום של אותה תקופה.

<https://archive.habima.co.il/showPage/?itemId=364>

הערות השוליים העתיקות

מקורות וארכיון

הדף החשוב ביותר ביחידה: רשומת התחרות, חמשת הטלנטים, הגרסה של קראופילוס, והטקס השנתי. באנגלית.

<https://diotima-doctafemina.org/translations/greek/hypotheses-and-selected-scholia-to-euripides-medea/>

המחזה, עם המונחים היווניים

מקורות וארכיון

תרגום ממוספר שמשאיר במקומן מילים כמו ת'ימוס ופוליס, כך שאפשר לראות מה נאמר. באנגלית.

<https://chs.harvard.edu/primary-source/euripides-medea/>

המדיאה הקדומה ביותר

מקורות וארכיון

שורות 992–1002: בן אחד, חי, שגדל אצל קנטאור. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Text/HesiodTheogony.html>

הטקס בקורינתוס

מקורות וארכיון

פאוסניאס על שמות הילדים, הסקילה, האורקל, והפסל שנורא להביט בו. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Text/Pausanias2A.html>

המחזאי המתחרה

מקורות וארכיון

שברי המחזה של נאופרון, והטענה העתיקה שאוריפידס לקח ממנו — עם התשובה. באנגלית.

<https://diotima-doctafemina.org/translations/greek/the-fragments-of-neophrons-medea/notes-to-the-fragments-of-neophrons-medea/>

מדיאה כנערה מפוחדת

מקורות וארכיון

הגרסה ההלניסטית, שבה היא בקושי מסוגלת להביט ביאסון. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Text/ApolloniusRhodius3.html>

"מדיאה" בעברית

מקורות וארכיון

תרגומו של אהרן שבתאי, הוצאת שוקן.

https://www.nli.org.il/he/books/NNL_ALEPH990009013620205171/NLI

ספרים

Medea: Essays on Medea in Myth, Literature, Philosophy, and Art

James J. Clauss & Sarah Iles Johnston (עורכים) · 1997

הקובץ שמרכז את הוויכוח על רצח הילדים ועל כל שאר הגלגולים. לא אותר תרגום עברי.

Inventing the Barbarian

Edith Hall · 1989

איך הטרגדיה האתונאית המציאה את "הברברי" — ומה זה עושה לדמות שבמרכז המחזה הזה. לא אותר תרגום עברי.

מדיאה

אוריפידס, תרגום אהרן שבתאי · 1983

הוצאת שוקן, בסדרת המחזות היווניים.

תפוח המריבה, והלנה שאיש לא הסכים מה קרה לה

המאה ה־8 לפנה"ס · באיליאדה כולה יש שש שורות על משפט פאריס

באיליאדה כולה, חמש־עשרה אלף שש מאות תשעים ושלוש שורות, משפט פאריס מופיע פעם אחת. בשיר העשרים וארבעה, שורות 25–30, כשהאלים מרחמים על גופתו של הקטור — כולם חוץ משלושה. הרה, פוסידון ואתנה "לא סלחו על העוול שעשה להן אלכסנדרוס כשבזו לאלות שבאו אליו במכלאות הצאן, והעדיף את זו שהציעה לו תאוה לאבדונו". זה הכול. אין אַריס, אין חתונה של פלאוס ותטיס, אין תפוח, אין כתובת על התפוח, אין שלוש הצעות מפורטות, אין הרמס שמלווה את האלות, ואין שום סיפור של המשפט עצמו. שש שורות של הפניה לאחור, ותו לא.

הסיפור המלא היה ביצירה שאבדה. "הקיפריה", קרוב לוודאי מסוף המאה השביעית לפני הספירה, אחד־עשר ספרים בהקסמטרים, מיוחסת לסירוגין לסטסינוס, להגסיאס מסלמיס שבקפריסין או לקיפריאס מהליקרנסוס. שרדו ממנה כחמישים שורות, מצוטטות אצל אחרים, והעלילה ידועה רק דרך תקציר בפרוזה שכתב מישו בשם פרוקלוס שאיננו יודעים מי היה. וכאן כדאי להיזהר: התפוח הזהוב, שנדמה כאילו הוא הדבר הקדום ביותר בסיפור, מתועד במקורות מאוחרים בהרבה. אצל פסאודו־אפולודורוס, מן המאה השנייה לספירה, "אַריס השליכה תפוח להרה, לאתנה ולאפרודיטה". אצל היגינס, מאותה מאה, היא "זרקה תפוח מבעד לדלת ואמרה שהיפה שבהן תיטול אותו". אצל אפוליוס הוא "תפוח מצופה עלי זהב", ואצל קולותוס, במאה החמישית או השישית לספירה, יש כבר סצנה שלמה. כל המקורות לתפוח הם מן התקופה הרומית או אחריה.

ומה עם הלנה עצמה? באיליאדה יש לה קול, והוא קול של אישה שמקללת את עצמה. בשיר השלישי, שורה 180, היא אומרת לפריאמוס שהייתה מעדיפה למות מאשר לבוא לכאן עם בנו. המילה שבה היא מכנה את עצמה שם ביוונית היא קִינוֹפִידוֹס — "כלבת־פנים". ובשיר השישי היא חוזרת על זה להקטור, ומוסיפה שזאוס המיט עליהם גורל רע "ובימים הבאים נהיה שיר בפי אלה שטרם נולדו". ועכשיו הדבר שראוי לראות במו העיניים: אצל שמואל באטלר, שתרגם ב־1898, הכלבה נעלמת לגמרי והיא נעשית "עצמי השנואה והאומללה". אצל א' ס' קליין, שתרגם ב־2009, היא נשארת: "אני אכן אותה כלבה מרושעת שהכול תיעבו". ובארי פאואל מתרגם את אותה מילה עצמה במילה שאין דרך מנומסת לומר אותה בעברית. אותן עשר שורות, שלושה ספרים באנגלית, ושלוש נשים שונות. אם יש הדגמה אחת לכך ש"המיתוס" הוא תמיד הגרסה של מישו, זו היא.

וזה עוד לפני הטענה הגדולה: שהיא לא הייתה שם. המשורר סטסיכורוס כתב על הלנה שיר גנאי, ולפי המסורת התעוור בעקבותיו, ואז חיבר שיר חזרה — פְּלינְדִיָּה — וראייתו שבה אליו. שלוש השורות ששרדו ממנו מצוטטות אצל אפלטון, ב"פידרוס" 243א: "הסיפור הזה אינו אמת. מעולם לא הפלגת בספינות המשוטים. מעולם לא הגעת אל העיר טרויה." איסוקרטס מספר את אותו סיפור, ובמקום אחר אפלטון מזכיר את "הרפאים

של הלנה" שעליהם נלחמו בטרוריה "מתוך אידיעת האמת". ואז בא הרודוטוס, בספר השני של ההיסטוריות, ומספר שאלכסנדרוס נסחף בדרכו למצרים, שהמלך פרוטאוס בממפיס החזיק אצלו את הלנה ואת הרכוש הגנוב, ושהיא ישבה שם כל שנות המלחמה. ההנמקה שלו אינה דתית אלא הגיונית: אילו הייתה הלנה באיליון, היו מוסרים אותה ליוונים — כי פריאמוס ומשפחתו לא היו מתבוננים בעיר ובילדיהם נחרבים בשביל נישואיו של אדם אחד. זהו היסטוריון שמתווכח עם הומרוס מתוך שיקול של סבירות.

ב־412 לפני הספירה לקח אוריפידס את הגרסה הזאת והעלה אותה על הבמה. ב"הלנה" שלו, הרה יוצרת הלנה מזויפת עשויה אוויר ונותנת אותה לפאריס, וההלנה האמיתית יושבת במצרים תחת חסותו של פרוטאוס. פרוטאוס מת, בנו תאוקלימנוס רוצה לשאת אותה, ואחותו תאנואה הנביאה יודעת את האמת ומסתירה אותה. ואז מגיע מנלאוס, ספינתו נטרפה, והוא מסרב להאמין לה — שהרי הרפאים עדיין בידיו. היא נמלטת בתחבולה: היא מודיעה שעליה לערוך טקס קבורה בים לבעלה "המת". מחזה שלם שבנוי על כך שהמלחמה כולה נלחמה על דמות עשויה אוויר.

ובאותן שנים כתב הסופיסט גורגיאס את "שבח הלנה", ובו ניסוח שמבנהו כמעט משפטי. יש ארבע אפשרויות, הוא אומר, ובכל אחת מהן אין להאשים אותה: "או ברצון הגורל ובתוכניות האלים ובגזרות ההכרח עשתה את שעשתה, או שנחטפה בכוח, או ששוכנעה בדיבורים, או שנכבשה על ידי אהבה." על הדיבור הוא כותב שהוא "שליט גדול, שבגוף הזעיר והנסתר ביותר מחולל את המעשים האלוהיים ביותר; שכן הוא יכול לעצור פחד ולהשקיט כאב ולהוליד שמחה ולהרבות רחמים". ומי שמשוכנע בדיבורים "מואשם שלא בצדק", בעוד "מי ששכנע, בתור מי שהפעיל כפייה, הוא שעשה עוול". ואז, במשפט האחרון, הוא מושך את השטיח מתחת לכל זה: "רציתי לכתוב את הנאום, שבחה של הלנה ומשחק שעשועים שלי." ההגנה המשוכללת ביותר על הלנה בעת העתיקה מסתיימת בהודאה של המחבר שהיא הייתה תרגיל.

וכאן נמצא עמוד השדרה של היחידה, ומי שניסחה אותו היא רובי בלונדל. במאמר משנת 2010 היא כותבת: "באיליאדה הלנה מואבִּיקֶט בידיו הדמויות הגבריות באופנים שפוטרים אותה מאשמה גברית ובכך משרתים את האגינדה ההרואית. ואולם האשמתה העצמית היא טענת סוכנות מרומזת מצידה". כלומר: כשהגברים באיליאדה מוחלים לה, זו אינה נדיבות אלא מחיקה, וההתעללות העצמית שלה היא הדרך היחידה שבה מותר לה להיות אדם. בספר שכתבה ב־2013 היא עוברת מקור־מקור, וביקורת מפורטת שנכתבה עליו מסכמת את הטיעון: סטסיכורוס "מגן" עליה בכך שהוא מכחיש שהייתה שם, ובכך שולל ממנה כל תפקיד פעיל; גורגיאס מגן עליה בקיצוניות כזאת שהוא שולל מכל בני האדם כל אחריות; אוריפידס נותן לה עצמיות מוסרית אך עדיין זקוק ליופייה ולכוח השכנוע שלה כדי שהעלילה תעבוד. כל ניסיון עתיק לזכות אותה עובד בכך שהוא לוקח ממנה משהו.

והמשפט המצוטט ביותר עליה בעולם אינו יווני כלל. "האם זה הפרצוף שהשיק אלף ספינות ושרף את מגדליה חסרי הפסגה של איליון?" — כך במהדורה המודפסת של "דוקטור פאוסטוס" למרלו, 1604. ראוי לדעת מה קורה שם: מה שפאוסטוס מחבק אינו הלנה אלא שד שלבש את דמותה, והנאום שנהוג לצטט כמחמאה מופנה אל שטן. רובנס צייר את משפט פאריס פעמיים, ובגרסה שבגלריה הלאומית בלונדון, משנות השלושים של המאה השבע־עשרה, מעל ראשי הדמויות ובקושי נראית בין העננים מרחפת אֶלְקֶטוֹ, אֶלֶת הנקם — כלומר הציור אינו סצנת יופי אלא רגע פרוץ המלחמה. רוסי צייר אותה ב־1863, והתמונה תלויה היום בהמבורג; על גב הלוח

כתב בידו, ביוונית, את השורה מאייסכילוס: "מחריבת ספינות, מחריבת גברים, מחריבת ערים" — יפה מלפנים, מואשמת מאחור. ובשנת 1961 פרסמה המשוררת ה' ד' את "הלנה במצרים", ספר שלם שנבנה על המחזה של אוריפידס ושבּוּ היא לראשונה הגיבורה במקום הכלי.

למה זה ברשימה

כי כל ניסיון עתיק לזכות את הלנה עשה זאת בכך שלקח ממנה משהו — ומי שניסח את זה ראשונה היא חוקרת בת־זמננו.

דמויות	הלנה, פאריס, מנלאוס, גורגיאס
שער	טרויה ומה שאחריה
נושא	יופי ואשמה
מקור ראשי	הומרוס, איליאדה

להעמיק

מפת הוויכוח על הלנה

לקריאה

ביקורת שמסדרת עמדה מול עמדה מה כל מקור עתיק עושה לה. באנגלית.

<https://bmcr.brynmawr.edu/2017/2017.06.20/>

התקציר ששווה מאמר

לקריאה

רובי בלונדל מנסחת בשלוש שורות את הטענה שעליה בנויה היחידה. באנגלית.

<https://classics.washington.edu/research/publications/bitch-i-am-self-blame-and-self-assertion-iliad>

רובנס, ואלת הנקם בעננים

לקריאה

דף הגלריה הלאומית, שמצביע על הדמות שכמעט אי אפשר לראות. באנגלית.

<https://www.nationalgallery.org.uk/paintings/peter-paul-rubens-the-judgement-of-paris>

מה כתוב על גב הציור

לקריאה

רשומת הארכיון של "הלנה מטרויה" לרוסטי, עם הכתובת היוונית שמאחור. באנגלית.

<https://rossettiarchive.iath.virginia.edu/docs/s163.rap.html>

הנאום, כפי שנדפס ב־1604

לקריאה

עשרים שורות עם הערות — ועם ההקשר שמבהיר את מי בדיוק מחבק פאוסטוס. באנגלית.

<https://rpo.library.utoronto.ca/content/doctor-faustus-was-face-launched-thousand-ships>

שער עברי לגורגיאס

לקריאה

על הסופיסטים, האמת והדמוקרטיה — הרקע שבתוכו נכתב "שבח הלנה".

<https://alaxon.co.il/thought/התחכמות-יוונית/>

שש השורות, בהקשרן

מקורות וארכיון

השיר העשרים וארבעה של האיליאדה בתרגום באטלר. חפשי את "sheepyards" — כל משפט פאריס אצל הומרוס נמצא שם. באנגלית.

<https://classics.mit.edu/Homer/Iliad.24.xxiv.html>

"אותה כלבה מרושעת"

מקורות וארכיון

השיר השישי בתרגומו של אי סי קליין, 2009, שאינו מרכז את המילה. באנגלית.

<https://www.poetryintranslation.com/PITBR/Greek/Iliad6.php>

אותן שורות, 1898

מקורות וארכיון

התרגום הוויקטוריאני של באטלר. שתי לשוניות פתוחות זו לצד זו הן כל היחידה. באנגלית.

<https://classics.mit.edu/Homer/Iliad.6.vi.html>

מי אמר מה, ומתי

מקורות וארכיון

אוסף כל מקורות משפט פאריס עם תאריכיהם. אפשר לראות במבט אחד שהתפוח מאוחר. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Olympios/JudgementParis.html>

חמישה טקסטים בדף אחד

מקורות וארכיון

הפלינודיה של סטסיכורוס, פיידרוס 243א, איסוקרטס, ואייסכילוס על שמה של הלנה. באנגלית.

<http://faculty.washington.edu/scstroup/Helen.html>

הרודוטוס: היא הייתה במצרים

מקורות וארכיון

פרוטאוס, מקדש "אפרודיטה הזרה", והנימוק מתוך סבירות נגד הומרוס. באנגלית.

<https://sacred-texts.com/cla/hh/hh2120.htm>

"שבח הלנה" במלואו

מקורות וארכיון

ארבע האפשרויות, הקטע על כוחו של הדיבור, והמשפט האחרון. קצר. באנגלית.

<https://caseyboyle.net/3860/readings/encomium.html>

היצירה שאבדה

מקורות וארכיון

"הקפריה": תיארוך, מחברים אפשריים, אחד-עשר ספרים, וכחמישים שורות ששרדו. באנגלית.

<https://en.wikipedia.org/wiki/Cypria>

האיליאדה בעברית

מקורות וארכיון

תרגומו של שאול טשרניחובסקי, מהדורת עם עובד, במלואו וחינם.

<https://benyehuda.org/read/5526>

ספרים

Helen of Troy: Beauty, Myth, Devastation

2013 · Ruby Blondell

מקור אחר מקור, איך היופי משמש בוזמנית להצדקתה ולמחיקתה. לא אותר תרגום עברי.

איליאדה

הומרוס, תרגום שאול טשרניחובסקי · 1991

הוצאת עם עובד. הטקסט המלא זמין גם חינם בפרויקט בן-יהודה.

Helen in Egypt

1961 · H.D.

ספר שירה שלם שבו הלנה מספרת את הגרסה של אוריפידס בקולה שלה. לא אותר תרגום עברי.

חרון אף אכילס, והשיר שנגמר בהלוויה של האויב

המאה ה-8 לפנה"ס · אין בו סוס, אין נפילת העיר, ואין מותו של אכילס

המילה הראשונה באיליאדה היא מִנִּין: זעם. "את הזעם שירי, אלה, זעמו של אכילס בן פלאוס, הזעם ההרסני שהמיט אינספור מכאובים על האכאים". שאול טשרניחובסקי תרגם לעברית לא "כעס" אלא חֶרוֹן אֶף — "שירי, בת־הָאֱלֹהִים, חֶרוֹן אֶף אֶכִּילֵס בֶּן־פֶּלֶס, אֶף הָאֲבֹדוֹן, שֶׁהִמִּיט מִתְלָאוֹת בְּלִיקָץ עַל־אֲכִיִּים" — וזו בחירה שמעמידה את השיר במשלב מקראי, ומצילה את המילה מלהישמע כמצב רוח. השיר כולו הוא חמש־עשרה אלף שש מאות תשעים ושלוש שורות בעשרים וארבעה ספרים, חובר קרוב לוודאי בסוף המאה השמינית לפני הספירה, ומכסה כחמישים ואחד ימים בשנה העשירית למלחמה. השורה האחרונה שלו: "כך ערכו לו הלוויה, להקטור מאלף הסוסים".

וכאן מתחילה הרשימה שמפתיעה כמעט כל קורא. באיליאדה אין משפט פאריס (למעט שש שורות של הפניה לאחר), אין סיבת המלחמה ואין תחילתה, אין סוס עץ, אין מותו של אכילס, ואין נפילתה של טרויה. כל מה שהתרבות מכנה "סיפור מלחמת טרויה" נמצא ברובו מחוץ לשיר שנחשב למקורו. השיר הוא סיפור על ריב בין שני מפקדים יוונים, על מה שהריב הזה עושה, ועל איך הוא נגמר.

והריב עצמו הוא ריב על אדם. אגממנון מאיים: "אבוא וייקח את פרסך, או של איאס, או של אודיסאוס אקח ואישא". וכשבריסאס נמסרת בפועל, השיר אומר את מה שהוא אומר: "כך שבו השניים לאורך ספינות האכאים, ועמם הלכה האשה, שלא ברצונה". המילה ביוונית היא אֶקְוֹסָה, "שלא מרצון", וזה כל מה שהאיליאדה אומרת על הסכמתה באותו רגע. אגממנון, על שבויה אחרת, אומר לעיני הצבא שהוא מעדיף אותה על קליטמנסטרה אשתו, "שכן אינה נופלת ממנה לא בצורה ולא בקומה ולא בשכל ולא במלאכת יד" — כלומר הוא מעריך רכוש בקול רם. בריסאס עצמה מדברת פעם אחת בשיר כולו, בספר התשע־עשרה, בקינה על פטרוקלוס: "את בעלי, שאבי ואמי המלכה נתנוני לו, ראיתי מרוטש בברונזה החדה לפני עירנו, ואת שלושת אחיי שילדה אמי שלי, אחים אהובים, כולם פגשו את יום אבדנם". ועל פטרוקלוס: "לא הנחת לי אפילו לבכות, אלא אמרת שתעשה אותי לאשתו החוקית של אכילס". המשפט היחיד שלה בשיר הוא קינה על האיש היחיד שנהג בה בעדינות.

במרכז השיר עומדת בחירה שאכילס מנסח בפירוש. בספר התשיעי, שורות 410–416: "כי אמי האלה, תטיס כסופת־הרגליים, אומרת לי ששני גורלות נושאים אותי אל מות: אם אשאר כאן ואלחם סביב עיר הטרויאנים, אבודה שיבתי הביתה, אך תהילתי לא תמות; ואם אשוב אל ארץ מולדתי האהובה, אבודה אז תהילתי המפוארת, אך חיי יאריכו". זו אינה נבואה שנכפית עליו אלא הצעה שמוצגת לפניו כברירה, והשיר כולו הוא מה שקורה אחרי שהוא בוחר.

בספר העשרים ושניים, אחרי שהקטור הורג את פטרוקלוס ואכילס הורג את הקטור, מתרחש הדבר שהשיר מתייחס אליו כאל עבירה. הקטור הגוסס מתחנן: "אני מתחנן אליך בחיך ובברכך ובהוריק, אל תניח לי להיטרף בידי כלבים ליד ספינות האכאים; קח ברונוזה וזהב לרוב". אכילס משיב: "אל תתחנן אלי, כלב, לא בברכיים ולא בהורים... אף לא כך תניח אותך אמך המלכה על אלונקה ותקונן עליך". ואז: "את גידי שתי רגליו מאחור ניקב מן העקב אל הקרסול, והשחיל בהם רצועות מעור שור, וקשר אל מרכבתו, והניח לראש להיגרר". השיר אינו מציג את זה כניצחון. שמונה ספרים אחר כך הוא יביא את פריאמוס אל האוהל כדי לבטל את זה. סימון וייל, שכתבה על האיליאדה ב־1940 בזמן שצרפת נכבשה, ניסחה את מה שהשיר עושה במשפט אחד: "הגיבור האמיתי, הנושא האמיתי, מרכזה של האיליאדה, הוא הכוח. כוח שמופעל בידי אדם, כוח שמשעבד אדם, כוח שמול פניו נרתע בשרו של אדם" — והטענה שלה היא שהכוח הופך לחפץ גם את מי שכפוף לו וגם את מי שמפעיל אותו.

ואז בא הספר העשרים וארבעה, ובו מגיע מלך טרויה לבדו אל אוהלו של האיש שהרג את בנו. פריאמוס אומר: "הנה, אומלל אני ממנו, וסבלתי את אשר לא סבל עוד בן תמותה על פני האדמה — להושיט את ידי אל פניו של הורג בניי". ואכילס עונה לו בתמונה שהיא אולי הניסוח הקדום ביותר במערב לשאלה למה חיים כאלה: "שני כדים ניצבים על רצפת ביתו של זאוס, מן המתנות שהוא נותן: האחד של רעות והאחר של ברכות. ומי שזאוס רועם-הרעם נותן לו מנה מעורבת, פוגש עתה ברע ועתה בטוב". הם בוכים יחד, אוכלים יחד, וטרויה מקבלת שנים-עשר ימי הפוגה לקבור את בנה. זה הסוף. העיר עדיין עומדת.

ומי כתב את כל זה — זו שאלה פתוחה מאז 1795, כשפרידריך אוגוסט וולף פרסם בלטינית את "פרולוגומנה להומרוס" וטען שהכתב לא היה ידוע בימיו של הומרוס ושהשירים אוחדו מאות שנים אחרי חיבורם. במאה שאחריו נחלקו החוקרים ל"אנליטיקנים", שקרלמן שביניהם, קרל לאכמן, סבר שהאיליאדה היא "שש-עשרה שירות עצמאיות עם הרחבות ותוספות", ו"ליאוניטרים", שייחסו את עיצוב השיר למשורר אחד גדול. ואז, בשנות השלושים של המאה העשרים, מילמן פארי הראה שהשפה עצמה בנויה מנוסחאות — יחידות לשון חוזרות שהמשורר יורש מקודמיו ומשתמש בהן בזמן השירה — ופארי ואלברט לורד נסעו ליוגוסלביה והקליטו זמרי אפוס חיים שמחברים ומשנים תוך כדי ביצוע. היום ריצ'רד ג'נקו מתארך את השיר למאה השמינית, מרטין ווסט ל־650–660 לפני הספירה לכל המוקדם, וגרגורי נייג'י מציע מודל אבולוציוני שלפיו "הומרוס" הוא מסורת שהוסיפה להשתנות עד אמצע המאה השנייה לפני הספירה. מה שכן מוסכם ברובו: שהאיליאדה והאודיסאה אינן פרי אותו מחבר, ושהספר העשירי אינו חלק מן השיר המקורי. טשרניחובסקי עצמו, באחרית הדבר שלו לאודיסאה, מחזיק בעמדה האנליטית — כלומר קורא עברי יכול לפגוש את הוויכוח הזה בעברית, בכתב ידו של משורר.

ומתחת לכל זה נמצאת תל עפר בטורקיה. פרנק קלוורט זיהה נכונה את היסאָרליק עם איליון הקלאסית וחפר שם ב־1865; היינריך שלימן חפר מ־1871 ועד 1890 וטען שטרויה השנייה היא עירו של הומרוס. "האוצר של פריאמוס", שהוציא ב־1873, שייך לפי הסטרטיגרפיה של בלגן לטרויה השנייה — שכבה שקדמה לכל פריאמוס אפשרי במאות שנים; ואת הסיפור על אשתו סופיה שהבריחה אותו בצעיף שלימן בדה, ואחר כך הודה שהיא הייתה באתונה. דרפפלד טען לטרויה השישית, בלגן מנה תשע ערים וארבעים ושישה תת-מפלסים, ומנפרד קורפמן מטיבינגן חפר שם בין 1988 ל־2005 ומדד בשיטות מגנטיות עיר תחתונה גדולה בהרבה מן המשווער. ואז פרץ ויכוח פומבי מתועד היטב: ב־17 ביולי 2001 כינה ההיסטוריון פרנק קולב, מאותה

אוניברסיטה עצמה, את התמונה של קורפמן "מבנה חלומי"; העיתונות הגרמנית נשאה את הוויכוח חודשים, ובפברואר 2002 נערך סימפוזיון פומבי בטיבינגן עם חמישה תחומי דעת. התוצאה, כפי שמסכמים אותה היום: מחוץ לאקדמיה ניצחה תמונתו של קורפמן, ובקרב היסטוריונים של העת העתיקה נותרה הספקנות של קולב. מן הצד החיתי יש מסמכים אמיתיים — **הסכם אלכסנדו מווילוסה עם מונתלי השני, בסביבות 1280 לפני הספירה** — והזיהוי של ווילוסה עם איליון מקובל היום על רוב החוקרים אך אינו מוכח. את האזהרה ניסח טרוור ברייס: "ככל שיש בידך פחות חומר, כך קל יותר לעצב אותו לכל מסקנה שתמצה".

למה זה ברשימה

כי המילה הראשונה בשיר היא "זעם", והמילה האחרונה היא הלווייתו של האויב — וכל מה שביניהן הוא פחות ממה שנדמה לנו.

דמויות	אכילס, הקטור, בריסאס, פריאמוס
שער	טרויה ומה שאחריה
נושא	כוח ושיר
מקור ראשי	הומרוס, איליאדה

להעמיק

השאלה ההומרית

לקריאה

וולף, לאכמן, פארי ולורד, וג'נקו מול ווסט מול נייגי — במקום אחד. באנגלית.

https://en.wikipedia.org/wiki/Homeric_Question

תשע ערים, ארבעים ושישה מפלסים

לקריאה

טבלת השכבות עם תאריכים וכרונולוגיית החפירות כולה. באנגלית.

<https://en.wikipedia.org/wiki/Troy>

האוצר, והשכבה הלא נכונה

לקריאה

מה נמצא ב־1873, לאיזו תקופה הוא שייך, ומה שלימן בדה. באנגלית.

https://en.wikipedia.org/wiki/Priam's_Treasure

הוויכוח, יום אחר יום

לקריאה

תיעוד מדויק של מחלוקת טיבינגן 2001–2002, עם שמות ועיתונים משני הצדדים. בגרמנית.

https://de.wikipedia.org/wiki/Tübingen_Troja-Debatte

המסמכים החיתיים

לקריאה

הסכם אלכסנדו, מכתב מילואטה, וההסתייגות של ברייס. באנגלית.

<https://en.wikipedia.org/wiki/Wilusa>

הומרוס בעברית עכשווית

לקריאה

דף התגית של אלכסון, ובו בין השאר מאמר על מסתה של סימון וייל על הכוח.

<https://alaxon.co.il/tag/הומרוס/>

המילה הראשונה

מקורות וארכיון

הטקסט היווני של הספר הראשון עם מספרי שורות. שם רואים את מִנִּין פותחת את השיר. ביוונית.

https://www.tha.de/~harsch/graeca/Chronologia/S_ante08/Homeros/hom_il01.html

האיליאדה בעברית, במלואה

מקורות וארכיון

תרגומו של שאול טשרניחובסקי, כל עשרים וארבעת השירים, חנים ובנחלת הכלל.

<https://benyehuda.org/read/5526>

”שלא ברצונה”

מקורות וארכיון

הספר הראשון בתרגום א' ת' מארי. הריב, ובריסאס בלשונו של השיר עצמו. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Text/HomerIliad1.html>

הנאום היחיד של בריסאס

מקורות וארכיון

הספר התשע-עשרה. קינה קצרה שמכילה את כל מה שהשיר מספר עליה. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Text/HomerIliad19.html>

שני הגורלות

מקורות וארכיון

הספר התשיעי, שורות 416–410, שבהן אכילס מנסח את הבחירה. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Text/HomerIliad9.html>

הספר הקשה

מקורות וארכיון

מותו של הקטור והגריה, במילותיו של השיר ובלי קישוט. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Text/HomerIliad22.html>

פריאמוס באוהל

מקורות וארכיון

שני הכדים, הבכי המשותף, והשורה האחרונה. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Text/HomerIliad24.html>

קול אנגלי שני

מקורות וארכיון

תרגום הפרוזה של סמואל באטלר, לקריאה לצד מארי. באנגלית.

<https://www.sacred-texts.com/cla/homer/ili/ili01.htm>

מה עשו חכמי ישראל בהומרוס

מקורות וארכיון

על היחס לקריאת הומרוס במקורות, ועל ניגוד תפיסות הגבורה.

<https://www.ynet.co.il/judaism/discourse/article/b1rsrddrgx>

ספרים

אליאדה

הומרוס, תרגום שאול טשרניחובסקי · 1991

הוצאת עם עובד. לשון מקראית ועשירה; הטקסט המלא חתום בפרויקט בן־יהודה.

The Singer of Tales

1960 · Albert B. Lord

העבודה שהראתה, מתוך זמרי אפוס חיים, איך שיר ארוך נוצר בלי כתב. לא אותר תרגום עברי.

L'Iliade ou le poème de la force

1940 · Simone Weil

מסה קצרה שנכתבה תחת הכיבוש וקוראת את השיר כיצירה על הכוח. לא אותר תרגום עברי.

הסוס, קסנדרה, והנפילה שאינה באיליאדה

19 לפנה"ס · המשפט המפורסם ביותר על הסוס נכתב בלטינית, שבע מאות שנה אחר כך

הסיפור הקדום ביותר ששרד על נפילת טרויה נמצא באודיסאה, לא באיליאדה, והוא תופס שם פחות מדף. שלוש פעמים, ובקיצור. בספר הרביעי מספר מנלאוס איך הלנה הקיפה את הסוס שלוש פעמים, מיששה אותו, וקראה בשםם לראשי היוונים שבתוכו "כשהיא מחקה את קולן של נשות הארגיים". בספר השמיני מבקש אודיסאוס מן הזמר העיוור דמודוקוס לשיר על "בניית סוס העץ, שעשה אפאיוס בעזרת אתנה, הסוס שאודיסאוס העלה אל המצודה כמעשה תחבולה". ובספר האחד-עשר, במפגש עם צללי המתים, הוא מספר איך עמדו להיכנס אל הסוס. **זה הכול**. אין לאוקואון, אין סינן, אין נחשים, אין מותו של פריאמוס ואין אינאס. יש סוס, בנאי בשם אפאיוס, אלה שעזרה לו, ותחבולה.

השכבה השנייה אבדה כמעט כולה. שני שירים מן "המחזור האפי" סיפרו את הסיפור במלואו, ומה ששרד מהם הוא תקצירי פרוזה שכתב מישוהו בשם פרוקלוס. ב"איליאדה הקטנה", המיוחסת ללסכס ממיטילנה: "אפאיוס, לפי הוראת אתנה, בונה את סוס העץ. אודיסאוס מכער את עצמו ונכנס לאיליון כמרגל, ושם הלנה מזהה אותו, והוא חובר אליה לתכנון כיבוש העיר". ואילו ב"חורבן איליון", המיוחס לארקטינוס ממילטוס, מופיעים כבר כל השחקנים: "שני נחשים הופיעו והשמידו את לאוקואון ואחד משני בניו, אות שהבהיל כל כך את אנשי אינאס עד שנסוגו אל הר אידה. אז הרים סינן את אות האש לאכאים"; "נאופטולמוס הורג את פריאמוס שנמלט אל מזבח זאוס"; "איאס בן אילאוס, בנסותו לגרור את קסנדרה בכוח, עוקר עמה את פסל אתנה" — והזעם היווני שם מופנה אל חילול הפסל. **ושימו לב לפרט אחד**: אצל ארקטינוס מת רק אחד משני בניו של לאוקואון, ומות האב הוא האות שמוציא את אינאס מן העיר לפני הטבח.

והשכבה השלישית היא זו שכולם מכירים. ורגיליוס כתב את האינאס בין 29 ל-19 לפני הספירה, מת ב-21 בספטמבר 19, ביקש שכתב היד ישרף, ואוגוסטוס הורה לפרסם אותו בכל זאת. הספר השני כולו הוא אינאס שמספר בגוף ראשון, בסעודה בארמונה של דידו — כלומר גם כאן, כמו באודיסאה, הגרסה המפורסמת ביותר היא עדות של בעל עניין. שם נמצא המשפט "אני חושש מן הדנאים גם כשהם נושאים מתנות", שם מוטלת החנית אל בטן הסוס והחלל המדהדד גונח, **ושם, ורק שם, טורפים הנחשים את שני הבנים**, ושם נגרר פריאמוס הרועד אל המזבח עצמו ונשאר "גו ענק על החוף, וראש עקור מן הכתפיים וגוף בלי שם". כל זה נכתב בלטינית, בידי משורר רומי, כשבע מאות שנה אחרי האודיסאה, בשיר לאומי שכל תכליתו להעניק לרומא אבות **טרויאנים**. המשפט שמצטטים היום כאילו אמר אותו כוהן טרויאני הוא הקסמטר לטיני של ימי אוגוסטוס.

קסנדרה היא המקרה המובהק ביותר. אצל הומרוס היא מופיעה פעמיים: "היפה בבנות המלך פריאמוס", "דומה לאפרודיטה הזהובה", והיא זו שמבשרת לעיר על מות הקטור. **אין נבואה, אין אפולון, ואין קללה**. הקללה מופיעה לראשונה אצל איסכילוס ב-458 לפני הספירה, ושם היא מנוסחת מפיה: "הסכמתי ללוקסיאס ואז הפרתי את דבריי", "מאז אותה אשמה לא יכולתי לשכנע איש בדברי". אצל היגינוס היא נרדמה במקדש; אצל

אפולודורוס מופיע הסיפור כסיפור; ואילו הגרסה שבה נחשים מלקקים את אוזניה היא **ביזנטית**, מן המאה השתים-עשרה לספירה — אלף ושש מאות שנה אחרי האליאדה. כשמישהו מספר לכם "את הסיפור של קסנדרה", שווה לשאול מאיזו מאה.

ב־415 לפני הספירה העלה אוריפידס את "נשות טרויה", וזכה במקום השני. המחזה נפתח בפוסידון ובאתנה שמסכימים ביניהם להעניש את היוונים על מה שעשה איאס לקסנדרה במקדש, ואז הוא עובר לדבר היחיד שקורה בו: **חלוקה**. הקובה נופלת בגורלו של אודיסאוס, קסנדרה בגורלו של אגממנון, אנדרומכה בגורלו של נאופטולמוס. ואז מגיע הכרוז תלתיביוס ומודיע שנגזר על הילד אסטיאנקס להיות מושלך מן החומה, ובסוף הוא מחזיר את גופתו לסבתו **על מגינו של הקטור**. הנאום של הקובה מעל הגופה אינו מתאר את המוות; הוא מתאר את מה שהילד אמר: "אילו דברים שקריים אמרתם עם שחר, כשהתגנב אל מיטתי וקרא לי בשמות חיבה והבטיח: סבתא, כשתמותי אגזור את שערי קצר".

והאם המחזה הזה הוא על מלוס? זו קריאה מודרנית מוכרת, וכדאי לדעת בדיוק מה מבוסס ומה לא. **מבוסס**: מלוס נפלה בחורף 415–416 לפני הספירה, והמחזה הוצג בדיוניסיה של 415; תוכנו של המחזה הוא שעבוד נשים והריגת ילד; ותוקידידס מתאר את פרשת מלוס. **לא מבוסס**: שום מקור עתיק, ושום אמירה של אוריפידס, אינם קושרים בין השניים. נ' ת' קרואלי טוען שהמחזה נכתב כתגובה למצור; מארק רינגר משיב שאוריפידס כנראה כבר כתב אותו לפני שהמצור הסתיים, ושנותרו לו חודש או חודשיים לתקן. גילברט מארי כבר קשר ביניהם במבוא שלו מ־1905 — כלומר גם הקריאה הזאת היא בת מאה ועשרים שנה, ולא תגלית של ימינו. זו אינה עובדה; זו קריאה עם בעיית לוח שנה.

ולפעמים גם פסל הוא מקור. ב־1506 נחשף בגבעת האסקווילינו ברומא פסל שזוהה מיד עם ה"לאוקואון" שפליניוס הזקן תיאר כיצירת מופת; הוא נעשה בידי פסלים מרודוס, קרוב לוודאי סביב 30–40 לפני הספירה, האפיפיור יוליוס השני רכש אותו זמן קצר אחרי הגילוי, והוא עומד היום בחצר המתומנת שבמוזיאוני הוותיקן. ב־1766 הפך הפסל הזה לנושא של אחד מספרי התיאוריה המשפיעים באירופה. גוטהולד אפרים לסינג כתב את "לאוקואון: על גבולות הציור והשירה" ובו הטענה שהזמן הוא תחומו של המשורר והמרחב תחומו של הצייר — ומכאן שהפסל צודק שאינו צועק בדיוק כשם שהמשורר צודק שהוא כן. הוויכוח שלו היה עם יוהאן יואכים וינקלמן. ואל גרקו צייר את אותה סצנה בציור שהגלריה הלאומית בווינגטון מכנה הציור המיתולוגי היחיד הידוע שלו.

ומשם ואילך הסצנה חיה בעיקר בגרסה הרומית. ג'ובני דומניקו טייפולו צייר בסביבות 1760 את תהלוכת הסוס אל תוך העיר, ובמעמקי התמונה נראה מעצרה של קסנדרה — כלומר הצייר הכניס לתוך תמונת החגיגה את האישה שאמרה שזו טעות. הקטור ברליוז כתב את "הטרויאנים" על פי ספרים ב' וד' של האינאס, סיים את הפרטיטורה ב־12 באפריל 1858, וראה בחייו רק את שלוש המערכות האחרונות עולות על הבמה, ב־4 בנובמבר 1863 בפריז ובקיצוצים; ההעלאה המלאה הראשונה הייתה בקרלסרוהה ב־6–7 בדצמבר 1890, בניצוחו של פליקס מוטל, על פני שני ערבים. ובמערכה הראשונה שם מדווח אינאס שנחש ים טרף את לאוקואון — והטרויאנים מפרשים זאת כאישור. כריסטה וולף כתבה ב־1983 את "קסנדרה" וקראה את המלחמה כמאבק על כוח כלכלי ועל מעבר לסדר פטריארכלי. ובעברית יצא ב־2020 כך אחד שמכיל את "נשי טרויה" ואת "תיאסטס" של סנקה, בתרגומה של רחל בירנבאום ובמשקלי המקור.

כי הסצנה שכולם מכירים נבנתה בארבע שכבות שמפרידות ביניהן מאות שנים — והמפורסמת שבהן היא רומית ומאוחרת.

דמויות	לאוקואון, סינן, קסנדרה, פריאמוס
שער	טרויה ומה שאחריה
נושא	שכבות וגרסאות
מקור ראשי	ורגיליוס, אינאיס ב

להעמיק

הפסל, מן המקור

לקריאה

דף הוויקיקן: 1506, האסקווילינו, פסלים מרודוס, 30–40 לפני הספירה. באנגלית.

<https://www.museivaticani.va/content/museivaticani/en/collezioni/musei/museo-pio-clementino/Cortile-Ottagono/laocoonte.html>

הציור המיתולוגי היחיד של אל גרקו

לקריאה

דף הגלריה הלאומית בווישינגטון. באנגלית.

<https://www.nga.gov/collection/art-object-page.33253.html>

החגיגה, וקסנדרה ברקע

לקריאה

טייפולו בגלריה הלאומית בלונדון. שווה להתבונן בפינות. באנגלית.

<https://www.nationalgallery.org.uk/paintings/giovanni-domenico-tiepolo-the-procession-of-the-trojan-horse-into-troy>

קסנדרה, לפי שכבות

לקריאה

איזו קסנדרה היא הומרית, איזו אייסקילית, ואיזו ביזנטית מן המאה השתים־עשרה. באנגלית.

<https://en.wikipedia.org/wiki/Cassandra>

כל מה ששרד מן השירים שאבדו

מקורות וארכיון

תקצירי פרקולוס למחזור האפי. אפשר לקרוא בדקות ספורות את כל נפילת טרויה כפי שסופרה לפני ורגיליוס. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Text/EpicCycle.html>

הסוס אצל הומרוס

מקורות וארכיון

דמודוקוס שר, ואודיסאוס מבקש. שלושים שורות, וזה כל מה שיש. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Text/HomerOdyssey8.html>

הלנה סביב הסוס

מקורות וארכיון

הספר הרביעי, שורות 289–271, בגרסת מנלאוס. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Text/HomerOdyssey4.html>

איפה באמת חי המשפט

מקורות וארכיון

הטקסט הלטיני של הספר השני של האינאיס. חפשו "timeo Danaos" בשורה 49. בלטינית.

<https://www.thelatinlibrary.com/vergil/aen2.shtml>

"נשות טרויה", עם מבוא מ-1905

מקורות וארכיון

תרגומו של גילברט מארי, ובמבוא שלו כבר נמצא הקישור למלס. באנגלית.

<https://www.gutenberg.org/files/35171/35171-h/35171-h.htm>

סנקה בעברית

מקורות וארכיון

"נשי טרויה" ו"תיאסטס" בכרך אחד, בתרגום רחל בירנבאום ובמשקלי המקור.

<https://www.bialik-publishing.co.il/index.php?dir=site&page=catalog&op=item&cs=5196>

האודיסאה בעברית

מקורות וארכיון

תרגום טשרניחובסקי, חנינ. הספרים הרביעי, השמיני והאחד-עשר הם כל הסוס שיש אצל הומרוס.

<https://benyehuda.org/read/5592>

ספרים

נשי טרויה · תיאסטס

לוקיוס אנאוס סנקה, תרגום רחל בירנבאום · 2020

מוסד ביאליק, בסדרת תרגומי מופת. השכבה הרומית של שתי היחידות האחרונות בפקולטה.

Laokoon: oder über die Grenzen der Malerei und Poesie

1766 · Gotthold Ephraim Lessing

הספר שהפך פסל אחד לשאלה על מה שאמנות אחת יכולה לעשות ואחרת לא. לא אותר תרגום עברי.

Kassandra

1983 · Christa Wolf

הסיפור מפי האישה שאיש לא האמין לה, בקריאה שמעמידה במרכז כוח כלכלי וסדר חברתי. לא אותר תרגום עברי.

השיבה, ושתי-עשרה הנשים שהשיר ממהר לעבור עליהן

המאה ה-7–8 לפנה"ס · כל ההרפתקאות מסופרות בגוף ראשון, בארוחת ערב, בידי בעל עניין

לפני הכול, פרט מבני שמשנה את כל הקריאה. האודיסאה — כשנים-עשר אלף ומאה שורות — נפתחת באמצע העניינים, עשר שנים אחרי תום המלחמה, ומתחלקת לשלושה גושים: ארבעת הספרים הראשונים עוקבים אחרי טלמכוס ולא אחרי אביו; הספרים התשיעי עד השנים-עשר הם ההרפתקאות; והשאר הוא השיבה עצמה. והגוש האמצעי — הקיקלופ, קירקה, הסירנות, ארץ המתים — כולו סיפור בגוף ראשון שאודיסאוס מספר בארוחת ערב בארמון הפאיקים. כלומר כל מה שאנחנו מכנים "הרפתקאות אודיסאוס" אינו קולו של השיר אלא עדותו של אדם שיש לו עניין בתדמיתו, מול מארחים שהוא זקוק לספינתם. עוד פרט: מלומדי אלכסנדריה, אריסטרכוס מסמותרקה ואריסטופנס מביזנטיון, כבר סברו שסופו האמיתי של השיר הוא בשורות 293–295 של הספר העשרים ושלושה — כלומר שהספר האחרון הוא תוספת.

השיר גם יודע היטב מה הוא בוחר להראות. את מעשה האריגה של פנלופה — שארגה ביום ופרמה בלילה במשך שלוש שנים — איננו שומעים ממנה, אלא מפי אנטינואוס, אחד המחזרים, שמספר את זה כתלונה. והוא מוסר גם את הסוף: "ואז, בשנה הרביעית, אחת מנשותיה שידעה הכול סיפרה לנו, ותפסנו אותה פורמת את הבד הנהדר". מי שהסגירה אותה היא אישה משועבדת — מאותה קבוצה בדיוק שתמות בספר העשרים ושניים. ובספר החמישי, כשקליפסו מציעה לו להישאר ולהיות בן אלמוות, אודיסאוס משיב בכנות שקשה לתרגם למשהו מחמיא: "אני יודע היטב בעצמי שפנלופה הנבונה נופלת ממך במראה ובקומה, שכן היא בת תמותה ואת אלמותית ולא מזדקנת. ואף על פי כן אני חפץ ומשתוקק יום אחר יום להגיע הביתה". הוא אינו אומר שהיא היפה בנשים. הוא אומר שהוא רוצה הביתה.

ובספר האחד-עשר, בארץ המתים, מקבל כל האתוס של האיליאדה תשובה מפי גיבורה שלה. אכילס אומר לאודיסאוס: "הייתי בוחר, ובלבד שאחיה על פני האדמה, לשרת כשכיר אצל אדם אחר, אצל איש חסר נחלה שפרנסתו מועטה, מלהיות אדון על כל המתים". השיר שבנה את התהילה כפיצוי על מוות מוקדם, והשיר שבא אחריו, אינם מסכימים ביניהם — וזה אולי הוויכוח הפנימי הגדול ביותר בשירה היוונית.

ואז מגיע הספר העשרים ושניים. אחרי הריגת המחזרים מונה אאוריקליה: "חמישים נשים משרתות יש לך באולמות", ומהן "שתי-עשרה בסך הכול פסעו בדרך של חוסר בושה". אודיסאוס מורה להוציא אותן אל החצר ו"להכות בהן בחרבותיכם הארוכות". וטלמכוס מבטל את ההוראה של אביו: "לא במוות נקי אטול את חייהן של הנשים האלה, שעל ראשי שפכו גידופים". הן נתלות. השיר מוסר את המראה בדימוי — "כמו קיכלים ארוכי כנף או יונים הנופלים במלכודת שנטמנה בסבך" — וממשיך מיד: "הן פרפרו מעט ברגליהן, אך לא לאורך זמן". הדימוי היפה והמשפט היבש נמצאים זה לצד זה, וצריך לצטט את שניהם. ויש כאן טענה פילולוגית עדינה:

המילה היוונית קְתֶרוֹס, "נקי", הובנה מזמן כ"מכובד", אך יש קריאה שגורסת שהיא פשוטו כמשמעו נקי מבחינה פיזית — תלייה משאירה את הדם בתוך הגוף, וחרב לא. כלומר טלמכוס לא בחר במוות איטי יותר במקרה; הוא בחר בו במפורש משום שאינו נקי.

וכאן נכנס דבר שהוא נושא היחידה לא פחות מן הסצנה עצמה: מה עושים המתרגמים. אמילי ווילסון, שתרגומה לאודיסאה יצא ב־2017 בהוצאת נורטון והיה התרגום השלם הראשון של השיר לאנגלית מידי אישה, כתבה במגזין "טיים" ב־6 בנובמבר של אותה שנה: "אין דבר אצל הומרוס בקטע הזה שמתאים לשיפוט המוסריים־לכאורה המודרניים שבמילים כמו 'זונות', 'מופקרות' או 'יצורים'". היא מונה בשמות: רוברט פייגלס כתב "זונות" ו"הזונות של המחזרים"; ריצ'מונד לטימור כתב "יצורים"; סטנלי לומברדו כתב "המופקרות של המחזרים". אצלה טלמכוס אומר שהנשים "שכבו לצד המחזרים", ותו לא. מבקרים שמו לב גם שהיא כותבת "שפחה" במקום "משרתת" או "נערה" — וזו אינה קוסמטיקה: להשתמש במילה "נאמנות" ביחס לאישה משועבדת כלפי הגבר שתפס את בית אדוניה הוא כבר להשיב על שאלה שהשיר עצמו אינו שואל. מילה אחת של מתרגם קובעת אם הקורא רואה עונש או רצח.

ואז, בספר העשרים ושלושה, בא המבחן. פנלופה מורה לאאוריקליה להוציא את המיטה מחדר הכלולות, ואודיסאוס מאבד את קור רוחו: "אישה, דבר מר אמרת. מי הזיז את מיטתי?" — כי הוא בנה אותה בעצמו סביב גזע של עץ זית חי שצמח בחצר, קיצץ את ענפיו, עשה מן הגזע את רגל המיטה ושיבץ אותה בזהב, בכסף ובשנהב. רק אז "ברכיה רפו במקום שישבה". והשאלה שנשאלת מאז: האם היא לא ידעה, או שידעה וניהלה את הרגע? ברוננו קארי, במאמר משנת 2023, טוען שהיא מזהה אותו כבר בשורות 32–33, ומפריד בין שלושה דברים שנוטים לערבב: לדעת מיהו, להכיר בכך בפומבי, ולהתחבר אליו רגשית. אישה שמכירה בזהותו לפני שווידאה את כוונותיו מאבדת את השליטה היחידה שיש לה. הוויכוח הזה בן שבעים שנה לפחות — הארש טען לזיהוי מודע כבר ב־1950, אמורי ב־1963 לזיהוי תת־מודע, ומורנהן טענה את ההפך — וכל אחת מן העמדות משנה מי הדמות הראשית בשיר.

ומכאן ואילך השיר נעשה חומר גלם לכולם, ולא תמיד ביושר. דנטה שם את אודיסאוס בתופת, במדור השמיני, בין יועצי המרמה, בלהבה כפולת ראש עם דיומדם, ומספר מפיו מסע אחרון מעבר לעמודי הרקולס שנגמר בטביעה — והמסע הזה הוא המצאה של דנטה ואיננו אצל הומרוס כלל. טניסון כתב את "ויליסס" ב־1833, תשעה־עשר יום אחרי שנודע לו על מות ידידו ארתור האלס, שבעים שורות שנשענות על דנטה יותר מעל הומרוס ונגמרות ב"לשאוף, לחפש, למצוא, ולא להיכנע" — ומאז 1948 יש קריאה אירונית של השיר הזה לצד הקריאה ההרואית. ג'ויס פרסם את "ויליסס" ב־2 בפברואר 1922, יום אחד בדבלין, 16 ביוני 1904, שמונה־עשרה אפיזודות; הכותרות ההומריות שכולם מצטטים אינן מופיעות בספר עצמו אלא בטבלאות שג'ויס העביר ל ידידים. וקנצקיס כתב ב־1938 המשך בן 33,333 שורות שבו אודיסאוס יוצא שוב, מגיע עד קרחון באנטארקטיקה, ומת שם.

ובעברית יש שני דברים שכדאי לדעת עליהם. הראשון: תרגומו של טשרניחובסקי לאודיסאה זמין במלואו וחינם, ולצדו אחרית דבר שכתב בעצמו ובה הוא מחזיק בעמדה האנליטית — שהאודיסאה היא שלושה שירים עצמאיים שחוברו יחד, ושמאחוריה עומדים, לפי ויקטור ברר, יומני הפלגה פיניקיים שבהם שמות מקומות הפכו לדמויות. משורר עברי שמתרגם אפוס ומסביר בסופו למה אינו מאמין שיש לו מחבר אחד — זה מסמך

נדיר. והשני: "איתקה" של קוואפיס, שנוסחה הסופי מ-1910 ופורסם ב-1911, קיים בעברית בתרגומו של יורם ברונובסקי, וזמין בחינם בחוברת לימוד של משרד החינוך. ולסיום, מרגרט אטווד חזרה ב-2005 בדיוק אל שלושיעשרה השורות של הספר העשרים ושניים: ב"פנלופיאדה" מספרת פנלופה מן המתים, ושתים-עשרה השפחות מקבלות אחת-עשרה מקהלות משלהן — שירי חבל, קינות, ובסוף משפט. אטווד סיפרה שכשקראה את האודיסאה כנערה, התלייה הזאת הטרידה אותה, ולא הרפתה.

למה זה ברשימה

כי בספר העשרים ושניים נתלות שתים-עשרה נשים משועבדות בשלוש-עשרה שורות, ומה שקורא רואה שם תלוי כמעט כולו בבחירת מילה של מתרגם.

דמויות	אודיסאוס, פנלופה, טלמכוס, אאוריקליאה
שער	טרויה ומה שאחריה
נושא	תרגום וזיכרון
מקור ראשי	הומרוס, אודיסאה

להעמיק

מתרגמת מסבירה מה בדיוק אין ביוונית

לקריאה

אמילי ווילסון, נובמבר 2017, נוקבת בשמות המתרגמים ובמילים שהוסיפו. באנגלית.

<https://time.com/5008920/odyssey-translation-gender-history/>

האם פנלופה ידעה

לקריאה

מאמר מ-2023 שמפריד בין לדעת, להודות ולהתחבר — וממפה את כל הוויכוח מ-1950 ואילך. באנגלית.

https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/8A2CBCC3FF8DADFFA62F59F884080F1E/S0075426922000040a.pdf/recognizing_odysseus_reading_penelope_the_anagnorisis_in_the_23rd_book_of_the_odyssey.pdf

מה פירוש "מוות נקי"

לקריאה

נייר קצר על מילה אחת בשורה 462 של הספר העשרים ושניים, ומה תלוי בה. באנגלית.

[https://camws.org/sites/default/files/29315 "Cleaning Up" the Meaning.pdf](https://camws.org/sites/default/files/29315%20Cleaning%20Up%20the%20Meaning.pdf)

אודיסאה שלמה בחדר אחד

לקריאה

פינטוריקיו, הגלריה הלאומית בלונדון: פנלופה ליד הנול, ומבעד לחלון הסירנות וארמון קירקה. באנגלית.

<https://www.nationalgallery.org.uk/paintings/pintoricchio-penelope-with-the-suitors>

האודיסאה בעברית עכשווית

לקריאה

דף התגית של אלכסון, ובו קריאות עכשוויות בשיר ובמסות שנכתבו עליו.

<https://alaxon.co.il/tag/הומרוס/>

האודיסאה בעברית, במלואה

מקורות וארכיון

תרגום שאול טשרניחובסקי, עשרים וארבעה שירים, חניס ובנחלת הכלל.

<https://benyehuda.org/read/5592>

משורר עברי מסביר למה אין מחבר אחד

מקורות וארכיון

אחרית הדבר של טשרניחובסקי עצמו: שלושה שירים שחוברו, ויומני ההפלגה הפיניקיים.

<https://benyehuda.org/read/7024>

הספר העשרים ושניים

מקורות וארכיון

ההוראה, הסירוב של טלמכוס למוות נקי, והדימוי לצד המשפט היבש שאחריו. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Text/HomerOdyssey22.html>

מבחן המיטה

מקורות וארכיון

הספר העשרים ושלושה, שורות 173–204: עץ הזית, הזעם, והברכיים הרפות. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Text/HomerOdyssey23.html>

אכילס עונה לאיליאדה

מקורות וארכיון

הספר האחד-עשר: עדיף להיות שכיר של עני מאשר מלך המתים. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Text/HomerOdyssey11.html>

האריגה, מפי המחזר

מקורות וארכיון

הספר השני. שימו לב מי מספר את הסיפור, ומי הסגירה אותה. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Text/HomerOdyssey2.html>

התשובה לקליפסו

מקורות וארכיון

הספר החמישי, שורות 203–224. אלמוות מול בית. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Text/HomerOdyssey5.html>

"איתקה" בעברית

מקורות וארכיון

תרגומו של יורם ברונובסקי, עם יחידת הוראה. שימו לב: תאריכי חייו של קוואפס בחוברת הזאת שגויים.

<https://meyda.education.gov.il/files/Pop/Ofiles/safrut/chativa-elyona/ithaca.pdf>

אודיסיאה

הומרוס, תרגום שאול טשרניחובסקי · 1987
הוצאת עם עובד. הטקסט המלא, עם אחרית דבר של המתרגם, חינם בפרויקט בן־יהודה.

The Odyssey

2017 · Homer, translated by Emily Wilson
התרגום השלם הראשון לאנגלית מידי אישה, במשקל קבוע ושורה כנגד שורה. לא אותר תרגום עברי.

The Penelopiad

2005 · Margaret Atwood
פנלופה מספרת מן המתים, ושתיס־עשרה השפחות מקבלות קול ומשפט. לא אותר תרגום עברי.

בית אטראוס: איך נקמת דם הפכה לבית משפט

458 לפנה"ס · אצל הומרוס אגיסתוס הוא שהורג, בסעודה, וקליטמנסטרה הורגת את קסנדרה

נתחיל דווקא במשורר שמסרב לספר. בשנת 476 לפני הספירה כתב פינדרוס שיר ניצחון להיירון מסירקוסאי, ובתוכו נדרש לסיפור המשפחה — ועצר. "בשבילי אי אפשר לכנות אחד מן האלים המבורכים זללן. אני נסוג מזה", הוא כותב, ובמקום המשתה שבו האלים אוכלים כביכול את פלופס הוא מספר שפוסידון נשא אותו משם. את טנטלוס הוא משאיר בעונשו: אבן כבדה תלויה מעל ראשו, "חיים חסרי ישע של עמל בלי סוף", משום שגנב מן האלים. **וכאן הפרט המעניין:** גרגורי נייגי הראה שפינדרוס אינו זורק את הגרסה שהוא דוחה אלא שומר את **חפציה** — הקלחת, כתף השנהב — ומשבץ אותם בסיפור ה"נכון", כך שהגרסה הפסולה נשארת נוכחת במבנה. גם השתיקה היא צורה של מסירה.

הסיפור שפינדרוס לא מספר צף אצל אייסכילוס, ושם הוא נמסר כמעט כולו כעדות של מי שנשבר. אגיסתוס מתאר את משתה אביו, ואילו קסנדרה, שרואה את העבר בבית שאליו הובאה, צועקת את מה שהיה בו. את **המעשה עצמו די לומר במשפט:** תיאסטס הואכל בבשר ילדיו בידי אחיו אטראוס, וזו הקללה שממנה מתחיל הכול. אייסכילוס אינו מראה זאת; הוא נותן לזה לעלות בדיבור, בתוך בית שכולם בו כבר מתים או עומדים למות.

ואז מגיעה ההשוואה שמסדרת את היחידה. באודיסאה — הגרסה הקדומה ביותר ששרדה — צילו של אגממנון עצמו מספר מה קרה לו: "אגיסתוס עולל לי מוות וגורל, והרג אותי בעזרת אשתי הארורה, כשהזמין אותי אל ביתו וערך לי סעודה". הוא נשחט "כפי שאדם שוחט שור באבוס", ואנשיו "נטבחו בלי הרף כמו חזירים לבני ניב". ועל אשתו: הקול הנורא מכול שנשמע היה של "בת פריאמוס, קסנדרה, שקליטמנסטרה הערמומית הרגה לצדי". כלומר אצל הומרוס: **אגיסתוס הוא הרוצח, המעשה הוא בסעודה, וקליטמנסטרה שותפה שהורגת את קסנדרה.** אצל אייסכילוס, מאתיים וחמישים שנה אחר כך, קליטמנסטרה הורגת לבדה, באמבט, ומתפארת: "כך עשיתי את המעשה, ולא אכחיש... פעמיים הכיתי אותו, ובשתי אנחות רפו איבריו". באודיסאה אין אריניות, אין משפט, ואין אלקטרה בכלל. הדמות שהתרבות מכירה כארכיטיפ נבנתה על הבמה האתונאית, לא באפוס.

ואיפגניה? גם כאן ארבע גרסאות לקורבן אחד. ב"קיפריה" שאבדה, לפי התקציר ששרד, "ארטמיס חטפה אותה והעבירה אותה אל הטאורים, עשתה אותה בת אלמוות, והניחה אֵיל במקום הנערה על המזבח" — כלומר היא ניצלת. אצל הסיודוס שמה **אֵיפִימֶדָה**. באיליאדה היא אינה מופיעה כלל; אגממנון מונה שם שלוש בנות, ואחת מהן איפיאנסה. אצל אוריפידס יש את הסיפור המלא עם החלפת האיילה, ואצל לוקרטיוס הוא משמש כתב אישום נגד הדת עצמה. ורק **אצל אייסכילוס אין שום הצלה**, והקורבן הוא המניע לרצח — והוא כותב אותו בשתי תמונות שאין בהן שום פאתוס: "מחסום על פיה היפה, לעצור את הקללה שתזעק", ו"היא השילה ארצה את גלימת הזעפרן, והכתה במבט אחד בכל אחד מזובחיה".

הטרילוגיה עצמה הוצגה ב־458 לפני הספירה בדיוניסיה העירונית וזכתה במקום הראשון. היא הטרילוגיה הטרגית היחידה ששרדה בשלמותה מיוון; ממחזה הסאטירים שנלווה אליה, "פרוטאוס", שרדה שורה אחת. בחלק הראשון פורשת קליטמנסטרה לפני בעלה בד ארגמן והוא נכנס לביתו כשהוא דורך עליו — "אדרוך על שביל ארגמן בלכתי אל אולמות ארמוני" — מעשה שהוא מנסח בעצמו כחציית גבול. בחלק השלישי אורסטס נשפט, ואפולון מגן עליו בטענה ביולוגית: "האם של מה שקרוי ילדה אינה ההורה, אלא האומנת של העובר שנזרע. מי שרוכב הוא ההורה" — וההוכחה שהוא מביא היא אתנה עצמה, "ילדתו של זאוס האולימפי, שלא נישאה בחשכת רחם". אתנה מקימה בית דין "לכל הזמנים", מטילה את הקול המכריע ומודיעה מראש ש"אורסטס מנצח גם אם התוצאה שקולה", והאריניות מקבלות שם חדש — סְמֵנאי, "הנכבדות" — ומקום כבוד בעיר, ובמקום קללות הן אומרות ברכות.

והמחזאים האחרים לא קיבלו את הגרסה הזאת. יש שלוש "אלקטרה" ששרדו, והן נבדלות בכל הפרטים שקובעים מה מרגישים: אצל אייסכילוס נהרג קודם אגיסתוס ואחר כך האם; אצל סופוקלס קודם האם; ואצל אוריפידס קודם אגיסתוס, בעיצומו של טקס קרבן. סימני הזיהוי: אצל אייסכילוס תלתל שיער, טביעות רגל ואריג — ואצל אוריפידס אלקטרה צוחקת על שלושתם במפורש ואומרת שהם אינם הגיוניים, ומזהה את אחיה לפי צלקת על המצח שנעשתה במרדף אחרי איילה בילדות. הסיומים: אצל אייסכילוס מופיעות האריניות ואורסטס נמלט; סופוקלס מוריד את המסך לפני שבכלל מודיעים על מות אגיסתוס, בלי אריניות; ואצל אוריפידס יורדים קסטור ופולידאוקס ומכריזים שקליטמנסטרה "קיבלה עונש צודק" — ובאותה נשימה מגנים את רצח האם כמעשה מביש, ושני האחים בוכים. ואצל אוריפידס יש עוד פרט אכזרי־בפשטות: אגיסתוס השיא את אלקטרה לאיכר עני, כדי שלא תלד נוקמים מיוחסים. מי מבין סופוקלס לאוריפידס כתב קודם — זה אינו מוכרע.

ומה עם הפוליטיקה? אתונה של 458 הייתה שלוש או ארבע שנים אחרי הרפורמה של אפיאלטס, שנטלה ממועצת האראופגוס את סמכויות הפיקוח על נושאי המשרות והעבירה אותן למועצה, לאספה ולבתי הדין העממיים — והשאירה בידה את דיני הרצח. אפיאלטס עצמו נרצח ב־461. והוויכוח על יחסו של המחזה לרפורמה הזאת נמשך מאז 1833, כשקי־אוי מילר טען שהמחזה מתנגד לה. גרוט חלק עליו; אונקן טען ב־1865 שמחזה שמתנגד לרפורמה לא היה זוכה במקום הראשון, ושמיילא האזהרה הייתה מיותרת ארבע שנים אחרי מעשה; וילמוביץ קבע ב־1893 ששני המחנות יכולים למצוא בו סימוכין; ורל טען ב־1908 שהמחזה דתי ולא פוליטי; וקולין מקלאוד טען ב־1982 נגד הקריאה האקטואלית כולה, וגרס שבית הדין של אייסכילוס הוא מגילת יסוד מיתית לצדק בכלל ולא פרשנות לאירועי היום. ועוד שתי עובדות ששוות זהב לקורא: בתוך המיתולוגיה האתונאית עצמה, אורסטס אינו הנאשם הראשון על הגבעה ההיא — ארס נשפט שם לפניו; ונאשם אמיתי מן המאה החמישית שטען להריגה מוצדקת היה מגיע בכלל לבית דין אחר, אל האֶפְטַאי שבדלפיניון. כלומר בית המשפט שבמחזה אינו תצלום של הנוהג האתונאי.

ובשנת 1978 נוסחה הקריאה שמאז אי אפשר לעקוף. פרומה זייטלין הראתה שהטרילוגיה עובדת כמיתוס מכונן שמצדיק סדר פטריארכלי: הנשי מזוהה בה עם הכאוס, הטבע והנקמה הארכאית, והגברי עם הסדר, התרבות והמשפט; אתנה, "נקבה שנולדה מתוך אינטרסים גבריים", היא הדמות היחידה שיכולה גם לאשר את הבכורה הגברית וגם לפייס את האריניות. ומן הסיפור הזה לא הפסיקו לכתוב מחדש. ריכרד שטראוס והוגו פון הופמנסטל העלו את "אלקטרה" ב־25 בינואר 1909 בדרזדן, עם תזמורת של כמאה ועשרה נגנים ועם הצליל שנקרא מאז "אקורד אלקטרה". יוג'ין אוניל העביר ב־1931 את כל הבית לניו אינגלנד של 1865, אחרי מלחמת

האזרחים. ז'אן-פול סארטר העלה את "הזבובים" ב־3 ביוני 1943 בפריז הכבושה — הוא רצה לכתוב על מחתרת ועל בני ערובה, ידע שהצנזורה תאסור, ולקח את המיתוס במקום; **ואצלו אין כפרה בסוף**, ואורסטס יוצא חופשי ולא מתחרט. קרל גוסטב יונג טבע ב־1913 את המונח "תסביך אלקטרה", ופרויד דחה אותו **במפורש** וכתב שהוא צודק בכך שהוא "דוחה את המונח". ובעברית: אהרן שבתאי תרגם את "אגממנון" ואת "נוטות החסד" בהוצאת שוקן, ושלמה דיקמן תרגם שבע טרגדיות במוסד ביאליק ב־1965; ובתיאטרון גשר עלתה ב־2018 "אורסטיאה" בבימוי יבגני אריה, בעיבוד עברי של רועי חן על פי גרסתו של רוברט אייק.

למה זה ברשימה

כי הטרילוגיה היחידה ששרדה בשלמותה נגמרת בהקמת בית דין — וכבר מאתיים שנה מתווכחים אם זו תמיכה ברפורמה או מחאה נגדה.

דמויות	אגממנון, קליטמנסטרה, אורסטס, אלקטרה
שער	טרויה ומה שאחריה
נושא	צדק ומגדר
מקור ראשי	אייסכילוס, אורסטיאה

להעמיק

הקריאה שמשנה הכול

לקריאה

מאמרה של פרומה זייטלין מ־1978, במלואו. הטיעון על הטרילוגיה כמיתוס מכונן של סדר גברי. באנגלית.

https://markbwilson.com/courses/~readings/~Zeitlin_Misogyny.pdf

הצד שכנגד

לקריאה

קולין מקלאוד, 1982: למה אין לקרוא את המחזה כפרשנות לאירועי היום. באנגלית.

https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/0DFE855A252CAE6B267A8F7E89E7D7ED/S0075426900055154a.pdf/politics_and_the_oresteia.pdf

מאתיים שנות ויכוח בעמוד אחד

לקריאה

סקירה שמונה מי טען מה על האראופגוס במחזה, ממילר 1833 ועד 1998. באנגלית.

<https://bmcr.brynmawr.edu/2000/2000.01.01>

איך שומרים סיפור שדוחים

לקריאה

גרגורי נייג'י על פינדרוס: הגרסה הפסולה נשארת במבנה גם כשמכחישים אותה. באנגלית.

<https://chs.harvard.edu/chapter/4-pindars-olympian-1-and-the-aetiology-of-the-olympic-games/>

ארבע איפיגניות

לקריאה

טבלה של מה קרה לה לפי כל מקור: הצלה, החלפת שם, או שום הצלה. באנגלית.

<https://en.wikipedia.org/wiki/Iphigenia>

"אורסטיאה" בגשר

לקריאה

דף ההפקה: בימוי יבגני אריה, עיבוד עברי רועי חן על פי רוברט אייק.

<https://www.ticketsi.co.il/theater/oresteia-gesher-theater/>

"אגממנון" במלואו

מקורות וארכיון

איפיגניה, בד הארגמן, קסנדרה, וההתפארות אחרי הרצח. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Text/AeschylusAgamemnon.html>

"נוטות החסד"

מקורות וארכיון

טיעונו של אפולון, הקמת בית הדין, הקול המכריע, והפיכת האריניות לנכבדות. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Text/AeschylusEumenides.html>

הגרסה שקדמה למחזה

מקורות וארכיון

הספר האחד-עשר של האודיסאה: אגיסתוס, הסעודה, והשור באבוס. באנגלית.

<https://www.theoi.com/Text/HomerOdyssey11.html>

משורר מסרב לספר

מקורות וארכיון

פינדרוס, האודה האולימפית הראשונה: "אני נסוג מזה", והגרסה שהוא מציע במקום. באנגלית.

<https://topostext.org/work/18>

"אגממנון" בעברית

מקורות וארכיון

הרשומה בספרייה הלאומית לתרגומו של אהרן שבתאי, הוצאת שוקן.

https://www.nli.org.il/en/books/NNL_ALEPH990012147530205171/NLI

"תיאסטס" בעברית

מקורות וארכיון

המשתה עצמו, בגרסת סנקה, בתרגום רחל בירנבאום ובמשקלי המקור.

<https://www.bialik-publishing.co.il/index.php?dir=site&page=catalog&op=item&cs=5196>

אגממנון

אייסקילוס, תרגום אהרן שבתאי · 1990
הוצאת שוקן, בסדרת מחזות יוניים. קיימת גם מהדורה עדכנית.

שבע טרגדיות

אייסקילוס, תרגום שלמה דיקמן · 1965
מוסד ביאליק, עם מבואות והערות. כל אייסקילוס ששרד, בכרך אחד.

נשי טרויה · תיאסטס

לוקיוס אנאוס סנקה, תרגום רחל בירנבאום · 2020
מוסד ביאליק. הגרסה הרומית של המשתה, שממנה מתחילה הקללה.

קולפון

מיתולוגיה יוונית — חוברת קריאה מתוך האוניברסיטה, ספריית הלמידה האישית של מושקא.

20 יחידות · 207 קישורים מאומתים · 61 ספרים. הגרסה המלאה, עם חיפוש וכרטיסיות חזרה, נמצאת ב-
uni.zikeet.co.il

נבנתה מאותם קובצי תוכן שמהם נבנה האתר, כך ששתי הגרסאות אינן יכולות להיפרד זו מזו.